SUPISTAAKO TOIMEENTULON MARKKINARIIPPUVUUDEN LIEVENTÄMINEN TYÖN TARJONTAA?

- Talouden tehokkaan allokaation ja sosiaalipolitiikan disinsentiivisten tehokkuustappioiden välisen solidaarisen optimin tarkastelua -

Turun yliopisto
Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
Sosiaalitieteiden laitos
Pro gradu –tutkielma
Antti Vuolanne
maaliskuu 2012

TURUN YLIOPISTO
Sosiaalitieteiden laitos/yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

VUOLANNE ANTTI: SUPISTAAKO TOIMEENTULON MARKKINA-RIIPPUVUUDEN LIEVENTÄMINEN TYÖN TARJONTAA?
Talouden tehokkaan allokaation ja sosiaali-politiikan disinsentiivisten tehokkuustappioiden välisen solidaarisen optimin tarkastelua

Pro gradu -tutkielma, 85 s.
Sosiaalipolitiikka
Maaliskuu 2012

Talouden kasvu sekä sosiaalinen tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus ovat usein esitettyjä yhteiskunnallisia tavoitteita. Merkitseekö toisen tavoitteen edistäminen toisen tavoitteen toteutumisen heikentämistä? Ovatko tavoitteet saavutettavissa samanaikaisesti, vai onko niiden välillä vaihtokauppasuhde? Tämä teoreettinen tutkielma tarkastelee valintavaihtoehtoja näiden tavoitteiden saavuttamisessa ja yksilötason valintojen vaikutusta niihin.

Tutkielman aluksi kuvataan talouden tehokkuuden tavoitetta sekä markkinoiden ja julkisen sektorin optimaalista roolia sen saavuttamisessa. Seuraavaksi käsitellään erilaisia perusteluja tulonjakoa tasoittavalle sosiaalipolitiikalle ja sosiaalipolitiikkaa markkinariippuvuuden vähentämisenä. Tämän jälkeen esitellään tasa-arvon ja tehokkuuden tavoitteiden välisiä valinta- ja vaihtokauppatilanteita, ja välineitä niiden välisten synteesien rakentamiselle. Yhteiskunnan makrotasolta edetään yksilötason taloudellisiin valintoihin, markkinariippuvuuden vähentämisen ja työn tarjontainsentiivien yhtymäkohtaan.

Tuloeroja tasoittava ja toimeentuloa varmistava sosiaalipolitiikka on merkinnyt yksilöiden toimeentulon markkinariippuvuuden vähentämistä. Se on vähentänyt köyhyyttä ja kurjuutta. Talouden tehokkuuden markkinalähtöinen tavoittelu on puolestaan perustunut ajatukseen, että yksilöt toimivat tehokkaammin, kun markkinariippuvuutta vähentävä toimeentulosuoja on alhainen, ja kun toiminnan ja valintojen taloudelliset palkinnot määräytyvät vain markkinoilla mitaten. Perustavana oletuksena on ollut, että yksilöt käyttäytyvät taloudellisten insentiivien suhteen johdonmukaisesti ja rationaalisesti.

Tutkielmassa esitetään teoreettisia mallinnuksia, jotka osoittavat, että yksilötason työn tarjonta ei johdonmukaisesti seuraa taloudellisia palkintoja ja rangaistuksia. Näin ollen yksilön toimeentulon markkinariippuvuuden vähentäminen ei suoralinjaisesti vähennä työn tarjontaa. Vastaavasti tulonjaon epäsolidaarisuuden lisääminen ei suoraviivaisesti lisää talouden allokaation tehokkuutta.

Tutkielman johtopäätös avaa toimeentulon markkinariippuvuutta vähentävälle sosiaalipolitiikalle laajempaa toimintatilaa. Kun toimeentulon markkinariippuvuutta voidaan yksilötasolla vähentää ja joustavoittaa heikentämättä olennaisesti talouden tehokkuutta, on kyseessä solidaarinen optimi, eli sellainen tilanne, jossa tulonjaon solidaarisuus toteutuu mahdollisimman korkeana, mahdollisimman vähin tehokkuustappioin.

Asiasanat:
insentiivit, markkinariippuvuus, sosiaalinen tasaus, sosiaalipolitiikka, talouden kasvu, talouden tehokkuus, toimeentulo.

SISÄLLYS

1. JOHDANTO 1

2. TALOUDEN TEHOKKUUS TAVOITTEENA 7

2.1. Markkinat talouden tehokkuuteen pyrkivänä allokaatiojärjestelmänä 7
2.2. Markkinoiden ja julkisen sektorin optimaalinen rooli 8
2.3. Ihmisen merkitys endogeenisen talouskasvun tuottajana 11

3. TULONJAON TASOITTAMISTAVOITE 14

3.1. Sosiaalipolitiikan erilaiset tehtävät 14
3.2. Tasoittavan sosiaalipolitiikan perusteluja 17

4. TULONJAON TASOITTAMINEN YHTEISKUNNAN KOKONAISHYÖDYN MAKSIMOINNIN PERUSTEELLA 23

4.1. Aleneva rajahyöty tulonjaon tasoittamisen perusteluna 23
4.2. Tasaisempaa tulonjakoa perustelevan alenevan rajahyödyn kriteerin kritiikkiä . 26
4.3. Yhteiskunnallinen samahyötykäyrä tulonjaon arvotavoitteiden kuvaajana 29
4.4. Suotavan tulonjaon tasaisuuden ideologiset ja tekniset perustelut 34

5. MARKKINARIIPPUVUUDEN VÄHENTÄMISEN RAHOITUKSEN VAIKUTUKSIA TALOUDEN TEHOKKUUDELLE 39

5.1. Markkinariippuvuuden vähentämisen ja verotuksen vaihtokauppatilanne 39
5.2. Verotuksen disinsentiiviset tehokkuustappiot 42

6. MARKKINARIIPPUVUUDEN VÄHENTÄMISEN VAIKUTUKSIA TYÖN TARJONTAINSENTIIVEIHIN.....49

6.1. Markkinariippuvuuden vähentämisen disinsentiiviset tehokkuustappiot..... 49
6.2. Rationaalisen valinnan oletus taloudellisten valintojen selittäjänä..... 52
6.3. Valintojen rationaalisuus taloudellisten insentiivien suhteen..... 55
6.4. Joitakin työn tarjontavalintoihin vaikuttavia tekijöitä..... 61
6.5. Työn tarjontainsentiivien suoritusmotivaatioteoreettista tarkastelua 68

7. TULONJAON SOLIDAARINEN OPTIMI.....71

7.1. Tavoitteena budjettirajoitteen maksimikorkeus ja tulonjaon tasaisuus 71
7.2. Solidaarinen optimi sosiaalisten tulonsiirtojen ja työn tarjonta-alttiuden välillä 74
7.3. Sosiaaliturvan leikkaaminen kannustavuussyistä 76
7.4. Epäsolidaarinen optimi 78
7.5. Tulonjaon solidaarinen maksimi ja uudelleenjaon poliittiset sietorajat 79

8. POHDINTA.....83

LÄHTEET

1. JOHDANTO

Tutkielmassa tutkitaan teoreettisesti, merkitseekö yksilöiden toimeentulon markkinariippuvuuden vähentäminen sitä, että työn tarjonta vähenee. Elämisen ehtojen riippuvuutta markkinoista, toimeentulon markkinariippuvuutta, voidaan tehokkaasti vähentää muun muassa julkisten palvelujen ja sosiaalisten tulonsiirtojen kautta. Tutkimusongelmana on, minkälaisia vaikutuksia tulonjaon markkinariippuvuuden vähentämisellä sosiaalisten tulonsiirtojen keinoin on työn tarjonta-alttiuteen.

Talouden kasvun ja tehokkuuden kannalta epäsuotuisat työn tarjontavalinnat saattavat lisääntyä, mikäli taloudellisia kannustimia työn tarjoamiseen työmarkkinoilla vähennetään. Esimerkiksi verotus saattaa vähentää kiihokkeisuutta työn tekoon. Samoin sosiaalisen turvallisuuden parantaminen, muodostaessaan vaihtoehtoisen toimeentulon lähteen markkinaponnisteluihin nähden, saattaa heikentää halukkuutta tehdä markkinoiden kannalta tuottavia ja tehokkaita yksilötason valintoja.

Disinsentiivisillä tehokkuustappioilla tarkoitetaan sitä haittaa, joka talouden tehokkuudelle ja kasvulle koituu siitä, että taloudellinen järjestelmä ei tarjoa riittäviä kiihokkeita kasvun kannalta suotuisien valintojen tekemiseen. Mikäli sosiaalipolitiikka vähentää taloudellisesti tehokasta käyttäytymistä työn tarjonta-alttiuden alenemisen johdosta, heikentää se talouden kasvua ja lopulta myös hyvinvointivaltion ja sosiaalipolitiikan rahoitusperustaa.

Kaavamainen oletus sosiaalisten tulonsiirtojen disinsentiivisistä tehokkuustappioista pitää paikkansa vain silloin, jos yksilö pyrkii kaikissa tilanteissa maksimoimaan taloudellisen hyötynsä, ja ihmisen taloudellinen käyttäytyminen on taloudellisten kannustimien suhteen johdonmukaista ja suoralinjaista. Tällöin taloudellinen kurjuus ja heikentynyt toimeentulo todella tehokkaasti kannustavat tarjoamaan enemmän työmarkkinoilla arvostettua työtä. Vastaavasti toimeentulon markkinariippuvuuden vähentäminen, tuloeroja tasoittavan ja toimeentuloedellytyksiä luovan sosiaalipolitiikan keinoin, vähentää työn tarjontaa tarjotessaan markkinatyön tarjonnalle vaihtoehtoisia toimeentulolähteitä.

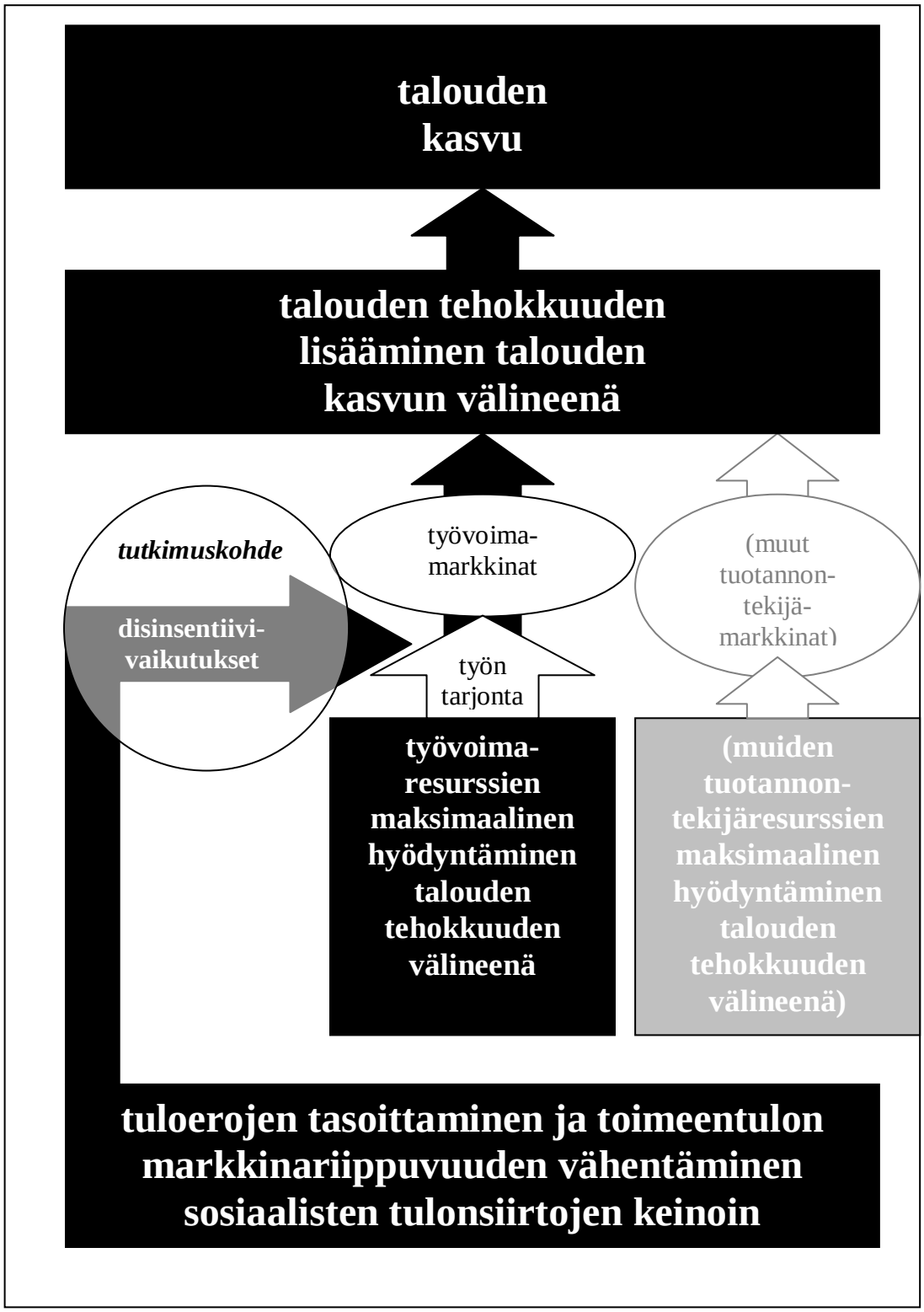

KUVIO 1. Tutkimuskohde on sosiaalisten tulonsiirtojen vaikutus työn tarjontaan.

Kuvion 1 asetelmassa talouden tehokkuus ja kyky saavuttaa kasvua riippuu siitä, miten tehokkaasti se hyödyntää resurssejaan. Talouden tuotannontekijäresurssit on perinteisesti jaettu kolmeen osaan: luonnonvaroihin, pääomaan ja työvoimaan. Tuotannollisten

resurssien hyödyntämisen tuloksena syntyy talouden tuotos. Mitä tehokkaammin talous pystyy hyödyntämään resurssejaan, sitä suurempi on talouden kasvu. Vastaavasti epätehokas talouden resurssien hyödyntäminen synnyttää taloudellisia ongelmia ja kasvun taantumia. Rationaalisesti taloudellista etuaan maksimoivien talouden toimijoiden tapauksessa tuotannontekijät tulevat sitä enemmän hyödynnetyiksi tuotannossa, mitä enemmän talousjärjestelmä kannustaa niiden käyttöönottoon ja tarjontaan taloudellisten palkintojen ja kiihokkeiden kautta. Siten talouden kasvulla, tehokkuudella ja tuotannontekijämarkkinoiden tarjontainsentiivisyydellä on johdonmukainen yhteys.

Taloudellista tehokkuutta tavoiteltaessa markkinariippuvaisten taloudellisten palkintojen ja rangaistusten kautta yksilöiden valintoja ja taloudellista käyttäytymistä ohjataan taloudellisin palkinnoin, insentiivein, viehein, kiihokkein ja kannustimin. Palkintoja ovat tuotannontekijätulot. Yksilön toimeentuloon vaikuttavat palkkiot ja taloudelliset rangaistukset riippuvat siitä, miten hän pystyy myymään työvoimaansa työmarkkinoilla. Toimeentulo on tällöin markkinariippuvaista. Vastaavasti markkinariippuvaisia taloudellisia rangaistuksia ovat tuotannontekijätulojen ehtyminen, köyhyys, toimeentulon niukkuus sekä yksilön hyvinvointi- ja tuloerojen kasvaminen verrattuna muihin.

Kokonaan markkinoihin perustuvan, eli markkinariippuvaisen, tulonjaon tehtävänä on mahdollisimman tehokkaasti ja suoraviivaisesti epäkannattavien ja markkinakilpailussa hävinneiden talouden toimintojen hävittäminen konkurssien ja tuotannon lopettamisten kautta. Vastaavasti taloudellisiin kannustimiin perustuvan allokaatiojärjestelmän tehtävänä on uusien markkinoilla kysyttyjen tuotantolinjojen synnyttäminen ja rahoittaminen. Taloudelliset rangaistukset ja palkinnot muodostavat siten talouden ohjausjärjestelmän ja taloudellisten resurssien markkina-allokaation perustan. Toimeentulon ja tulonjaon markkinariippuvuus ovat tällöin keskeinen ohjauskeino tehokkaan talouden pystyttämisessä.

Tuloeroja tasoittava, vähimmäistoimeentulon tarjoava ja parhaassa tapauksessa kulutustason säilyttävä sosiaalipolitiikka toimii puolestaan markkinoiden ja tuotannon rakennemuutosten vaikutuksia yksilö- ja aluetasolla pehmentäen. Kun markkinariippuvainen tulonjako määräytyy hallussa olevien tuotannontekijöiden markkinoilla myymisestä ja siitä saatujen tuotannontekijätulojen perusteella, jakaa tasoittava sosiaalipolitiikka hyvinvointia myös muilla perusteilla. Näiden kahden talouden resurssien ohjausmekanis-

min välillä on ristiriita silloin, kun ne vaikuttavat eri suuntiin yksilön taloudellisissa valinnoissa. Tällainen vaikutusten ristiriita voi syntyä esimerkiksi silloin, jos markkinoilla syntyvä tulonjako, eli markkinariippuvainen toimeentuloasetelma, ohjaa lisääntyvään työvoiman tarjontaan työmarkkinoilla, ja tasoittava sosiaalipolitiikka puolestaan ohjaa työn tarjonnan vähentymiseen.

Monet valtiointervention muodot, julkiset palvelut, sosiaalisen turvallisuuden synnyttämät myönteiset ulkoisvaikutukset sekä endogeenista kasvua mahdollistavat toimeentulon välitöntä markkinariippuvuutta vähentävät toimeentulojärjestelmät todennäköisesti edistävät talouden kasvua. Kunkin valtiointervention ja sosiaalipoliittisen toimenpiteen arvioimiseksi tarvitaan kuitenkin teoreettisia mallinnuksia, joiden pohjalta esimerkiksi työn tarjonta-alttiuden muutoksia voidaan hahmotella kunkin yksilön ja kunkin sosiaalipoliittisen toimenpiteen kohdalla erikseen. Näin voidaan teoreettisesti mallintaa myös erilaisten sosiaalipoliittisten toimenpiteiden rajakannustavuusoletuksia ja oletuksia julkisten interventioiden tehokkuusrajoista.

Tutkielmassa on kysymys sen arvioimisesta, kuinka paljon tulonjaon markkinariippuvuuden vähentäminen sosiaalisten tulonsiirtojen keinoin heikentää yksilön taloudellisen käyttäytymisen tehokkuutta, aiheuttaessaan mahdollisesti disinsentiivisiä vaikutuksia työn tarjonnalle. Kun valintatilannetta tarkastellaan yksilön taloudellisen käyttäytymisen tasolla, on kyse erityisesti työn kannustinvaikutusten, insentiivien ja disinsentiivien sisällöllisestä ymmärtämisestä. Kysymys on siitä, minkälaiset asiat vaikuttavat ihmisen taloudelliseen käyttäytymiseen, millä perusteilla yksilö tekee taloudelliset valintansa sekä taloudellisten palkintojen ja rangaistusten vaikutuksista työn tarjontavalintoihin.

Näihin taloudellista käyttäytymistä koskeviin kysymyksiin vastaamalla voidaan tarkastella laajemmin sitä kysymystä, miten sosiaaliseen tasa-arvoon ja tulonjaon solidaarisuuteen pyrkiminen vaikuttaa talouden tehokkuuden tavoitteen saavuttamiseen koko yhteiskunnan tasolla, ja onko tasa-arvon lisäämisen ja talouden tehokkuuden valintatilanne sellainen, että se sulkee molempien tavoitteiden riittävän samanaikaisen saavuttamisen kokonaan pois, jolloin esimerkiksi talouden kasvusta on yksinkertaisesti luovuttava suuremman tulojen tasauksen vuoksi.

Mikäli ihmisen taloudellinen käyttäytyminen ei ole taloudellisten kannusteiden ja rangaistusten suhteen johdonmukaista, rationaalisiin valintoihin perustuvaa ja suoralinjaista, voi toimeentulon markkinariippuvuutta vähentää ja tasoittavaa sosiaalipolitiikkaa harjoittaa vaarantamatta työn tarjonnan määrällistä ja laadullista tasoa, ja siten heikentämättä talouden tehokkuuden tavoitteen toteutumista yksilötasolla. Yhteiskunnan tulonjaon solidaarisuutta on tällöin mahdollista lisätä niin, ettei talouden tehokkuus olennaisesti heikkene. Jos sosiaalisen turvallisuuden, toimeentulomahdollisuuksien ja tuloerojen tasoituksen lisäämisen myötä disinsentiiviset tehokkuustappiot pysyvät rajallisina ja siedettävinä, on kyseessä solidaarinen optimi. Sekä talouden allokaation tehokkuuden että tulonjaon solidaarisuuden tavoitteiden toteutumista voidaan edistää samanaikaisesti.

On silti huomattava, että tasoittavan sosiaalipolitiikan tehokkuuskustannusten mahdollinen vähyys ei vielä itsessään muodosta riittävää perustelua sen harjoittamiselle. Samoin tehokkuustappioiden mahdollinen olemassaolo ei vielä sinänsä riitä perusteeksi sosiaalipolitiikan harjoittamisesta luopumiselle. Kyse on arvosidonnaisista yhteiskuntapoliittisista tavoitteista. Tulonjaon valinnanvara kuitenkin lisääntyy, mikäli on löydettävissä teoreettisia kompromissitilanteita tuloeroja tasoittavan sosiaalipolitiikan ja talouden tehokkuuden tavoitteen välillä. Tasoittavalle sosiaalipolitiikalle muodostuu lisää toimintatilaa myös tehokkuuteen ja kasvuun pääsääntöisesti pyrkivässä taloudessa.

Tutkielma on lajiltaan teoreettinen, joka pyrkii jäsentämään, mallintamaan, käsitteistämään ja typologisoimaan käsiteltävää teemaa sekä luomaan joitakin uusia teoreettisia ja käsitteellisiä välineitä aiheen tarkasteluun. Tutkielman rakenne on seuraava: Aluksi tarkastelen, miksi talouden tehokkuudesta on tullut keskeinen yhteiskunta- ja talouspolitiikan tavoite. Pyrin määrittämään talouden tehokkuuden sisällön täsmällisesti, koska sille annetaan eri yhteyksissä erilaisia merkityksiä. Markkinariippuvuutta tarkastelevan tutkimusasetelman kannalta on tärkeää arvioida markkinoiden onnistumista ja epäonnistumista sekä julkisen sektorin optimaalista roolia ja sen toiminnan tehokkaita rajaarvoja. Talouden ohjauksen markkinariippuvuuden lisäämisen vaatiminen tai sen lisäämisen vastustaminen liittyy läheisesti käsityksiin ohjaamattomien markkinoiden toiminnan tehokkuudesta sille asetettujen tavoitteiden saavuttamisessa.

Seuraavaksi tarkastelen tuloerojen tasoittamisen ja toimeentulomahdollisuuksien parantamisen mielekkyyttä, niiden syitä ja erilaisia motivointitapoja. Jotta talouden tehokkuuden ja sosiaalisen tasa-arvon lisäämisen välistä vaihtokauppasuhdetta olisi mielekästä lähteä tutkimaan, on syytä paneutua syihin, miksi tasa-arvon ja tulonjaon solidaarisuuden ottaminen yhteiskunnalliseksi tavoitteeksi on ylipäätään perusteltua ja mielekästä. Siksi kuvaan erilaisia hyvinvointivaltioiden ja sosiaalipolitiikkojen tavoitteistoja, sekä selvennän markkinariippuvuuden ja sen vähentämisen käsitettä eräänä keskeisenä sosiaalipolitiikan tavoitteena. Käsittelen suotavaa tulonjaon astetta ja sosiaalisen tasoituksen tavoitteellisuutta tarkastelemalla erilaisia määritelmiä yhteiskunnallisen kokonaishyvinvoinnin ja kokonaishyödyn tasosta eri tulonjakovaihtoehdoissa.

Talouden kasvun ja sen jakautumisen makrotason tarkastelun jälkeen tutkin teoreettisia vaihtokauppatilanteita näiden tavoitteiden välillä yksilötason taloudellisessa käyttäytymisessä. Toimeentulomahdollisuuksia kasvattavaa sosiaalipolitiikkaa ei voi harjoittaa ilman rahoituskustannusten syntymistä. Siksi aloitan yksilötason vaihtokauppatilanteiden tutkimisen tasoittavan sosiaalipolitiikan rahoituskustannusten, verotuksen, disinsentiivisten tehokkuustappioiden kuvauksella, teoreettisesti rationaalisesti ja tehokkaasti taloudellisten insentiivien suhteen käyttäytyvien yksilöiden tapauksissa.

Lopulta etsin tulonjaon tasaisuuden rajoja talouden tehokkuuden synteesi- ja vaihtokauppatilanteisiin vaikuttavien inhimillisten käyttäytymistekijöiden tarkastelun kautta. Pyrkimyksenä on löytää optimaalisia pisteitä tulonjaon tasaisuuden ja talouden tehokkuuden tavoitteiden välillä, eli ”solidaarisia opitimeja”. Empiirisesti ratkaistavaa kiistakysymystä toimeentulon markkinariippuvuuden vähentämisen disinsentiivisyydestä käsittelen teoriatason mallinnusten kautta siitä näkökulmasta, millä ehdoilla sosiaalisten tulonsiirtojen keinoin toteutettava tasoittava sosiaalipolitiikka on yhdistettävissä yksilötason talouden tehokkuusvaatimukseen ja etenkin sellaiseen taloudelliseen käyttäytymiseen, jonka tunnuspiirteenä on korkea työn tarjonta-alttius.

2. TALOUDEN TEHOKKUUS TAVOITTEENA

2.1. Markkinat talouden tehokkuuteen pyrkivänä allokaatiojärjestelmänä

Talouden tehokkuuden ottamista yhteiskunnalliseksi tavoitteeksi voi perustella tarpeiden tyydyttämisellä. Taloudessa vallitsee niukkuus kulutettavissa olevista hyödykkeistä suhteessa ihmisten tarpeisiin, tavoitteisiin ja mielihaluihin. Niukkuus johtaa valintojen tekemisen pakkoon eri vaihtoehtojen välillä ja pakkoon luopua joistakin tavoitteista joidenkin toisten tavoitteiden saavuttamiseksi (Pekkarinen & Sutela 1986, 13; Stiglitz 1986, 11). Kasvun kautta on mahdollista lisätä ja laajentaa valinnanmahdollisuuksia ja tyydyttää useampia tarpeita. Perusongelmana on kuitenkin se, kuinka talouden toiminnot toteutetaan siten, että sen resursseja hyödynnetään tehokkaimmalla tavalla. Tehokkuuden tavoittelussa tavoitteena on saavuttaa maksimaalinen tuotanto, joka kansantalouden kulloinkin olemassa olevilla resursseilla saadaan aikaiseksi, eli aikaansaada rajallisille resursseille paras mahdollinen käyttö. (Barr 1987, 71; Ilmakunnas 1999.)

Taloudellisen tilanteen tehokkuutta tai tehottomuutta on useasti kuvattu paretotehokkuuden käsitteen kautta. Tilanne, jossa parannuksia voi saada aikaan ilman haittoja tai kustannuksia, mutta jossa niitä ei tehdä, on tehoton. Italialaisen ekonomisti-sosiologi Vilfredo Pareton mukaisesti nimetty paretoparannus on sellainen, jossa jonkun asema paranee siten, ettei kenenkään muun asema heikkene. Resurssien allokaatio on paretotehokas tai pareto-optimaalinen, kun paretoparannuksia ei voi enää tehdä, eli kenenkään hyvinvointia ei ole enää mahdollista parantaa vähentämättä jonkun toisen hyvinvointia. Tällöin ei ole olemassa mitään tapaa, jolla yhteiskunnan tuotantoresursseja voisi kohdentaa uudelleen siten, että joidenkin tuotteiden tai palvelusten tuotanto lisääntyisi, eikä minkään tuotteiden tai palvelujen tuotanto samanaikaisesti vähenisi. Vaihdon paretotehokkuuden kuvaamisessa voi käyttää apuna hyötymahdollisuuksien käyrää ja kuluttajan valintateoriaa. Tarpeiden tyydytyksen tehokkuuden saavuttamiseen ei pelkkä tuotannon toiminta minimikustannuksin vielä riitä, vaan talouden tehokkuuden saavuttamiseen vaaditaan myös sitä, että talous tuottaa hyödykkeitä yhdistelminä, jotka vastaavat kuluttajien maksuhalukkuutta, rajahyötyä. (Culyer 1980, 5; Ng 1982, 30; Stiglitz 1986, 54; Tuomala 1997, 21, 26, 29.)

Markkinatalouden on oletettu toimivan tehokkaasti insentiiviensä vuoksi. Stanley Jevonsin, Carl Mengerin ja Leon Walrasin 1870-luvulla alulle paneman uusklassisen kansantaloustieteellisen näkemyksen mukaan ihmisen kokema rajahyöty ja optimointikäyttäytyminen muodostavat taloudellisen toiminnan peruslähtökohdan. Alfred Marshallin näkemys markkinoiden toiminnasta täydellisen kilpailun vallitessa on luonut pohjaa käsitykselle, jonka mukaan hinta on merkittävä informaation välittäjä, toiminnan kannustaja ja tulonjaon peruste. Uusklassisen talousteorian mukaan markkinajärjestelmässä kysynnän ja tarjonnan perusteella määräytyvät hinnat välittävät informaatiota, toimivat kannustimena ja ovat valintojen, taloudellisten päätösten ohjaus- ja allokaatiojärjestelmän keskiö koko taloudessa. (Pekkarinen & Sutela 1986, 18; 1989, 32 – 40.) Teorian mukaan markkinoiden tulonjakovaikutuksen ohjaamana taloudelliset päätöksentekijät päätyvät tehokkaaseen tilaan. Adam Smithiä mukaillen, kun ulkopuolisia riippuvuuksia ja ulkoisvaikutuksia ei ole, jokainen sellainen täydellisen kilpailun talouden tasapaino, jossa kysyntä ja tarjonta ovat keskenään yhtä suurta kaikilla hyödyke- ja tuotannon panosmarkkinoilla, on paretotehokas. Tällöin ei ole olemassa sellaista uudelleenkohdennuksen tapaa, paretoparannuksen tekemisen mahdollisuutta, jolla jonkun hyvinvointia voisi parantaa huonontamatta samalla jonkun muun hyvinvointia. (Tuomala 1997, 32.)

2.2. Markkinoiden ja julkisen sektorin optimaalinen rooli

Talouden ohjauksen markkinariippuvuuden tarkoituksenmukaisen tason arvioinnin kannalta on tärkeää havainnoida, missä kohdin vapaasti toimivat markkinat pystyvät saavuttamaan taloudellisesti tehokkaita tilanteita ja milloin ne epäonnistuvat tehtävässään. Suuren 1930-luvun laman ajoista 1960-luvulle saakka on tieteen piirissä tehty enenevästi havaintoja markkinoiden epäonnistumisista (Stiglitz 1986, 5 - 6). Täydellisesti markkinamekanismille luovutetusta taloudellisesta ohjausvallasta voi seurata yhtä paljon harmia kuin hyvääkin hyvinvoinnille. Tämä johtuu siitä, että elävässä elämässä markkinat ovat liian kömpelöitä, jotta yksin niille voisi luovuttaa päävastuun monien talouteen liittyvien ongelmien ratkaisusta. Vuosikymmenten kuluessa suoritetut tieteelliset tutkimukset ovat tuoneet esiin lukuisan määrän markkinafailureita. Tämä on osaltaan toiminut perusteluna talouden vaihtoehtoisten koordinointimallien kehittelylle. Kun aikoinaan Adam Smithin teoriassa näkymättömän käden argumentti oli keskeisessä asemassa, ovat monet matemaattisiin mallinnuksiin perustuneet tutkimukset osoittaneet, että etujen harmonisoituminen jonkinlaisen ihmeellisen automaation kautta on varsin poik-

keuksellista, olipa kyseessä sitten pareto-optimin saavuttaminen, tasapainon olemassaolon ehtojen toteutuminen tai tasapainon stabiilisuus ja soveltuvuus. (Boyer 1997, 75 – 76.)

Julkisen sektorin puuttuminen markkinoiden vapaaseen toimintaan on keskeinen yhteiskuntapoliittinen ja tehokkuuskysymys. Tehokkaan resurssien allokaation aikaansaaminen edellyttää todellisten kilpailuedellytysten takaamista. Tähän tehtävään yleensä hyväksytään julkinen sektori. Sääntelemättömien markkinoiden taloudessa näyttää toteutuvan resurssien allokoinnissa epätäydellinen kilpailu, ja enemmänkin monopolistisen kilpailun tasapaino kuin täydellisen kilpailun ja tehokkaan allokoinnin ehdot. Markkinatasapaino ei useinkaan ole tehokas tuoteinformaation puutteiden ja epätäydelliseen kilpailuun johtavan tuotedifferentaation vuoksi. Tuottajat ovat yleensä paremmin informoituja tuotteiden laadusta kuin kuluttajat. Kun markkinoilla jollakin osapuolella on markkinavoimaa ja kykyä vaikuttaa hintoihin, ei resurssien allokaatio ole enää tehokasta. Monopoli velottaa hintaa, joka on korkeampi kuin rajakustannus, ja tarjoaa määrän joka on pienempi kuin täydellisen kilpailun oloissa. Näin välttämätön ehto paretotehokkuuden toteutumiselle rikkoutuu. Yleisemmällä tasolla tarkasteltuna myös työttömyys ja toisaalta tuotannon ylikapasiteetti osoittavat, etteivät markkinat suoriudu tehtävistään. (Arrow & Honkapohja 1985, 7 - 9; Boyer 1997, 75 – 76; Tuomala 1997, 37.)

Vapaiden markkinoiden tehokkaan toiminnan ehtojen täyttymisen edellytys on, että hinnat johtavat informaatiota tehokkaasti tuottajien ja kuluttajien välillä. Tällaiset idealisoidut kilpailujärjestelmän ehdot tuskin juuri koskaan toteutuvat. Kysymys kuuluukin, miksi markkinoilla ei tapahdu jatkuvasti vaihtoa, joka lopulta johtaa paretotehokkaaseen tilaan. Sen sijaan päädytään usein tehottomaan talouden tilaan, jossa vaihdolla, tuotannolla ja sen paremmalla allokaatiolla olisi vielä mahdollista parantaa jonkun asemaa, huonontamatta kenenkään muun tilannetta. Vastauksena voidaan ensiksikin esittää, että liiketoimi- ja informaatiokustannukset saattavat muodostaa esteitä talouden hyvälle toiminnalle, omistusoikeudet eivät välttämättä ole hyvin määriteltyjä ja edullisten vaihtokauppojen tuottamien voittojen jakamisesta ei päästä yksimielisyyteen. Toiseksi, talouteen aiheutetaan ulkoisvaikutuksia, kustannuksia tai hyötyjä, joista ei saada tai makseta korvauksia, mikä heikentää suuresti talouden allokaation tehokkuutta. Kolmanneksi, on olemassa monia hyvin tarpeellisia hyödykkeitä, joita ei vapailla markkinoilla syntyisi riittävästi ilman julkista sektoria. Vaikka tällaisten julkishyödykkeen määrittelemi-

nen yksityisomistuksen piiriin olisikin mahdollista, niiden käyttöä olisi vaikea rajata. Lisäkuluttajasta koituva rajakustannus olisi nolla, ja kuluttajien määrää olisi vaikeaa rajoittaa. Tällöin käyttäjä hyötyisi julkishyödykkeen tarjonnasta siitä riippumatta, maksaako hän siitä vai ei. Näin ollen julkishyödykkeitä ei syntyisi pelkästään vapaiden markkinoiden toiminnan varassa. (Tuomala 1997, 35 – 45; 58 – 60.)

Edellä on todettu, että täydellinen kilpailu täysin hajautetuilla hyödyke- ja työmarkkinoilla ei johda tyydyttävään tasapainoon. Siirtymätalouksien markkinatalouteen siirtymisen tarkastelun perusteella voi vaivatta havaita, että talouden vapaa toiminta on tuottanut epätyydyttäviä tuloksia kasvun, työllisyyden ja hyvinvoinnin suhteen. Markkinateorian ongelma piilleekin siinä perusoletuksessa, että markkinoilla on olemassa vain yksityisesti tuotettuja hyödykkeitä, joilla ei ole ulkoisvaikutuksia. Markkinoilla ulkoisvaikutusten ja julkishyödykkeiden olemassaolo on kuitenkin todellisuudessa mittavaa. Kilpailevat markkinat pyrkivät ali-investoimaan kollektiivihyödykkeisiin. Markkinat eivät pysty tehokkaasti itse koordinoimaan vaihtoa, mikä johtaa tehottomuuteen. Tehottomat tasapainopisteet ovat taloudessa enemmänkin sääntö kuin poikkeus. Hajautetuilla markkinoilla ei vallitse tasapaino, ja jos vallitseekin, se ei ole pareto-optimaalinen, eikä lähelläkään yhteiskunnallista optimia. (Boyer 1997, 75 – 77.)

Kuinka paljon markkina-allokaation markkinariippuvuuteen voi tehokkuussyistä puuttua tai olla puuttumatta? Julkisen sektorin tehtäviin voidaan katsoa kuuluvan ainakin keskeisten julkishyödykkeiden tarjonnan sekä erityisen hankalien ulkoisvaikutusten hoitamisen. Myös informaatio ja tieto voivat toimia julkishyödykkeinä, kun yksityinen sektori saattaa uhrata liian vähän resursseja informaation hankkimiseen. Julkishyödykkeiden lisäksi epävarmuuden maailmassa tarvitaan myös vakuutuksia monia merkittäviä riskejä vastaan. Tällaisten vakuutushyödykkeiden tarjonnan kustannukset ovat suuremmat, kuin mitä ihmiset ovat niistä valmiita maksamaan. Vapailla markkinoilla riittävien vakuutusmarkkinoiden synnyn esteenä on se, että vakuutuksen ottaja pystyy itse omalla toiminnallaan vaikuttamaan korvausehdon laukeamiseen, jolloin syntyy ns. moral hazard –ilmiö. Toinen ongelma on ns. adverse selection –ilmiö: Jos yksityinen vakuutusyhtiö perustaa toimintansa keskimääräiseen riskialttiuteen väestön keskuudessa, edellyttää se, että jokainen ottaa vakuutuksen. Muuten asiakkaiksi valikoituvat ajan myötä pääosin erityisesti korkean riskin ihmiset, koska he saavat vakuutuksen halvemmalla, kuin heidän todellinen riskinsä edellyttäisi. Tämä nostaa edelleen vakuutusmaksuja,

mikä puolestaan edelleen edistää epäedullista asiakaskunnan valikoitumiskehitystä. Pakollinen vakuutuksen ostaminen tuottaa paremman tilanteen kuin markkinaratkaisu, ja julkinen puuttuminen markkinoiden toimintaan parantaa näin tehokkuutta. Samoin moral hazard –tilanteessa julkinen sektori pystyy paremmin käyttämään veroja ja tukipalkkioita vakuutusehdon laukeamisen ehkäisemiseksi, jolloin se voi päästä markkinoita parempaan tulokseen. Johtopäätöksenä voidaankin esittää, että julkisen sektorin toimin voidaan parantaa kaikkien asemaa ja hyvinvointia, myös yksilöiden yksityisten etujen näkökulmasta. (Tuomala 1997, 35, 37 – 39, 43.)

Talouden kasvun kannalta tärkeää on, mikä on julkisen sektorin kannalta paras tapa interventoitua markkinoiden toimintaan, eli mikä on julkisen sektorin optimaalinen koko ja rooli. 1970-luvulta lähtien on ryhdytty tutkimaan julkisfailureita, eli olosuhteita, joissa julkishallinto ei ole toiminut tavoitteisiinsa nähden hyvin. Tällaisten tilanteiden syntymiseen on vaikuttanut esimerkiksi se, että on ollut vain rajallisia mahdollisuuksia kontrolloida kattavasti julkisten toimenpiteiden ja investointien kaikkia seurauksia ja vaikutuksia. Poliittisten ohjelmien ja lainsäädännön sekä käytännön toimeenpanon ja toteutuksen välillä ei välttämättä ole ollut tuloksellista yhteyttä. Lisäksi poliittisen prosessin kautta valituiksi tulleilla päättäjillä on saattanut olla yleisen edun valvonnan lisäksi kannusteita ottaa ajettavakseen myös muita ryhmäintressejä ja etuja. (Stiglitz 1986, 6 – 8.) Talouden kasvun ohella myös julkisen talouden kasvu, ja sen rajat, ovat tulleet yhä voimakkaammin tarkastelun piiriin. Aikaisemmin talouden kestävän kasvun on uskottu jatkuvan ja siten sosiaalipolitiikan toimenpiteiden jatkon olevan turvattu. Talouden taantumat ovat kuitenkin tuoneet selvästi esiin myös sosiaalipolitiikan aseman uhanalaisuuden, ja on esitetty väitteitä, joiden mukaan kasvavat hyvinvointikustannukset voivat myös itsessään aiheuttaa taloudellista taantumista tai hidastaa talouden kasvua (Clarke, Cochrane & Smart 1987, 169).

2.3. Ihmisen merkitys endogeenisen talouskasvun tuottajana

Voidaan olettaa, että talouden tehokkuus ei ole suurimmillaan puhtaasti yksityisiin markkinoihin perustuvassa markkinataloudessa. Taloudellista kasvua käsitellään yleensä ns. kasvuteorian piirissä käyttäen keskeisenä analyysivälineenä tuotantopanoksista kokonaistuotokseen etenevää tuotantofunktiota. Aikaisemmassa uusklassisessa kasvuteoriassa kokonaistuotannon pitkän aikavälin kasvuvauhti riippui vain eksogeenisesti,

mallin ulkopuolelta määräytyvästä teknologisesta kehityksestä, kun taas uudessa kasvuteoriassa se muodostuu sisäsyntyisemmin. Endogeenisella kasvulla tarkoitetaan kasvun lisääntymistä, vaikka sen aineelliset tuotannontekijät, luonnonvarat, tuotetut tuotannontekijät (pääoma) ja työvoima eivät määrällisesti kasvaisikaan. Kasvu perustuu tällöin tuotannontekijöiden, kuten työvoiman, tehokkaampaan ja parempaan käyttöön. Uusklassisessa talousteoriassa perusoletuksena on ollut, että pääoman rajatuotto pienenee pääomakannan lisääntyessä. Tällöin esimerkiksi ns. konvergenssihypoteesin mukaan pääomaköyhien maiden taloudellinen kasvu on nopeampaa kuin rikkaiden maiden, ja rikkaiden maiden kasvun taittuessa kasvuvauhdissa tapahtuu kiinnikuromista. Tällaista relaatiota ei välttämättä ole olemassa. Talouden kasvun yhtälö on monipuolisempi, ja siinä korostuvat investoinnit inhimilliseen pääomaan. Pelkästään työvoiman tarjonnan määrään tuijottamisen sijaan tulee ottaa huomioon myös sen laatu ja tarjonnan olosuhteet. Pääomaan investoinneiksi lasketaan myös investoinnit osaamiseen, tutkimukseen ja tuotekehittelyyn ja yhteiseen infrastruktuuriin. Pääomaan sijoittamisen rajatuotot voivatkin olla investointien kasvaessa vakioisia tai jopa kasvavia. Investoinneilla voi olla positiivisia ulkoisvaikutuksia, jolloin esimerkiksi koulutusinvestoinnit eivät jää pelkästään yhden henkilön inhimillisen pääoman kasvuksi, vaan myönteisesti talouden kasvuun kohdistuvat vaikutukset ovat tätä huomattavasti suurempia. (Ilmakunnas 1999, 11, 13 - 14.)

Talouden tehokkuuden tavoittelussa perimmäisenä tarkoituksena on aikaansaada talouden kasvua. Kasvuteorioissa yhä keskeisemmäksi kasvua selittäväksi tekijäksi ovat tulleet inhimilliset tekijät. Taloustieteellinen tutkimus on nostanut sivistyksen ja talouden vuorovaikutuksen uudelleen keskiöön. Teollisuusmaiden kasvun ja rakennemuutoksen avaintekijä on viime vuosisadan viimeisten vuosikymmenien aikana ollut teknisen muutoksen aikaansaama tuottavuuden nousu. Bruttokansantuotteen kasvu teollisuusmaissa ei valtaosaltaan ole ollut tuotantopanosten määrän lisäystä, vaan tuottavuuden nousua. Tuottavuuden lisäyksen osuus teollisuusmaiden kokonaistuotannon kasvusta on ollut noin kaksi kolmannesta. Samoin inhimillisen osaamispääoman kasautumiseen ei välttämättä liity perinteisen talousteorian mukaista alenevan rajatuotoksen ominaisuutta. Sen sijaan investoinnit teknologiaan ja inhimilliseen pääomaan saattavat saada aikaan pysyvän muutoksen tuottavuuden kasvuvauhdissa, eivätkä vain kertaluonteista tuottavuuden nousua korkeammalle tasolle. Tämä johtuu tietopääomaan investoimiseen liittyvistä positiivisista ulkoisvaikutuksista. Uuden tiedon tuottamisesta hyötyvät muutkin

kuin tiedon tuottaja itse. Kumulatiivisten investointien tuotot eivät ole väheneviä, vaikka yksittäisten investointien tuotot olisivatkin. Teknologisen kehityksen luonnetta voi siten keskeisiltä osiltaan kuvata sosiaaliseksi ja organisatoriseksi prosessiksi. Muutoksen ja kasvun keskiöön asettuu ihminen. Uusien innovaatioiden ja uuden teknologian leviäminen on hidasta ja edellyttää yhteiskunnan instituutioiden, vakiintuneiden käytäntöjen ja organisaatioiden muuttumista. Aikaisemmilla panoksilla, raaka-aineilla ja työllä voidaan saada aikaan entistä enemmän ja parempaa. Keksintöjen ja niitä seuraavien innovaatioiden tuottaminen, omaksuminen ja leviäminen (diffuusio) on talouden kasvudynamiikan ydin. Ne saavat aikaan investoinnit uusiin tuotteisiin ja tuotantoprosesseihin, ja sitä kautta tuottavuuden nousun. (Vartia & Ylä-Anttila 1996, 9 – 11, 216, 218, 219 - 222; ks. Schumpeter 1939.)

Inhimilliseen pääomaan sijoittaminen on suotuisaa talouden kasvulle. Vastaavasti endogeenisen kasvu saattaa mahdollistua parhaiten välitöntä toimeentulon markkinariippuvuutta väljemmässä taloudellisessa toiminta- ja valintaympäristössä. Tämä saattaa toimia käypänä perusteena toimeentulon markkinariippuvuuden vähentämiselle tietyissä tilanteissa.

3. TULONJAON TASOITTAMISTAVOITE

3.1. Sosiaalipolitiikan erilaiset tehtävät

Markkinoiden toimintaan puuttuminen julkisen sektorin toimin on perusteltavissa talouden tehokkuustavoitteiden ja kasvun kannalta. Suotavan tulonjaon ja sosiaalisen turvallisuuden tavoitteen kannalta valtion puuttumisen kysymys on monipuolinen. Julkisen sektorin interventioita talouden vapaaseen toimintaan voi perustella monilla erilaisilla syillä ja tarpeilla. Valtion harjoittamalle sosiaalipolitiikalle voi olla monenlaisia tehtäviä. Talouden kasvun ja tehokkuuden lisäksi yhteiskunnalliseksi tavoitteeksi voi asettaa hyvinvointivaltion rakentamisen ja talouden kasvun hedelmien jakautumisen laajalle.

Hyvinvointivaltio voidaan määritellä monella tavalla (Briggs 1961, 228; Kuhnle 1983, 26 – 28; Marshall 1961, 287; Ringen 1987, 3 – 4). Hyvinvointivaltiona voi pitää valtiota, jonka tavoitteena on vastata kansalaisten sosiaalisesta turvallisuudesta, tai valtiota, joka takaa kansalaisille oikeuden kohtuulliseen hyvinvointiin (Uusitalo 1990, 237; Salavuo 1988, 56 - 65). Eräs hyvinvointivaltion tehtävänkuvaus on nähdä se vakuutusjärjestelmänä, joka mahdollistaa turvallisemman elinkaaren ja lisää uskallusta riskinottoon. Vastapainoksi hyville asioille vakuutusjärjestelmä tuo mukanaan kielteiset kannustinvaikutukset (moral hasard) (Tuomala 1997, 342). Järjestelmien tavoitteita ja päämääriä voi eritellä sen mukaan, kuka valtion interventiosta hyötyy. Hyvinvointivaltion kehitystä eivät määrää vain arvot ja poliittiset pyrkimykset. Kehitystä ohjaa myös intentionaalinen politiikka, joka kuvastaa eri yhteiskuntaryhmien etuja (Kosonen 1987, 48 – 81; 1988, 84 – 87; Salminen 1993, 114 – 116; Saunders & Klau 1985; Tarchys 1975, 87 – 132; Uusitalo 1984, 403 – 422; Ervasti 1993).

Eri tavoitteille annetaan eri yhteiskunnissa erilainen painoarvo. Gösta Esping-Andersenin on muotoillut kolme hyvinvointiyhteiskunnan luomiseen tähtäävän valtiointervention mallia sen perusteella, mikä on sosiaalisten oikeuksien taso ja laatu sekä ihmisen riippuvuus markkinoista (decommodification). Näiden kriteerien perusteella voidaan erottaa liberalistinen markkinasysteemi, konservatiivis-korporatistinen järjestelmä sekä sosiaalidemokraattinen malli. Liberalistinen malli nojaa tarveharkinnallisiin ohjelmiin, niukkoihin ja vaatimattomiin sosiaalivakuutusetuihin, ammattiin ja työnantajaan perustuviin hyvinvointijärjestelmiin sekä yksityiseen vakuutusjärjestelmään. Konserva-

tiivisessa järjestelmässä sosiaalivakuutus on keskeinen, mutta järjestelmä erittelee ihmiset luokkien ja yhteiskunnallisen statuksen mukaan. Sosiaaliedut ylläpitävät olemassa olevaa tulonjakoa, luokkarakennetta ja yhteiskunnallisia instituutioita sekä voimassa olevaa tasapainoa valtion, kirkon ja perheen välillä. Sosiaalidemokraattinen malli puolestaan perustuu universaaleihin etuuksiin ja palveluihin, jotka kattavat koko väestön ja vähentävät markkinapohjaisen tulonjaon merkitystä. Mallissa keskeistä on samalla sitoutuminen täystyöllisyyden tavoitteeseen. (Castles & Mitchell 1990; 1992; 1993; Esping-Andersen 1990; Hantraisin 1995, 102; Mitchell 1991; Sainsbury 1996, 9 – 12; Siaroff 1994.)

Valtion erilaisten tehtävänkuvausten joukossa residuaali malli edustaa individualistista toimintaperiaattetta, jossa lähtökohtana on yksilön itseapu. Residuaalissa hyvinvointivaltiomallissa yhteiskunnan tehtävänä on tarjota tilapäisesti lisäapua, mikäli hyvinvoinnin varsinaiset kanavat, perhe ja markkinajärjestelmä, pettävät. Vasta siinä tapauksessa, että kumpikaan näistä ei toimi, tulee turvautua julkisiin hyvinvointijärjestelmiin, ja silloinkin korkeintaan tilapäisesti ja viimekätisesti. Yhteiskunnan toiminta perustuu altruistisen toiminnan sijaan taloudellisesti motivoituneiden ja itseintressiin pyrkivien kansalaisten keskinäisiin vaihtosuhteisiin. Teollisessa, aikaansaannoksiin perustuvassa mallissa yhteiskunta tarjoaa puolestaan minimiturvan ja toimii markkinajärjestelmän täydentäjänä. Kolmannessa, institutionaalisessa mallissa sosiaalipalvelujen tarjonta on kiinteä osa yhteiskuntaa, joka pyrkii tukemaan yksilöä ja yhteiskuntaryhmiä niin, että nämä saavuttavat tyydyttävän elämäntason ja terveyden organisoidusti, voimassa olevan lainsäädännön perusteella. Institutionaalisessa mallissa hyvinvointivaltion idea on toteuttaa uudelleenjakoa, jotta suurempi tasa-arvo toteutuisi läpi koko elämän. Resurssien allokoinnin poliittinen preferointi määräytyy ihmisten tarpeiden perusteella. Tarpeiden tyydytyksen hyväksyttävä taso pyritään määrittelemään toisaalta hyvinvointietiikan ja sosiaalisten markkinoiden ja toisaalta hyvän kansalaisuuden ja yhteiskuntaryhmien keskinäisen avun perusteella, mikä sinänsä ilmentää sosiaalista altruismia. (Davidson 1989; Esping-Andersen & Korpi 1987; Jones 1985, 79 – 82; Furniss & Tilton 1977; Korpi 1980, 296 – 316; Mishra 1977; 1984; 1990; Pierson 1991; Pinker 1979, 6; Rainwater ym. 1986; Sainsbury 1996, 9 – 12; Therborn & Roebroek 1986, 319 - 338; Wilensky & Lebeaux 1958, 138 – 140.)

Ihmisen toimeentulon riippuvuus kuuluu käsitteenä sosiaalipolitiikan ytimeen. Tasoittava sosiaalipolitiikka asettuu kontekstiinsa suhteessa markkinatalouteen, markkinoiden luomaan tulonjakoasetelmaan. Sosiaalipolitiikka voi olla tavoitteeltaan markkinariippuvuuden vähentämistä tai sisällöltään "poliittisen toiminnan seurauksena syntyviä, markkinoiden tuottaman ensijaon jälkeen resursseja prosessimaisesti uudelleenjakavia käytäntöjä, jotka varsin suoraviivaisesti vähentävät kotitalouksien markkinariippuvuutta" (Saari 1996). Resursseja uudelleen jakamalla voidaan vähentää ihmisen riippuvuutta markkinoista tarjoamalla vaihtoehtoisia resurssilähteitä. Tätä perustellaan sillä, että yhteiskunnan, tuotannon ja työnjaon monimutkaistuminen synnyttää riippuvuustiloja, kuten lapsuus ja vanhuus, joiden aikana ihmisen voi katsoa olevan oikeutettu toimeentulon ja tulonjaon markkinariippuvuutta vähentävään yhteiskunnan suojeluun. (Donnison 1994; Nieminen 1984; Saari 1996, 26, 41 – 42; Sipilä 1974.)

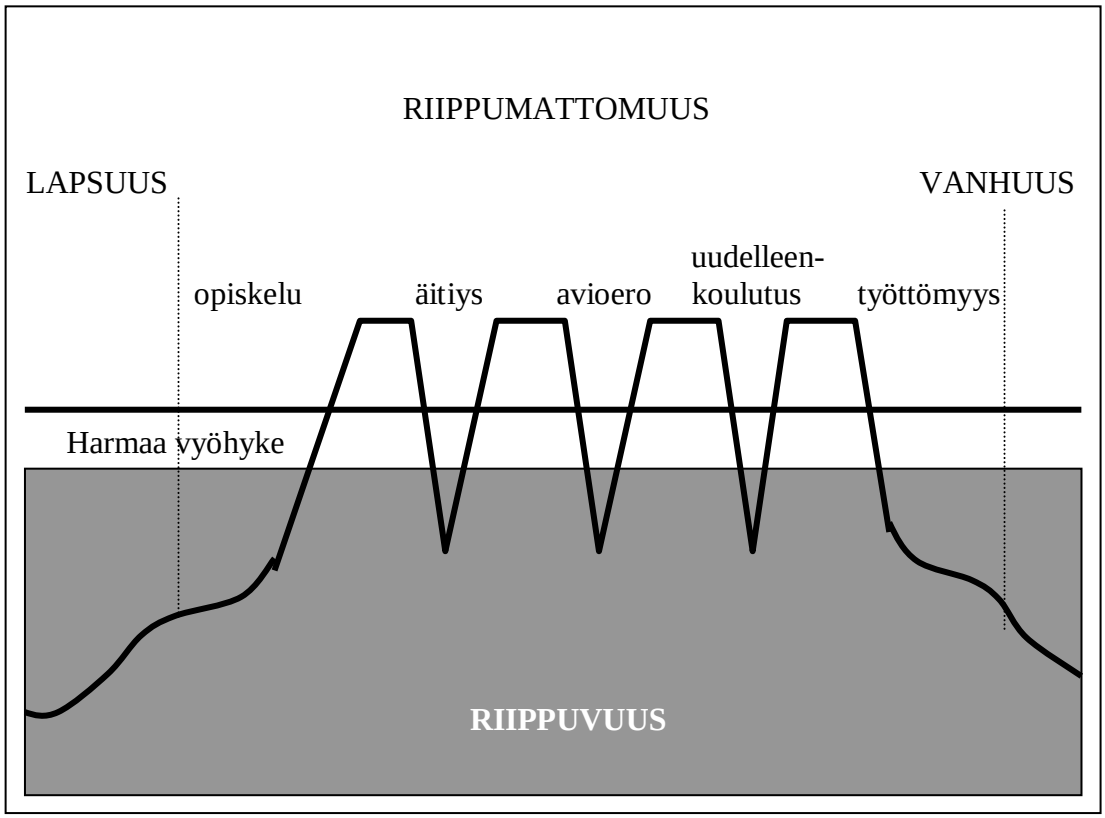

KUVIO 2. Riippumattomuus ja riippuvuus jälkiteollistuvassa yhteiskunnassa (Lähde: Saari 1996, 50)

Markkina- ja valtioriippuvuuden lisäksi riippumattomuutta rajoittavat myös muut riippuvuudet. Kun markkinat tekevät yksilön riippuvaksi markkinakyvystä, kuten työvoiman myyntimahdollisuuksista tai neuvotteluvoimasta, synnyttää kansalaisyhteiskunta

”turvallisuustakuuna” riippuvuutta omaisista, naapureista, hyväntekijöistä sekä kyvystä verkostoitua. Vaikka hyvinvointivaltio synnyttää valtioriippuvuutta, lieventää se samalla myös perhe-, yhteisö- ja markkinariippuvuutta (Julkunen 1992, 112). Sosiaalipolitiikan valtioriippuvuustulkintaa voi pitää myös näköharhana, koska valtiosta riippuvaiset ihmiset eivät tosiasiassa ole riippuvaisia valtiosta, vaan toisista kansalaisista, jolloin valtio on ennen kaikkea resursseja uudelleenjakava keskitetty organisaatio. Lisäksi on otettava huomioon, että sosiaalipolitiikan intentionaalinen tavoite on markkinariippuvuuden vähentäminen eikä valtioriippuvuuden lisääminen. Valtioriippuvuuden arvioinnissa merkityksellisenä voi nähdä ihmiselämässä myös muutoin toteutuvan riippuvuuden muista ihmisistä. Useimmat ihmiset ovat riippuvaisia toisistaan työnjaon, ulkoisvaikutusten ja riskien jakautumisen kautta. Vaihtosuhteet perheen tai markkinoiden sisällä saattavat muuttua epäsymmetrisiksi, jolloin voi pitää moraalisesti perusteltuna lisätä valtioriippuvuutta. On myös huomattava, että riippuvuus voi vaihdella suuresti eri elämänjaksoissa (kuvio 2.). Teollistuvassa yhteiskunnassa ero riippumattomuuden ja riippuvuuden välillä on ollut selväpiirteinen teollisuuteen sijoittuneen yksilön elämänkulussa. Jälkiteollistuvassa yhteiskunnassa lapsuuteen ja vanhuuteen liittyvät riippuvuustilat ovat laajentuneet. Aika näiden välillä on pirstoutunut jaksoiksi, joissa vuorottelevat riippuvuuden ja riippumattomuuden tilat. (Saari 1996, 43 – 44, 49 – 50.)

3.2. Tasoittavan sosiaalipolitiikan perusteluja

Miksi tulonjaon markkinariippuvuutta sitten pitäisi vähentää? Miksi tavoite on mielekäs? Edellä on kuvattu, että sosiaalipolitiikan ja joidenkin hyvinvointivaltiomallien tavoitteeksi on asetettu tuloerojen tasoittaminen. Tasoittavaa sosiaalipolitiikkaa ja resurssien uudelleenjakoa markkinatuleman jälkeen voidaan perustella kuitenkin monella eri tavalla. Perustelut voivat nojata eri uskomuksiin, arvostuksiin, teorioihin ja ideologioihin. Ne voivat olla myös funktionaalisia. Sosiaalipoliittisilla toimenpiteillä voidaan pyrkiä entistä suurempaan talouden kasvuun tai yhteiskuntakehityksen vakauteen. Yhteiskunnallisen tulonjaon optimitason etsimistä monimutkaistaa se, että tasoittamiseen pyrkivät yhteiskunnat asettavat usein tavoitteeksi myös talouden kasvun ja taloudellisten resurssien käytön tehokkuuden. Tätä kahden päätavoitteen välistä vaihtokauppa- ja synteesitilannetta käsitellään tämän kappaleen jälkeen.

Eräs yleinen sosiaalista tasausta perusteleva näkemys on pyrkimys positiivisen vapauden maksimointiin. Positiivisen vapauskäsitteen mukaan vapaus merkitsee aidosti toteutuvaa oikeutta johonkin. Tällainen vapaus ei yksinomaan poista yksilöön kohdistuvia kieltoja ja rajoituksia, vaan myös lisää ihmisen todellisia toiminnan mahdollisuuksia myös käytännön päivittäisessä elämässä. Hyvinvointivaltio voi palveluillaan ja tulonsiirroillaan lisätä mahdollistavaa, positiivista valinnanvapautta. Positiivisen vapauden yhteiskunnallisen lisäämisen kannattajien mielestä valtio ei niinkään harjoita pakkovaltaa, kun se turvaa positiivista vapautta ja laajentaa ihmisten oman elämän hallintaansa tarvitsemia toimintamahdollisuuksia. Positiiviselle vapauskäsitteelle kilpaileva on negatiivinen vapauskäsitys. Se korostaa yksilön vapautta valtiollisesta ja yhteiskunnallisesta sääntelystä. Negatiivisen vapauskäsitteen mukaan vapaus on vapautta jostakin, vapautta toteuttaa yksilöllisiä pyrkimyksiä ilman ulkoisia kieltoja ja rajoituksia. Negatiivisen vapauskäsityksen näkökulmasta valtiollista sääntelyä pidetään yksilöllisistä valinnan vapautta rajoittavana pakkovaltana. (Raunio 1995, 217.)

Ihmisten positiivisen vapauden lisäämistä hyvinvointivaltion toimintaa laajentamalla on arvosteltu kärkevimmin oikeistokonservatismin piirissä. Yksilön vapautta valtiosta korostavan ajattelun mukaan ihmisten tarpeentyydytyksen tasa-arvoisuuden lisääminen valtion harjoittaman hyvinvointipolitiikan keinoin vie ihmisiltä vapauden päättää omista asioistaan, tekee heidät riippuvaisiksi valtiollisista etuuksista ja palveluista, ja tätä kautta tuhoaa ihmisten oman aloitekyvyn, lisää heidän avuttomuuttaan ja lopulta tekee heidät kykenemättömäksi hallita omaa elämäänsä. Hyvinvointivaltion kannattajat puolestaan muistuttavat, että jos ihmisellä on pelkästään muodollisesti ja periaatteessa olemassa oleva mahdollisuus toteuttaa elämänsä päämääriä, mutta ei todellisuudessa siihen tarvittavia voimavaroja, ei tämä muodollinen vapaus paljoakaan paranna huono-osaisen ihmisen itsenäistä toimintakykyä. Hyvinvointivaltiolliset etuudet ja uudelleenjako lisäävät siten ihmisten mahdollisuuksia hallita omaa elämäänsä vähentämällä toimeentulon riippuvuutta markkinavoimista ja muiden ihmisten hyväntahtoisuudesta. Tällöin sosiaalipolitiikka turvaa vapauden edellytykset kaikille toteutuvina kansalaisoikeuksina. Jokaiselle taataan resurssit, joiden avulla he voivat tasa-arvoisina muiden kanssa hallita omaa elämäänsä ja kehittää kykyjään. Hyvinvointivaltion kannattajien mielestä hyvinvointivaltion toimenpiteet rajoittavat kyllä parempiosaisten vapautta päättää resurssiensa käytöstä, mutta samalla nämä toimenpiteet kuitenkin jakavat uudelleen valinnanvapautta niille, joilla sitä on ollut vain vähän. Korjaamalla markkinoiden epätäydellisyyk-

siä hyvinvointivaltio luo siten sellaisia uusia mahdollisuuksia, joita ei ennen ole ollut. (Raunio 1995, 217 – 218.)

Uudelleenjakavaa ja tulonjakoa tasoittavaa sosiaalipolitiikkaa perustellaan myös rakennemuutosten pehmentämisen näkökulmasta. Sosiaaliset ja kulttuuriset muutokset, kuten sosiaalinen ja geograafinen liikkuvuus, urbanisoituminen ja teollistuminen, voivat radikaalisti vaikuttaa ryhmävelvoitteiden muuttumiseen yhteiskunnassa. Muutokset voivat uudelleen rajoittaa, rajata ja ehdollistaa altruismia ja ihmisten välistä solidaarisuutta. Tämä perustelee valtiollisen sosiaalipolitiikan harjoittamista, joskin sillä on erilainen luonne kuin ihmisten keskinäisellä epävirallisella auttamisella. (Pinker 1979, 11 - 12, 39, 41.) Joissakin ajatelmissa koko nykyisenkaltaista tulonjakoa tuottava järjestelmä kyseenalaistetaan keskeisiltä perusteiltaan. Tällöin tulonjaon muuttamista perustellaan olemassa olevan järjestelmän sisäänrakennetulla epäoikeudenmukaisuudella tai epätasa-arvoisuudella. Tämän näkemyksen mukaan kapitalistisessa talousjärjestelmässä mahdollisuuksien tasa-arvon toteutuminen on pelkkä illuusio ja epätodellisuuteen perustuva myytti, joka voidaan joidenkin ihmiskohtaloiden valossa nähdä jopa varsin kyynisenä ja valheellisena. Kapitalismi sisältää jo perustaltaan järjestelmänä aina epätasa-arvon, ja todellisuudessa toteuttaa perimmältään aina hallitsevan luokan valtaa, ulottaen sen vaikutuksen yhteiskunnan kaikille tasoille, ja aikaansaaden näin joka tapauksessa tulonjaon ja vallan epätasapainon. Tällöinkin jo vähintään tasoittavan sosiaalipolitiikan harjoittamista on pidetty perusteltuna. (Green 1981, 2 - 4.) Tasoittavan sosiaalipolitiikan voi katsoa liittyvän nimenomaan markkinatalousjärjestelmän sisäisen dynamiikan synnyttämien riskien hallintaan ja epäkohtien korjaamiseen, jolloin yhteiskuntapolitiikan tavoite on kapitalismin aiheuttamien ongelmien vähentäminen (Cochrane & Smart 1987, 162).

Joihinkin uusklassisen taloustieteen teorioihin vetoavien näkemysten mukaan eriarvoisuutta voidaan perustella määrittelemällä yhteiskunnallinen luokkatausta vain inhimillisten resurssierojen kysymykseksi. Epäedullinen luokkatausta johtuu tämän näkemyksen mukaan yksilön epäonnistumisesta tehdä hyviä taloudellisia investointeja omaan kouluttautumiseensa, toisin kuin paremman luokkataustan omaavien yksilöiden kohdalla on tapahtunut. Esimerkiksi Herrnsteinin mukaan on vain haitaksi yrittää tasa-arvoistaa heikkolahjaisia jälkeläisiä. Pelkästään uusindividualismin lähtökohdista onkin henkilökohtainen ansio ja sen puutteen kompensaatio hyvin vaikeasti yhteensovitetta-

vissa. Elämänmahdollisuuksia tasoittavaa valtion puuttumista yhteiskunnan toimintaan perustellaan yleensä toisenlaisten ajatuskulkujen kautta, esimerkiksi järjestelmän sisäänrakennettujen valtarakennelmien olemassaololla. Joidenkin mielestä olemassa oleva järjestelmä kohtelee esimerkiksi vähemmistöjään syrjivästi, olivatpa vähemmistöt sitten rodullisia tai etnisiä, naissukupuolta tai alempaa sosiaalista syntyperää olevia. Tällöin eriarvoisuus ja luokkajako helposti hiljaa hyväksytään, ja naamioidaan geneettisiksi eroiksi, eikä tasaavalle politiikalle haluta löytää riittäviä perusteita. Egalitaristit ovatkin korostaneet sitä, että nykyistä suurempi tuotannon tulosten jakamisessa toteutuva tasa-arvo on välttämätön edellytys todelliselle mahdollisuuksien tasa-arvolle. Uudelleenjaon jälkeiset uudet tulonjakotulemat ovat lähtökohtina uusien sukupolvien elämänmahdollisuuksille. Mahdollisuuksien tasa-arvoa lisäävän varallisuuden uudelleenjaon harjoittamista perustelee myös näkemys, jonka mukaan yhteisöt, joista yhteiskunta koostuu, ovat muodostuneet paitsi geograafisesti myös emotionaalisesti. Ne ovat syntyneet ainakin osittain tietoisina siitä, että niillä on omia erityisiä etuja valvottavanaan suhteessaan muihin ryhmiin. Siten, vaikka teoriassa parhaiden ja kyvykkäimpien yksilöiden oletettaisiinkin tulevan valituiksi yhteiskunnan ylimmille paikoille, eivät päätökset syntyisi eri yhteiskuntaryhmien etujen suhteen täysin puolueettomasti. (Green 1981, 17 - 18, 80, 86 – 87, 176 – 178, 186 – 187, 191 - 192, 198, 206 – 207.)

Ihmisten kohtalo saattaa edelleen olla lottovoittomaista ja oman kontrollinsa ulottumattomissa. Joidenkin näkemysten mukaan eriarvoisuus on tämän lisäksi myös tarkoituksellista. Esimerkiksi klassisen kapitalismin oloissa on hyvin vähän hyvin palkattuja töitä, ja vastaavasti hyvin paljon hyvin huonosti palkattuja töitä. Tällöin on massoittain ihmisiä, jotka ovat jatkuvasti kilpailemassa pienestä määrästä parempia työpaikkoja. Koulutus ei aidosti toteudu kaikille avoimena. Suuria palkkoja tarjoavat johtajien markkinat ovat hyvin pienet, ja ne on selkeästi erotettu työläisten työmarkkinoista. Omistajat, johto ja työläiset ovat keskenään eriarvoisessa asemassa. Taitava tuntiurakointia suorittava käsityöläinen saattaa autoteollisuudessa ansaita viideskymmenesosan siitä, mitä johtajatasolla oleva ansaitsee. Toteutunut luokkajako ei tällöin ole välttämättömyys eikä itsestään selvän kehityksen tuote. Se on enemmänkin toisia hyödyttävä, tavoitteellinen ja ideologinen luomus. (Green 1981, 87, 88 - 89, 91.) Tällaisesta näkökulmasta tarkasteltuna on myös väitetty, että niin kauan kuin sosiaalipolitiikka on vain uudelleenjakamista, se voi toimia vain diskriminoinnin välineenä ja jatkeena. Se edelleen ylläpitää järjestelmää, jossa toinen hyötyy toisen kustannuksella. (Pinker 1979, 40.)

Yksilöiden elämänmahdollisuuksien tasavertaisuutta pohdittaessa on perusteita vetää johtopäätös, että tulonjako ennen verotuksen vaikutuksia on yleisesti kaukana tasa-arvoisesta, koska sellaiset tekijät, jotka vaikuttavat ihmisen kykyyn ansaita tuloja, kuten perintö, älykkyys, motivaatio ja onni, eivät ole tasa-arvoisesti jakautuneet (Ng 1982, 152). Mahdollisuuksien tasa-arvoon pyrkivä diskriminoitujen ryhmien syrjinnän vähentäminen voi vähentää esimerkiksi sukupuoleen ja rotuun perustuvaa eriarvoisuutta, mutta myös vähentää etuoikeutettujen ryhmien valtaa kontrolloida pääsyä erilaisten yhteiskunnallisten oikeuksien piiriin. Samalla hyvinvointivaltio voi laajentaa ja syventää positiivista vapautta. Se voi toteuttaa universaaleina oikeuksia työhön, riittävään palkkaan, sosiaaliseen turvallisuuteen, terveyteen, sosiaalipalveluihin, asuntoon ja koulutukseen. Samoin se voi turvata oikeudet edellä mainittuja palveluita tuottavien instituutioiden demokraattiseen kontrolliin. (Clarke, Cochrane & Smart 1987, 162.)

Tasoittavan sosiaalipolitiikan arvoperusteluna voidaan pitää hyvinvoinnin laajentamista. Tämän ajatuksen mukaan yhteiskunta, joka perustuu tasa-arvon ja yhteistyön periaatteille, on yhteiskunta, jossa tulot ja hyvinvointi jakautuvat laajemmalle kuin puhtaasti markkinariippuvaisessa tulonjaossa (Clarke, Cochrane & Smart 1987, 175). Egalitaristisen, hyvinvointia laajemmalle jakavan muutoksen tarkoitus voi olla lopettaa irrationaaliseksi ja tarpeettomaksi koettu yhteys vallatun yhteiskunnallisen aseman ja toisaalta hyödykkeiden, palveluiden ja elinmahdollisuuksien saatavuuden välillä, tekemällä nämä kaikkien saatavissa ja käytettävissä oleviksi. Tällöin ajatus on, että egalitaristinen yhteiskuntastruktuuri hyödyttää lopulta kaikkia. (Green 1981, 96, 209.) Sosiaalisella tasauksella voi olla sekulaareja tai uskonnollista moraliteettia koskevia perusteluja, tai kuten Marxilla, luokkaristiriitaa ja luokkaintressejä koskevia perusteluja (Pinker 1979, 11). Rawlsin oikeudenmukaisuusteoria puolestaan painottaa sitä tavoitetta, että kaikki voivat nimenomaan kokea yhteiskunnan oikeudenmukaiseksi (Gordon 1976).

Moraalisuuden näkökulmasta ei kuitenkaan voida automaattisesti tai kaavamaisesti samaistaa kollektiivisuutta ja altruismia toisiinsa, tai individualismia ja egoismia toisiinsa. Kollektivismi sosiaalipolitiikassa saattaa myös olla enemmänkin ryhmäegoismia kuin varsinaisesti altruismia. Vastaavasti individualismi ei välttämättä automaattisesti tarkoita egoismia, sen enempää kuin epäegoismiakaan. Kollektivistisen sosiaalipolitiikan selitysperustaksi ei siten riitä pelkkään altruismi-egoismi –jakoon perustuva tarkastelu. So-

siaalipolitiikan selittäjäksi tulee nostaa lisäksi kulloinenkin kollektivismin funktionaalinen tarve, eli myös joko yhteiskunnan koossapitämisen tai joidenkin keskeisten ryhmäintressien ajamisen tarve. Historiallisesti tarkastellen sosiaalisen tasauksen ja sosiaaliturvan kehittämisen perusteena on ollut usein esimerkiksi kansallisen yhtenäisyyden ja patriotismin vahvistaminen. (Pinker 1979, 6 – 12, 99.)

Sosiaalisten tasausjärjestelmien ja hyvinvointivaltion luonnin alkuvaiheista saakka on siis ollut monia erilaisia syitä, miksi tasoittavaan sosiaalipolitiikkaan on ryhdytty. Yksi keskeisimmistä syistä on kuitenkin ollut sosiaalisten ongelmien ja puutteenalaisuuden poistaminen (Clarke, Cochrane & Smart 1987, 51 – 53). Voidaankin nähdä, että on jopa saavutettu jonkinlainen konsensus läntisten demokratioiden keskuudessa siitä, ettei kenenkään yksilön tulisi joutua näkemään nälkää, tai elää ilman asuntoa ja muita elämän perusvälttämättömyyksiä. Jopa kuvitteellisessa pareto-optimaalisessa talouden tehokkuustilassa valtiointerventiolle saatettaisiin nähdä perusteita, ei niinkään yhteiskunnan taloudellisen kokonaishyödyn lisäämisen, vaan jo tulonjakoeettisen tarkastelun perusteella. Paretotehokkaassakin tilanteessa kilpailulliset markkinat voivat kehittää niin eriarvoisen tulonjakotilanteen, ettei kaikilla olisi käytettävissään ylipäätään elämiseen välttämättä tarvitsemiaan resursseja (Stiglitz 1986, 92, 289). Tasoittava sosiaalipolitiikka voidaan ottaa optimaalisen yhteiskunnan tavoittelussa yhdeksi lähtöarvoksi. Se on nähtävissä hyötynäkökohtia suurempana, epätasa-arvon ja köyhyyden vähentämisen ideologisena strategiana (Clarke, Cochrane & Smart 1987, 160).

4. TULONJAON TASOITTAMINEN YHTEISKUNNAN KOKONAISHYÖDYN MAKSIMOINNIN PERUSTEELLA

4.1. Aleneva rajahyöty tulonjaon tasoittamisen perusteluna

Edellä esitetyn perusteella voidaan vetää sellainen johtopäätös, että sekä talouden kasvu että tuloerojen tasoittaminen ovat keskeisiä yhteiskunnallisia tavoitteita. Niiden samanaikaisten toteutumismahdollisuuksien arviointiin vaikuttaa se, miten tavoitteet määritellään sisällöltään, sekä se, millainen on hyvän ja suotavan tulojen jaon määrittelemisen kaava ja menetelmä. Taloudellisen kehityksen tavoitetta ei kaikissa malleissa ole nähty vastakkaisena tuloerojen tasoittamiselle. Tasoittavaa sosiaalipolitiikkaa on pidetty myös tärkeänä keinona pyrittäessä yhteiskunnan kokonaishyödyn maksimaaliseen toteutumiseen. Oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon on tällöin nähty lisäävän yhteiskunnan kokonaishyvinvointia. Eräs tällainen oikeudenmukaisen yhteiskunnan hyvinvoinnin määrittelytapa on peräisin John Rawlsilta (1971).

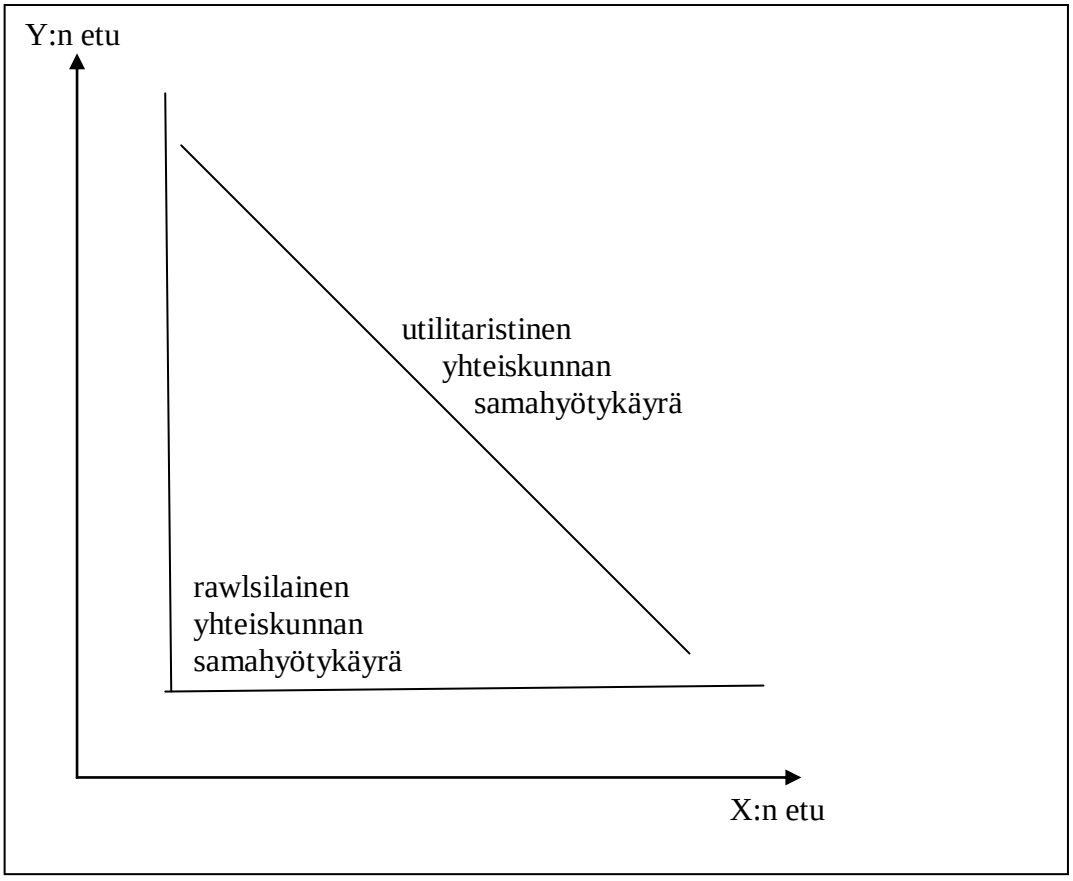

KUVIO 3. Rawlsilainen ja utilitaristinen yhteiskunnan samahyötykäyrä (Lähde: Stiglitz 1986, 67 – 68. Muunneltu alkuperäisestä esityksestä.)

Rawlsin mukaan yhteiskunnan hyvinvointi riippuu yhteiskunnan huono-osaisimman yksilön hyvinvoinnista. Yhteiskunta voi paremmin vain silloin, jos heikoimman yksilön hyvinvointia parannetaan, eikä se saavuta mitään, jos huono-osaisimman asema ei parane. Kuvion 3 mukaisesti tässä suhteessa ei ole kaupankäyntitilannetta, eli mikään määrä parempiosaisten hyvinvoinnin lisääntymistä ei voi kompensoida yhteiskunnalle huono-osaisimman heikentynyttä asemaa ja hänen hyvinvointinsa vähentymistä. Samassa kuviossa utilitarismiin nojaava yhteiskunta on puolestaan kyllä valmis luopumaan Y:n edusta, jos sen hinnalla saadaan X:lle saman verran etua. Kun rawlsilaisen näkökannan mukaan yhteiskunnan hyvinvointi on yhtä suuri kuin huono-osaisimman yksilön utiliteetti, utilitaristisen hyvinvointifunktion mukaan yhteiskunnan hyvinvointi on yhtä suuri kuin kaikkien sen yksilöiden utiliteettien summa. Tämän Jeremy Benhamin 1800-luvulla esittämän näkemyksen mukaan kahden yksilön yhteiskunnan hyvinvointifunktio on muotoa W = U1 + U2. Utilitaristisen lähestymistavan ongelmana on pidetty sitä, että se ei ota huomioon yksilöiden hyötytasojen eroja etujen kaupankäyntitilanteen alkuvaiheessa, eikä kiinnitä riittävästi huomiota yhteiskunnalliseen eriarvoisuuteen tai tasaarvoisuuteen. (Stiglitz 1986, 58, 67 – 69, 341 – 344.)

Utilitaristisella ja rawlsilaisella yhteiskunnan hyvinvointifunktioilla on hyvin erilainen vaikutus tulonjakoa koskeviin päätelmiin. Rawlsilainen ratkaisukaava on yksinkertainen: jaettava euro tulee antaa yksilölle, jolla on matalammat tulot. Utilitaristinen hyvinvointifunktion mukaan yhteiskunnan tulee puolestaan luopua toisen yksilön hyödystä vain, jos siitä luopuminen tuottaa yhteiskunnalle vähintään saman määrän hyötyä takaisin, eli yhteiskunnan hyöty ei kokonaisuudessaan vähene. Mikäli utilitaristiseen arvioon kuitenkin lisätään oletus tulojen alenevasta rajahyödystä, tulee laskelmasta yllä kuvattua monimutkaisempi. Jos nimittäin oletetaan, että yksilöillä on samanlainen tulojen aleneva hyötyfunktio, kannattaa yhteiskunnan kokonaishyödyn maksimoinnin kannalta antaa euro mieluummin köyhälle kuin rikkaalle, myös utilitaristisen logiikan mukaan. Utilitarismia voi tällöin kahdella ehdolla pitää egalitaristisen lopputuloksen puolestapuhujana. Ensinnäkin, yksilöiden tulojen rajahyötykäyrien tulee olla identtisiä, ja toiseksi, mikäli optimaalinen tulonjako aiotaan määritellä tyhjentävästi, tulee yksilöiden tulojen rajahyötyjä voida mitata myös suuruudeltaan, eikä pelkästään järjestykseltään. (Barr 1987, 47, 416; Ng 1982, 16 – 17, 145; Stiglitz 1986, 52, 58, 68 – 69, 341 – 344, 389, 391 – 392.)

Alenevan rajahyödyn ajatus perustuu oletukseen, jonka mukaan mistä tahansa tulee vähemmän arvokas, jos ihminen saa sitä enemmän. Lisäyksikön saavuttamisesta saatava hyödyn lisäys pienenee. Kun toiselta otetaan jotain jota annetaan toiselle, käy siirrossa pidemmälle edettäessä vastaanottajan saama lisähyöty yhä pienemmäksi ja luovuttajan menetys yhä suuremmaksi. Saajan hyvinvointi nousee aluksi nopeasti, ja saadun määrän kasvaessa hyvinvoinnin kasvu hidastuu, ja hyvinvointifunktio muuttuu lopulta vaakasuoraksi. Mikäli yksilöiden tulojen rajahyöty on keskenään yhtä suuri, voidaan utilitarismissa kustannuksettomasti siirtää resursseja yksilöltä toiselle aina tasajakoon saakka. Tähän pisteeseen saakka lisähyöty, jonka köyhempi yksilö saa lisäeurosta, eli tulojen rajahyöty, ylittää sen, mikä hyödyn menetys on rikkaalla yksilöllä. Yksilöiden hyötyjen summa ja siten yhteiskunnan kokonaishyvinvointi kasvavat. Näillä perusteilla mahdollisimman tasainen jakautuminen maksimoi yhteenlasketun hyvinvoinnin, ja laskevaa tulojen rajahyötyä voi käyttää perusteluna tasaiselle tulonjaolle yhteiskunnan kokonaisutiliteetin maksimoimisessa. (Heiskanen & Auvinen 1979, 233 – 234; Culyer 1980, 11 – 14; Stiglitz 1986, 57 - 58, 68.)

Kun taloudelliset tutkimukset ja analyysit koskevat perinteisesti joko tehokkuutta tai tasavertaisuutta ja oikeudenmukaisuutta, voi utilitaristista oletusta tulojen alenevasta rajahyödystä pitää perusteena sellaiselle näkemykselle, että sekä tuloerojen tasoittaminen että yhteiskunnan kokonaishyödyn lisääminen ovat mahdollisia toteutumaan samanaikaisesti (Culyer 1980, 60 – 62, 84 – 85). Yhteiskunnallinen hyvä voidaan jakaa tasaisesti niin, että se samalla maksimoi yhteiskunnan kokonaishyödyn. Yhteiskunnallisella hyvällä tarkoitetaan tällöin laajasti hyödykkeitä, palveluita, oikeuksia, vapauksia sekä poliittista valtaa. Tavoitetta voidaan pyrkiä edistämään erilaisin keinoin, yksityisten markkinoiden allokaation, julkisen tuotannon tai näiden kahden ohjauskeinon erilaisten yhdistelmien avulla. Tähdätessään yhteiskunnan kokonaishyvinvoinnin maksimointiin utilitarismi jättää avoimeksi kysymyksen siitä, millä välinein tavoite on parhaiten saavutettavissa. Utilitaristisen kokonaishyvinvoinnin maksimointinäkemyksen perusteella voidaan päätyä kuitenkin siihen johtopäätökseen, että hyödykkeiden tulee olla tuotettu ja allokoitu tehokkaasti, ja niiden tulee olla jaettu samanarvoisesti, vaikkakaan ei välttämättä tasa-arvoisesti. (Barr 1987, 47, 416.)

4.2. Tasaisempaa tulonjakoa perustelevan alenevan rajahyödyn kriteerin kritiikkiä

Utilitaristisen näkemyksen mukaista tulojen alenevan rajahyödyn oletusta voidaan pitää perusteena tulojen tasoittamiselle. Tunnistamattomat ja epäsymmetriset preferenssit muodostavat kuitenkin haasteen tälle tasausperusteelle (Culyer 1980, 84 - 95). Alenevaan tulojen rajahyötyyn rakentuvaa tulonjakohypoteesia on pidetty merkityksettömänä, koska yksilöiden välinen yhteismitallinen utiliteettivertailu ei kuitenkaan olisi mahdollista. Hypoteesia on myös pidetty vääränä siksi, että vaikka yhteismitallinen utiliteettivertailu olisikin mahdollista, ei välttämättä ole perusteltua syytä uskoa, että rikas yksilö saisi viimeisimmistä lisäeuroistaan vähemmän irti kuin köyhä yksilö ensimmäisistään. Joidenkin taloustieteilijöiden mielestä on päinvastoin ollut järkeenkäypää olettaa, että sellaisilla yksilöllä, joilla on kyky tienata korkeampia tuloja, on myös korkeampi kyky kuluttaa niitä. Tämän ajatuksen mukaan, mitä produktiivisempi yksilö on muuttamaan työvoimaansa palkkatuloiksi, sitä kyvykkäämpi hän on myös muuttamaan hyödykkeensä hyödykseen. (Stiglitz 1986, 56, 71 – 72.) Hyötyvertailujen mielekkyyden lisäksi kriittisen arvioinnin kohteeksi onkin otettu se, onko utiliteetti mahdollista määrittää kuinkakin tarkasti. Lisäksi on esitetty kysymyksiä siitä, keiden utiliteetit vertailuissa otetaan huomioon, otetaanko huomioon esimerkiksi tulevien sukupolvien tai eläinten edut. Kriittisiä arvioita on aiheuttanut myös se, oikeuttaako utilitaristinen päättely kenties jossakin vaiheessa myös epäoikeudenmukaista kohtelua tai kaikkein huono-osaisimman kontolle koituvaa tappiota, vain sillä perusteella, että se maksimoi yhteiskunnan yhteenlasketun utiliteetin. (Barr 1987, 48.)

Vaikka eri yksilöillä olisikin erilainen kyky ja kapasiteetti hyötyä varallisuudesta, ei tämä vielä itsessään kerro, kenen hyväksi tasaisesta tulonjaosta tulisi luopua. Tasaisesta tulonjaosta luopumisesta saattaa koitua helpommin yhteiskunnan kokonaishyödyn menetyksiä kuin lisäyksiä. Tätä on perusteltu kuvion 4 esimerkissä. Siinä on esitelty kahden yksilön (Y ja X) yhteiskunta, jossa Y:n ja X:n kokonaistulo on I-M. Summa, joka tulonjaossa annetaan Y:lle, kasvaa pisteestä I oikealle, ja X:lle annettava summa kasvaa puolestaan pisteestä M vasemmalle. Jos oletetaan, että Y:llä ja X:llä on täysin yhtäläinen tulojen rajahyöty (G ja F) ja täysin yhtäläinen kapasiteetti hyötyä tuloista, tuottaa täysin tasa-arvoinen tulonjako maksimaalisen kokonaishyödyn pisteessä K. Mikäli Y:llä on puolestaan alempi tulojen rajahyötykäyrä, esimerkiksi käyrän H kaltainen, kokonaishyöty maksimoituu tulonjaon pisteessä J. Tässä tapauksessa, jos siirrymme tasa-arvoisesta pisteestä K pisteeseen J, lisääntyy X:n hyöty alan ABKJ verran, mikä vähen-

tää Y:n hyötyä alan ADKJ verran, jolloin hyödyn nettolisäys on näiden erotus, eli ala ABD. Jos tässä tilanteessa arvioimme väärin, ja asetammekin tulonjaon pisteeseen L, lisää se Y:n hyötyä alan DELK verran, ja vähentää X:n hyötyä alan BCLK verran, jolloin hyödyn nettomenetys on ala BCED. Ilman tietämystä eri yksilöiden tosiasiallisesta tulojen hyödyntämiskapasiteetista, ja kun BCED > ABD, odotettavissa oleva hyöty epätasa-arvoisesta tulonjaosta on negatiivinen. (Ng 1982, 152; Barr 1987, 47.)

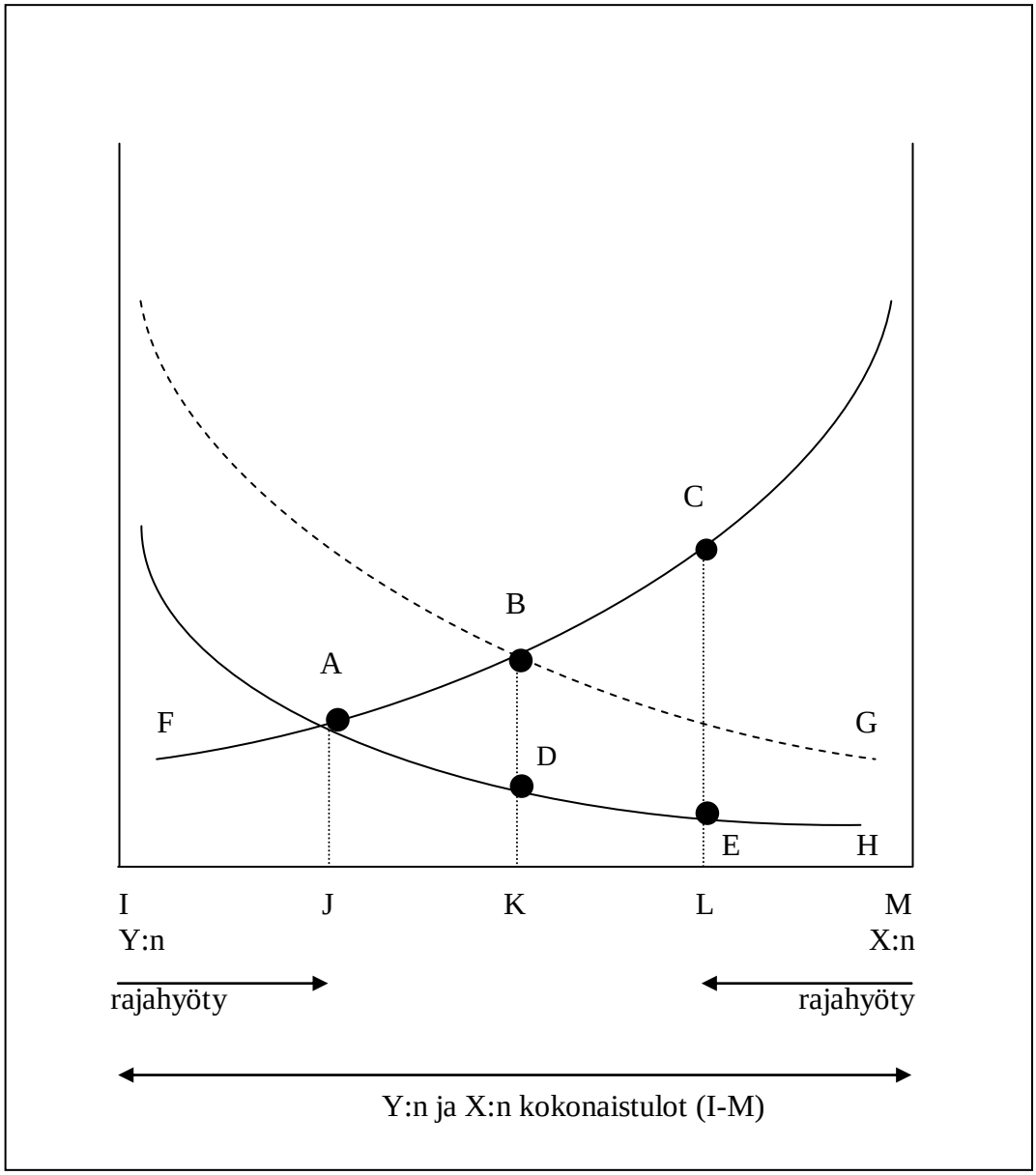

KUVIO 4. Yhteiskunnan kokonaishyödyn maksimoiva, optimaalinen tulonjako Y:n ja X:n välillä alenevien tulojen rajahyötyjen vallitessa (Lähteet: Ng 1982, 153; Barr 1987, 47. Muunneltu alkuperäisistä esityksistä.)

Oletus tulojen alenevasta rajahyödystä on monien mielestä kuitenkin järkeenkäypä ja hyväksyttävissä oleva lähtökohta. Kuviossa 4 on osoitettu, että vaikka erilaiset yksilöt ehkä omaavatkin hyvin erilaisen kapasiteetin nauttia tuloistaan, maksimoi kokonaistulokertymän suhteellisen tasainen jakautuminen kokonaisutiliteetin todennäköisimmin. Samoin utiliteetin mitattavuuden ongelmaan on uskottu löytyvän käypiä ratkaisuja. Utiliteetin käsitettä on käytetty ongelmallisesti sekä subjektiivisen tyydytyksen mittarina että objektiivisena indikaattorina valinnoille ja preferensseille. Yksilön subjektiivisen mielihyvän ja tyydytyksen perusteella saama hyöty on vaikeuksista huolimatta kuitenkin pääosin mitattavissa, vaikka preferenssien ennakoinnissa ilmenee epätarkkuuksia ja myös mahdollisesti epäluotettavuuksia. Ihmisen on vaikeaa antaa tarkkoja mitattavia arvioita omista preferensseistään. Esimerkiksi yksilö voi preferoida ensimmäistä hedelmää toiseen nähden, ja toista hedelmää kolmanteen nähden. Jos häneltä kysytään, preferoiko hän ensimmäistä hedelmää suhteessa toiseen hedelmään enemmän kuin toista hedelmää kolmanteen hedelmään, voi hän todeta, että vastaus riippuu siitä, mitä hedelmiä hän on juuri ennen kysymystä syönyt ja mitä hän on juuri nyt syömässä. Jos kaikki nämäkin tekijät tunnetaan, voidaan tähänkin kysymykseen antaa kuitenkin yksityiskohtainen vastaus. Subjektiivinen utiliteetti on siis myös suuruudeltaan mitattavissa. Jos nimittäin hyöty olisi mitattavissa ainoastaan valintojen välisenä järjestyksenä, hylkäisi kysymykseen vastaaja kysymyksen hyödyn suuruudesta jo alun perin hyödyttömänä tai liian vaikeana. Loppupäätelmänä voidaan esittää, että aleneva rajahyöty puhuu tasaisemman tulonjaon puolesta, eikä hyötyjen vertailun yhteismitallisuuden tai mitattavuuden ongelmat riitä kumoamaan tämän johtopäätöksen mielekkyyttä. (Ng 1982, 13, 152.)

Jos oletetaan, että kaikki yksilöt on varustettu yhtäläisellä ja tasavertaisella kapasiteetilla nautintoon ja tulojen rajahyötymiseen, voidaan optimaalisen tulonjaon suhteen vetää johtopäätös, että kulloisessakin tilanteessa jaettavan kokonaistulomäärän epätasaarvoinen jakautuminen vähentää yhteiskunnan yhteenlaskettua kokonaishyötyä, estäessään kiireellisimpien ja välittömimpien tarpeiden tyydyttymisen, asettamalla niiden edelle vähemmän välttämättömien tarpeiden tyydyttymisen. Yksilöllä viimeksi saatu euro tyydyttää tärkeämpiä tarpeita tulojen ollessa alhaisella tasolla, kuin tulotason ollessa korkea. Jos käytämme utiliteettia, ei ainoastaan järjestystä kuvaavana valinnan indikaattorina, vaan myös kuvaamaan subjektiivisen tyydytyksen astetta, voimme määrittää jokaisen yksilön osalta laskevan tulojen rajahyötykäyrän. Yhteiskunnan kokonaishyödyn maksimointiin pyrkimisen kannalta on mallissa tämän tutkielman tutkimusasetel-

man kannalta kuitenkin vielä eräs tärkeä puute. Esitetty analyysi perustuu siihen, että tulojen uudelleenjaon disinsentiivivaikutukset ovat siitä poisluettuja. Siksi egalitaarista etiikkaa ei vielä esitetyillä perusteilla pidä soveltaa huolettomasti, etenkään mikäli kokonaishyöty tasa-arvoisessa jaossa on disinsentiivivaikutusten johdosta pienempi. Alenevaan tulojen rajahyötyyn perustuva laskelma on kuitenkin tärkeä välivaihe yhteiskunnan kokonaishyvinvoinnin maksimoinnin tavoittelussa. Uudelleenjaon disinsentiivivaikutukset otetaan huomioon tutkielman myöhemmissä kappaleissa. (Ng 1982, 150 – 152.)

Utilitarismia sosiaalisen tasoituksen perustana voi arvostella siksi, että ei ole mitään itsestään selvää tapaa tai yleisperiaatetta, jonka perusteella voisi täysin pätevästi mitata yhteiskunnan erilaisten ryhmien intressejä tai asettaa niitä toistensa edelle tai keskinäiseen arvojärjestykseen. Arvostelussa on kiinnitetty huomiota myös siihen, että sosiaalipolitiikan tavoite ei välttämättä ole etsiä suurinta mahdollista hyötyä suurimmalle mahdolliselle määrälle ihmisiä, tai maksimoida mielihyvää ja onnea, vaan ylipäänsä vähentää yhteiskunnassa esiintyvää kärsimystä (Pinker 1979, 10). Utiliteetin yksioikoista hyödyn maksimointitavoitetta voi arvostella siitä näkökulmasta, että vaikka yhteiskunnan utiliteetti lisääntyisi huomattavastikin, ei se vielä varmista yhteiskunnan kokonaisedun toteutumista kaikkien sen jäsenten kohdalla, eikä kaikkien vähemmistöryhmien yhteiskunnallista osallisuutta, eli näin ollen kysymystä yhteiskunnan kokonaishyödystä ei voi käsitellä irrallaan yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden kysymyksestä (Green 1981, 197).

4.3. Yhteiskunnallinen samahyötykäyrä tulonjaon arvotavoitteiden kuvaajana

Myös paretotehokkuutta voi käyttää välineenä optimaalisen tulonjaon määrittelyssä. Paretotehokkaassa yhteiskunnallisessa tilassa kaikki mahdolliset parannukset yksilöiden asemaan, jotka eivät heikennä muiden yksilöiden asemaa, on tehty. Paretotehokkus käsitteenä perustuu kuitenkin pelkästään yksilöiden hyvinvointiin, ja kuvaa vain yksilötason individualististen valintojen välistä tasapainotilaa (Tuomala 1997, 21). Pelkästään pareto-optimin perusteella tapahtuva yhteiskunnallisen tilanteen ja talouden tehokkuuden määritteleminen ei vielä riitä kuvaamaan haluttua tai suotavaa tulonjaon tasaisuuden astetta koko yhteiskunnan tasolla. Se, että talous on pareto-optimaalinen, ei kerro mitään siitä, kuinka hyvä tulonjako on, vaan ilmaisee vain sen, että talous toimii hyöty-

mahdollisuuksiensa käyrällä, ja ettei kukaan voi tulla parempiosaiseksi ilman, että jonkun muun vallitseva tilanne muuttuisi samalla huonommaksi. Tällaisesta tulkinnasta voi seurauksena olla hyvin epätasa-arvoinen tulonjako, mikä saattaa jättää jotkut yksilöt liian alhaiselle elämisresurssien tasolle. Paretoparannus ei tällöin ole mahdollista, jos siitä koituu pienikin tappio jollekulle, esimerkiksi parempiosaiselle. Näin ainoastaan sellaisen yhteiskunnallisen muutoksen hyväksyminen, joka voidaan laskea paretoparannukseksi, voi estää yhteiskunnan kokonaishyödyn lisäämisen. Mikäli yhteiskunnallisiksi tavoitteiksi asetetaan muitakin kriteereitä kuin paretotehokkuus, on tehtävä myös arvosidonnaisia määritelmiä suotavasta tulonjaosta. Suotavan tulonjaon määritteleminen jäykkien metodien varassa ei ota huomioon kaikkia mahdollisia elämäntilanteita, jotka on ratkaistavissa vasta kohtuullisuuden ja oikeudenmukaisuuden arvosidonnaisten luonnehdintojen kautta. (Culyer 1980, 5; Ng 1982, 30; Stiglitz 1986, 53, 55, 60, 78, 93.)

Yhteiskunnalliset tai poliittiset muutokset ovat harvoin paretoparannuksia, joissa kenenkään asema tai edut eivät heikkene. Kaikkien olosuhteissa tapahtuu vain harvoin pelkkiä parannuksia. Miten muutosten hyvyyttä tai huonoutta voitaisiin sitten kuvata laajemmin yhteiskunnan arvotavoitteiden kannalta? Joidenkin näkemysten mukaan ei ole ylipäätään tieteellistä pohjaa tehdä yksilöiden välisiä hyvinvointivertailuja, vaan tieteen harjoituksessa tulee rajoittua kuvaamaan erilaisten politiikkojen seurauksia vain korkeintaan sen osalta, kuka muutoksessa voittaa ja kuka häviää, eli tutkia paretoparannuksia. Mikäli lähtökohdaksi kuitenkin hyväksytään oikeus tehdä tieteen piirissä yksilöiden ja yhteiskuntien tilojen välisiä hyvinvointivertailuja, voi esimerkiksi yhteiskunnallisen hyvinvointifunktion nähdä tarjoavan tähän mielekkään välineen. Sen avulla voi luoda systematiikkaa tulonjakovaikutusten arvioinnille eri yksilö- ja tulotasoilla. Yhteiskunnallinen samahyötykäyrä toimii siten, että tarkastelutavan pohjaksi otetaan arvosidonnainen kysymys siitä, kuinka paljon yhteiskunnassa halutaan kantaa huolta tasa-arvosta, ja kuinka paljon arvostetaan ja arvotetaan köyhälle annettua euroa suhteessa rikkaalle annettuun euroon. Mikäli yhteiskunnan mahdollisuuksien valikoima pystytään identifioimaan tehokkuuden ja tasa-arvon välillä, voidaan yhteiskunnan asenteita kuvata samahyötykäyrän avulla. Samahyötykäyrä ei siis kuvaa mitään sen enempää kuin että se heijastaa yhteiskunnan asenteita eri tavoitteiden keskinäisten painoarvojen suhteen. (Stiglitz 1986, 66, 71 -72.)

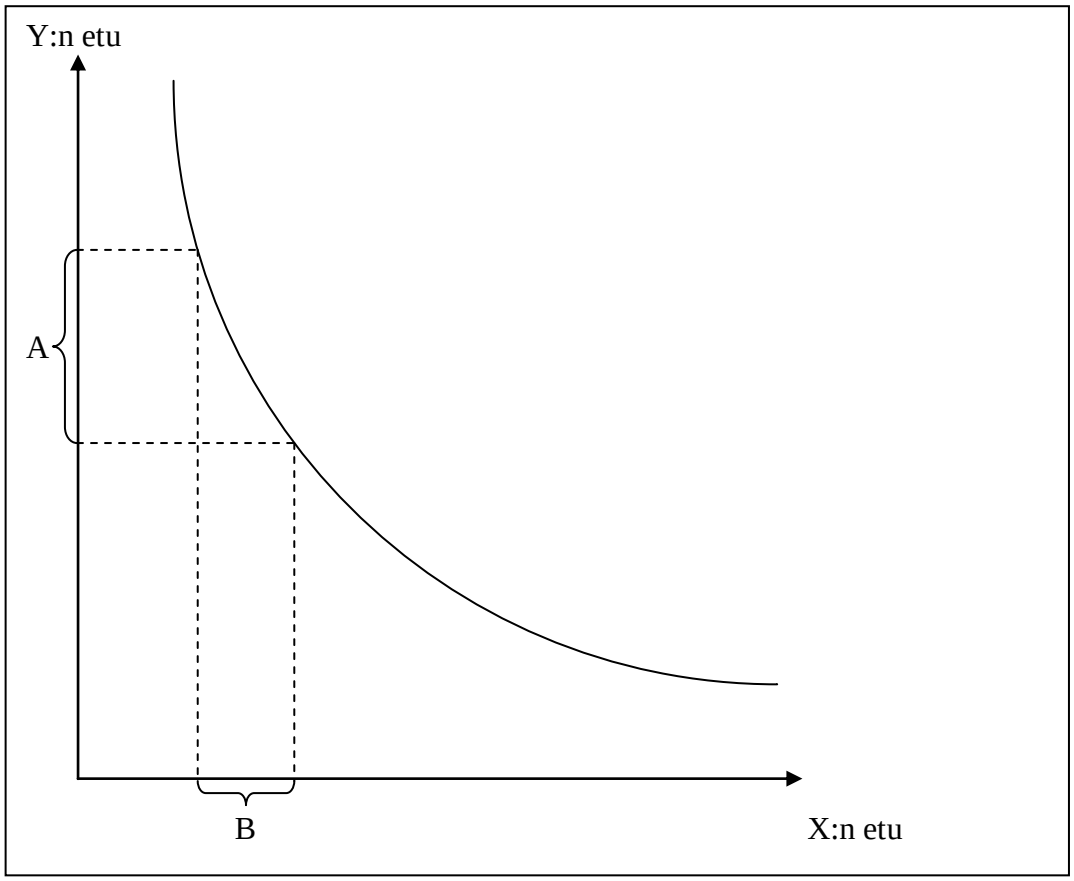

KUVIO 5. Solidaarinen yhteiskunnan samahyötykäyrä (Lähde: Stiglitz 1986, 67 – 68)

Kuviossa 5 on kuvattu solidaarisen yhteiskunnan samahyötykäyrä. Kun yksilön samahyötykäyrä on tavallisesti kuvattu hyödykkeiden valikoimayhdistelmänä, on yhteiskunnallinen samahyötykäyrä vastaavasti koottu asetelmana eri yksilöiden ja ryhmien hyötyyhdistelmiä. Samahyötykäyrän kaikissa erilaisia tulonjakoasetelmia kuvaavissa pisteissä yhteiskunnallinen kokonaishyöty on sama. Utilitaristisesta nollasummapelistä poiketen solidaarinen yhteiskunta on vaihtokauppatilanteessa valmis luopumaan parempiosaisen eduista heikompiosaisen hyväksi, vaikka heikompiosainen saisi vaihdossa etua parempiosaisen edunmenetystä vähemmän. Vastaavasti rikkaamman edun lisääntymisen tulisi olla köyhän menetystä suurempi, jotta se solidaarisen yhteiskunnan mielestä olisi hyväksyttävissä. Verrattuna paretoperiaatteeseen, joka pystyy ilmaisemaan vain sen, että tilanne on toista parempi, ja että jokainen voi aikaisempaa paremmin tai vähintään yhtä hyvin kuin aikaisemmin, tarjoaa yhteiskunnallinen samahyötykäyrä mahdollisuuden tarkastella erilaisia yhteiskunnan resurssien allokaatiovaihtoehtoja monipuolisemmin. Samahyötykäyrää perusvälineenä käyttäen voidaan käsitteellisesti kuvata yhteiskunnallisten valintojen tekemistä. Tarkastelun ensimmäisessä vaiheessa on pyrkimyksenä tunnistaa yhteiskunnan valittavana olevien mahdollisuuksien vaihtoehtovalikoima. Tämän

jälkeen valittavia vaihtoehtoja luonnehditaan eri yksilöiden saavuttaman hyödyn asteen kautta. On selvä, että käytännön elämässä poliittiset päättäjät tai virkamiehet eivät valmistele hyötymahdollisuuksien luetteloita tai piirrä yhteiskunnan hyvinvointifunktioita. Silti päätösten valmistelijat ja tekijät pyrkivät tunnistamaan politiikkaohjelmien vaikutukset erilaisiin väestöryhmiin. Ja nämä päätöksenteon tulokset summataan usein vaikutuksiksi joko tehokkuuteen tai tasa-arvoon. (Stiglitz 1986, 63 – 65, 68, 343.)

Eri yhteiskunnat arvostavat erilaisia tulonjakoasetelmia eri tavoin. Pelkkä tulojen suotava jakautuminen ei kuitenkaan ole tässä tutkielmassa pelkästään tarkasteltavana, vaan myös ne reaaliset mahdollisuudet, joiden välillä yhteiskunta joutuu valitsemaan. Jaon tasaisuuden suotavuutta kuvaavan samahyötykäyrän muodon lisäksi yhteiskunnallisen samahyötykäyrän korkeus kuvaa sitä, kuinka suuret yhteiskunnan jakomahdollisuudet ovat. Samahyötykäyrän muoto kuvaa siten valintoja ja niiden arvostuksia, mutta sen korkeus kuvaa valittavana olevia vaihtoehtoja ja mahdollisuuksia. Kuvio 6 kuvaa pyrkimystä tavoittaa korkein mahdollinen yhteiskunnallinen samahyötykäyrä, eli kokonaishyödyn taso. Pisteet A, B, C, D ja E kuvaavat X:n ja Y:n hyödyn tasoa. Kuvion yläja alakuvissa pisteet E ja D ovat paretotehottomia, eli ainakin yhden tahon on mahdollista parantaa tilannettaan siten, että kenenkään muun tilanne ei heikkene. Jos yläkuvassa siirrytään pisteestä A pisteeseen B, ja edelleen pisteeseen C, vahvistuu X:n etu samalla kun Y:n asema heikkenee. Siirryttäessä pisteestä B pisteeseen C yhteiskunta arvottaa Y:n menetykset arvoltaan suuremmiksi kuin X:n saavuttamat lisävoitot. Koska Y:n menetykset ylittävät X:n saaman lisäedun, ei muutos ole toivottava. Siten piste B on parempi vaihtoehto. Toisaalta, Y:n saama hyödyn lisäys siirryttäessä pisteestä A pisteeseen B on yhteiskunnallisissa arvostuksissa arvokkaampi kuin Y:n menetykset, joten yhteiskunta preferoi pisteen B pisteen A edelle. Erilaisen yhteiskunnallisen samahyötykäyrän vallitessa erilainen vaihtoehto olisi toivottavampi ja halutumpi. Jos yhteiskunta esimerkiksi asettaisi voimakkaasti etusijalle tasa-arvon, voisi yhteiskunnallinen samahyötykäyrä näyttää kuvion 6 alakuvan kaltaiselta, jossa piste C on toivotuin vaihtoehto. Yhteiskunnan samahyötykäyrän käsite tarjoaa näin mahdollisuuden käsitellä ja käsitteellistää yhteiskunnan valintoja ja niiden logiikkaa. (Stiglitz 1986, 64 – 65.)

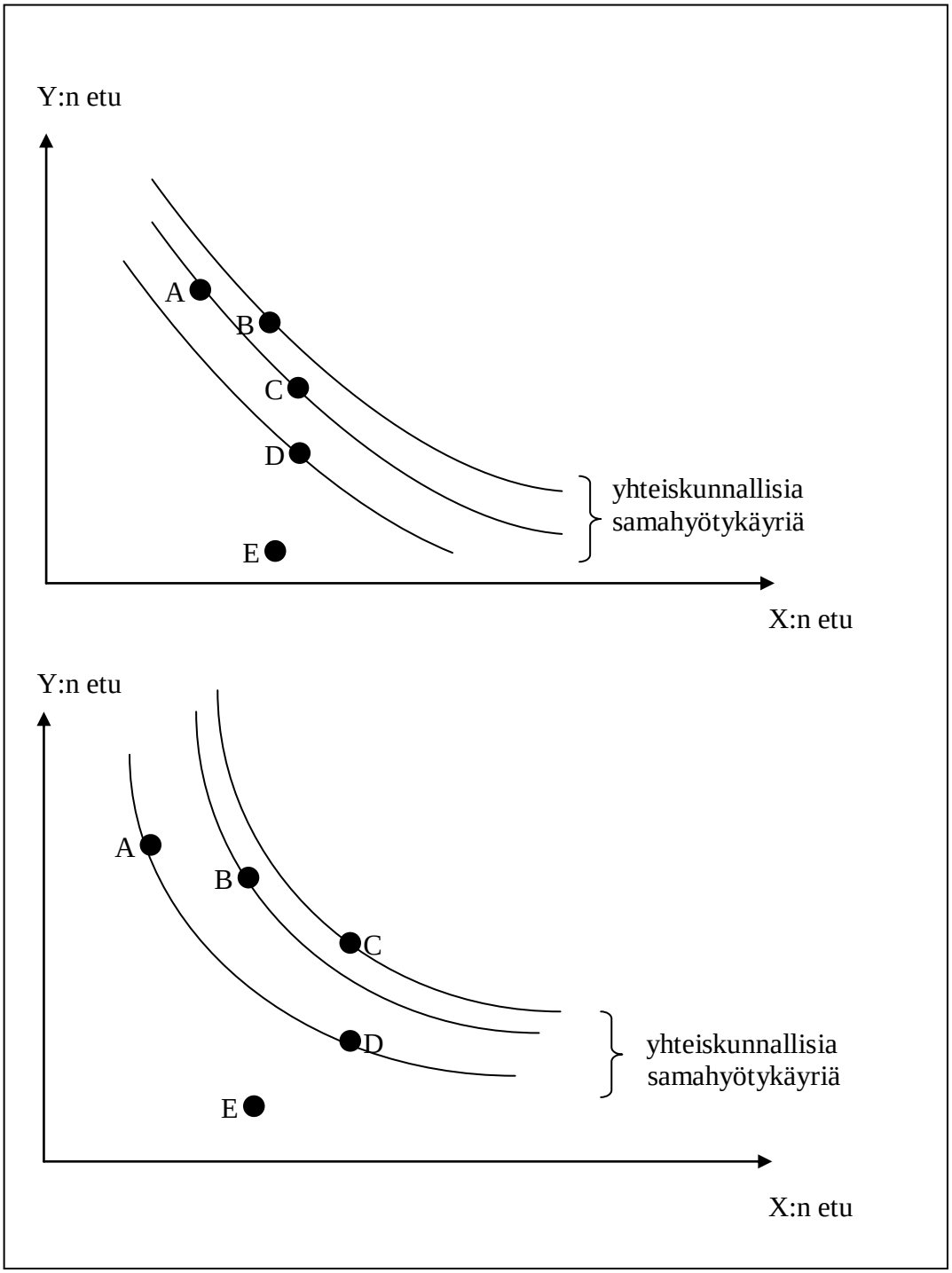

KUVIO 6. Yhteiskunnallisia samahyötykäyriä (Lähde: Stiglitz 1986, 65)

4.4. Suotavan tulonjaon tasaisuuden ideologiset ja tekniset perustelut

Yhteiskunnallisessa keskustelussa suotavan tulonjaon erilaisia perustelutyyppejä on vaikea erottaa toisistaan (Green 1981, 213). Jotkut taloustieteilijät uskovat, että taloustieteilijöiden tulisi keskittää huomionsa lähinnä vain positivistisiin analyyseihin, eikä niinkään normatiivisiin analyyseihin, eli esimerkiksi vain sen kuvaamiseen, minkälaisia seurauksia valtion politiikkaohjelmilla on, ja minkälaisia ovat poliittisten prosessien luonteet (Stiglitz 1986, 94). Valtion puuttumista tulonjaon markkinariippuvuuteen voi arvostella hyvin erilaisin perustein. Tavoite- ja välinekysymysten eroa voi valottaa 1800-luvun klassisen ”vanhan liberalismin” tradition ja libertarismin kautta. Toisen suunnan mukaan (esim. Nozic) valtiointerventio on moraalisesti väärin, lukuun ottamatta joitakin selkeästi rajattavissa olevia tilanteita. Empiirinen libertarismi (esim. Hayek ja Friedman) arvostelee valtiointerventioita puolestaan vain tarkoituksenmukaisuussyillä eikä moraalisilla syillä. Perustavana väitteenä on, että valtion puuttuminen talouden toimintaan vähentää yhteiskunnan kokonaishyvinvointia. Useat liberaalit teoriat nojaavat filosofiansa utilitarismiin (Beveridge, Keynes, Galbraith, Harold Macmillan ja John Kennedy). Yksityisen omaisuuden kohtelu ei tällöin ole itsetarkoituksellinen kysymys, vaan riippuvainen poliittisten tavoitteiden saavuttamisen tehokkuudesta, ja välinekysymys varsinaisiin poliittisiin päämääriin pyrittäessä. (Barr 1987, 15, 43 - 44.)

Välinetarkastelun näkökulmasta markkinajärjestelmä ja ei-markkinajärjestelmä ovat ensisijassa resurssien allokointijärjestelmiä. Se, onko puhdas markkinajärjestelmä vai valtion puuttuminen tulonjakoon parempi, riippuu ensinnä siitä, mikä keskinäinen suhteellinen paino annetaan erilaisille yhteiskunnallisille tavoitteille ja päämäärille, kuten esimerkiksi tasavertaisuudelle tai tehokkuudelle. Mutta toinen ratkaiseva tekijä on, mihin tuloksiin allokaatiojärjestelmä yltää ja kykenee asetettujen päämäärien saavuttamisessa. Ensimmäisessä, päämäärien painoarvoa koskevassa kysymyksessä, on kyse arvosidonnaisesta määritelmästä (value judgement), johon taloustieteilijöillä ei taloustieteilijöinä ole paljoa sanottavaa. Toinen kysymys, on sen sijaan empiirinen kysymys, johon taloustieteilijöillä on paljon annettavaa. Yhä enemmän kuitenkin tarvittaisiin sellaista empiiristä tutkintaa, jonka pohjalta voitaisiin arvioida kilpailevien väitteiden paikkansapitävyyttä erilaisten taloudellisten instrumenttien ja järjestelmien luonteesta. (Le Grand & Propper & Robinson 1992, 245.)

Tärkeää järjestelmiä koskeviin paremmuuskysymyksiin vastaamisessa on erottaa tavoite- ja välinekysymykset toisistaan. Tavoitteiden valintatilanne on ideologioiden paikka. Metodien valintaa tulee sen sijaan käsitellä teknisenä ja empiirisenä välinekysymyksenä. Tällöin kysymys on se, päästäänkö tasa-arvon ja tehokkuuden tavoittelussa valittuihin tavoitteisiin parhaiten markkina-allokaation vai julkisen sektorin toiminnan kautta. Valittavaan keinovalikoimaan kuuluvat pidättäytyminen kokonaan valtiointerventioista, valtiovallan interventiot tulonsiirtojen muodossa tai muunlainen puuttuminen markkinamekanismiin, esimerkiksi sääntelyn, julkisrahoituksen tai julkisen tuotannon kautta. Valtion oikeasuhtainen rooli määritellään tällöin ideologisen tavoitekeskustelun kautta, mutta päätyen sen määrittelyyn interventioiden tehokkuuden kysymyksenä. Tuloja ja hyvinvointia uudelleenjakavien keinojen käyttö riippuu tällöin ensinnä siitä, millä tavalla yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus kulloinkin määritellään, ja toiseksi siitä, missä olosuhteissa markkinat allokoivat talouden resursseja tehokkaasti, ja mitkä ovat sopivat valtiointervention muodot. Mikäli päädytään johtopäätökseen, että markkinat allokoivat resursseja tehokkaasti, ei valtiolla ole muuta roolia kuin tulonjaollinen. Tällöin tarkasteluun tulee vielä sen määrittäminen, mikä on vaihtokauppasuhde sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja talouden tehokkuuden välillä, kunkin interventoivan toimenpiteen ja välineen kohdalla erikseen. (Barr 1987, 4, 70 – 71, 416.)

Tehokkuutta koskevan teorianmuodostuksen kannalta arvopäämääriä koskevien valintojen ja niiden toteuttamista palvelevien välinevalintojen erottaminen toisistaan on välttämätöntä. Esimerkiksi analyysiä ja väittämiä ihmisen taloudellisesta käyttäytymisestä tietyissä tilanteissa, kuten vaikkapa väittämiä kysynnän lisääntymisestä hintojen laskiessa, tulee käsitellä positivistisina. Tämä pätee, vaikka perimmäinen kiinnostus kysymyksen ratkaisemiseen johtuisikin eettisistä, moraalisista, poliittisista tai uskonnollisista syistä. Näin ollen, vaikka itse kiinnostus ihmisen taloudellisen taloudellista käyttäytymistä kohtaan johtuisikin kiinnostuksesta sen yhteiskunnallisia seurauksia kohtaan, on itse analyysi ja oletukset taloudellisesta käyttäytymisestä syytä pyrkiä pitämään visusti niin positivistisina kuin mahdollista. Positivistinen analyysi voi sisältää kyllä normatiivisen motiivin, mutta tämä ei itsessään tee positivistista analyysiä vielä normatiiviseksi. Samoin, jos normatiivinen analyysi sisältää positivistisen analyysin, ei se tee tätä positivistista analyysiä vielä normatiiviseksi. Sen sijaan positivistisiksi tarkoitetuissa analyyseissä on pyrittävä sulkemaan normatiiviset arviot tiukasti analyysin ulkopuolelle. (Culyer 1980, 3 - 4.)

Yhteiskunnallisessa keskustelussa ero perusarvosidonnaisen kannanoton ja muun kannanoton välillä on keskeistä. Esimerkiksi jos kyseessä on kiista toistensa suhteen ristiriidassa olevista perusarvosidonnaisista kannanotoista, on ainoa mahdollinen tieteellinen ja looginen argumentti ristiriidasta ratkaisuun pääsemiseksi sen osoittaminen, että kyseessä oleva määritelmä ei tosiasiallisesti olekaan perusarvosidonnainen määritelmä. Jos se kuitenkin todella on perusarvosidonnainen määritelmä, ei minkäänlaista pohjaa tieteellisille perusteluille vain yhteen ainoaan oikeaan ratkaisuun pääsemiseksi jää jäljelle. Mikäli jätetään kokonaan huomioon ottamatta tosiasioihin tai logiikkaan liittyvät virheet, eroja faktuaalisessa informaatiossa ei ole, vaan ne johtuvat eroista perusarvoissa tai eroista faktojen subjektiivisissa tulkinnoissa. Toisaalta, jos erimielisyys koskee tosiasioiden määrittelemistä, tai muita määritelmiä kuin perusarvoarvosidonnaisia, vain tieteellinen keskustelu voi olla riittävä keino kiistan ratkaisemiseksi. Kuitenkin, koska tieteellinen tietämys ei koskaan ole täydellistä, lopullista sopua ei ehkä koskaan saavuteta, vaikka kahdella loogisesti ajattelevalla henkilöllä olisi samatkin perusarvosidonnaiset määritelmät. Tätä voi kutsua faktojen subjektiivisen arvioinnin tai tulkinnan ongelmaksi (Ng 1972b; 1982, 22 – 24.).

Faktojen subjektiiviset arvioinnit tehdään täydellisen tieteellisen tiedon puuttuessa, ja niihin saattavat vaikuttaa arviontekijän henkilökohtaiset intressit, arvot ja kokemukset. Esimerkiksi erään havainnon mukaan tarkastellessaan täysin samaa tilastoa, vasemmistolaisilla taloustieteilijöillä oli tapana päätellä, että progressiivinen verotus ei sisältänyt epäkannustavaa vaikutusta. Oikeistolaisilla taloustieteilijöillä oli tapana päätellä, että sillä oli epäkannustava vaikutus (Klappholz 1964, 103). Samoin progressiivisempia veroja kannattavilla on ollut taipumusta väittää, että eriarvoisuuden vähentämisen tuottama tappio taloudelle ja yhteiskunnallinen kustannus ovat pienempiä kuin niillä, jotka yleensä kannattavat väitettä, että verotuksen tulisi olla vähemmän progressiivinen (Stiglitz 1986, 391 – 392). Faktojen subjektiivisesta arvioinnista johtuvat erimielisyydet voisivat olla lisätutkimuksen ja tieteellisen lisäkeskustelun arvoisia. Voidaan toki olettaa, että tieteen edelleen kehittyessä tällaiset eroavaisuudet lopulta saattaisivat hävitä, mutta todennäköistä on, että niiden sijaan ilmaantuu vain faktojen uusia tulkintaerimielisyyksiä (taloustieteilijöiden konsensuksesta, ks. Kearl ym. 1979, 28 – 37; Ng 1982, 23).

Kuviossa 7 on ehdotelma tulonjakoargumenttien typologisoimiseksi siten, että ideologis-poliittiset ja tulonjakoedunvalvonnalliset määritelmät erotetaan taloudellisista väli-

ne-, metodi- ja tarkoituksenmukaisuuspäätelmistä ja -määritelmistä. Talouden kasvun ja tehokkuuden sisältöä ja ehtoja sekä sosiaalisen tasoituksen tavoitteiden perusteluja on käsitelty ja esitelty tässä tutkielmassa, jotta voidaan todeta, että ne kannattaa ottaa tarkastelun lähtökohdaksi. Edellä on esimerkiksi todettu, että sosiaalista tasoitusta valtion toimin voi perustella positiivisen vapauden lisääntymisellä, huono-osaisuuden ja kärsimyksen vähentämisellä, tasa-arvon toteutumisella sekä yhteiskunnan kokonaishyödyn maksimoinnin tavoitteella. Sitä voi perusteella myös utilitaristisia näkemyksiä mukaillen, pyrkien yhteiskunnan kokonaishyödyn maksimointiin. Tulojen alenevan rajahyödyn perusteella voi johtaa myös päätelmiä tasoittavan sosiaalipolitiikan etuisuudesta ja suotavuudesta yhteiskunnan kokonaishyödyn maksimoinnin tavoittelemisessa. Muutoin tämän tutkielman tarkoituksena on teoriamuodostuksessaan ja johtopäätöksissään pitäytyä tiukasti talouden tehokasta toimintaa ja kasvua koskevien empiiristen tulonjakoargumenttien alueella silloin, kun kysymys on valtiointerventioiden välinevalinnoista.

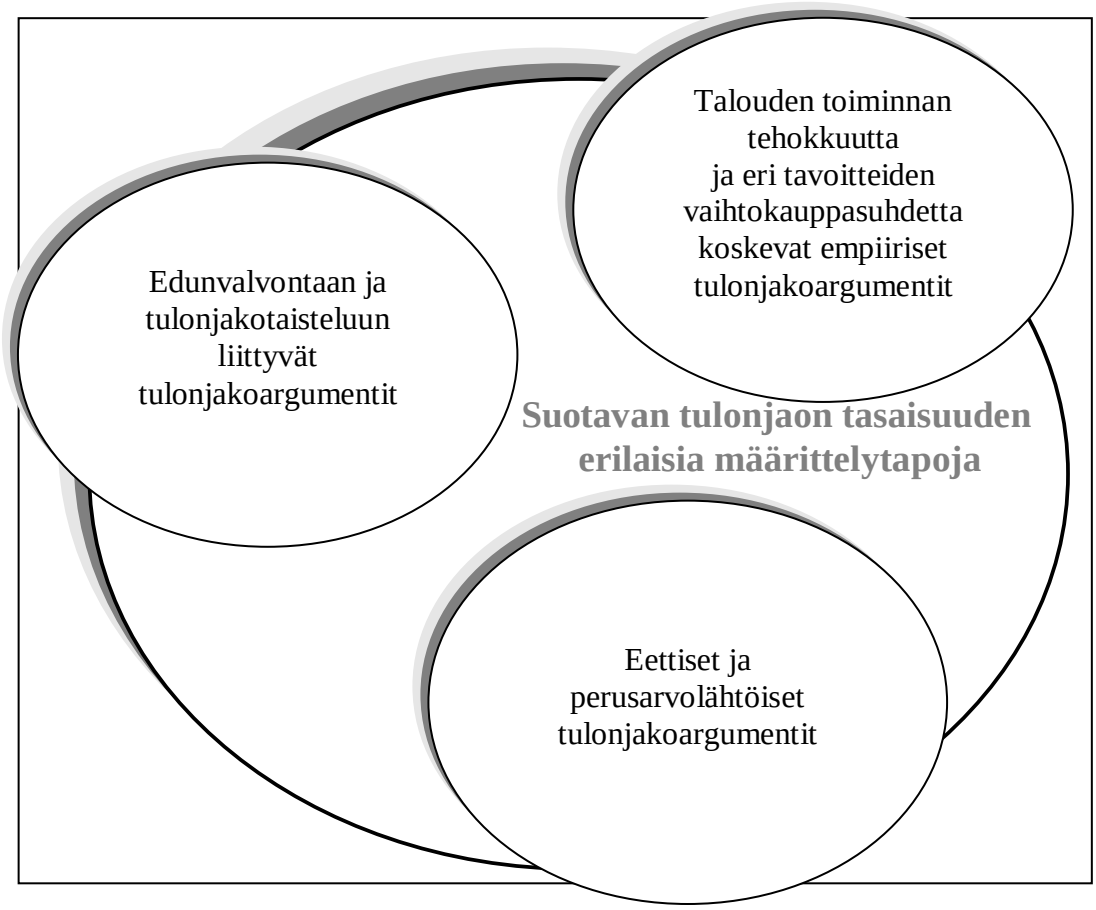

KUVIO 7. Eräs tapa typologisoida suotavan tulonjaon asteen erilaisia perustelulajeja

Tulonjaon solidaarisuuden lisäämisen mahdollisuuksia pohditaan tutkielmassa sitä taustaa vasten, voiko lisäystä toteuttaa niin, että se ei olennaisesti heikennä talouden resurssien käytön tehokkuutta ja talouden kasvua, vaan koko yhteiskunnan valintojen suuruutta kuvaava budjettirajoite ja jakomahdollisuuksien samahyötykäyrä sijaitsee mahdollisimman korkealla. Jotta voidaan päästä eteenpäin tasoittavan sosiaalipolitiikan ja talouden tehokkuuden välisen suhteen analysoimisessa työn tarjonnan suhteen, on menetelmällisesti erotettava suotavan tulonjaon eri perustelulajit toisistaan. Usein suotavasta tulonjaosta esitetään arvo- ja intressiryhmäsidonnaisia väitteitä objektiivisina, empiirisinä tosiasioina. Tämä on menetelmällinen virhe. Siksi on erityisesti eriteltävä, mitkä suotuisaa tulonjakoa koskevat kysymykset tulee ratkaista empiirisinä kysymyksinä, pyrkien teoreettisten mallinnusten kautta luomaan pohjaa myöhemmille tutkimusfaktojen yksimielisille ja mahdollisimman objektiivisille tulkinnoille, ja mitkä tulonjakoa koskevat kysymykset voidaan puolestaan ratkaista lopulta vain ja ainoastaan eettisen perusarvotarkastelun tai edunvalvonnallisten intressiryhmävalintojen kautta.

Tulonjaon solidaarisuuden lisäämisen kustannukset talouden resurssien käytön tehokkuudelle riippuvat ihmisen taloudellisista käyttäytymistavoista ja valinnoista. Jotta asiaan voisi saada luotettavia vastauksia, on ihmisen taloudellisen käyttäytymisen mekanismit tutkielmassa pyritty erottamaan omiksi mallinnettaviksi tutkimuskohteikseen, jolloin niitä voidaan tarkastella itsenäisinä muuttujina. Tutkielman ydintä, tulonjaon markkinariippuvuuden vähentämisen vaikutusta työn tarjontaan, pyritään mallintamaan siten, että sitä voidaan myöhemmin käsitellä empiirisesti. Tällöin yhteiskunnallisille arvotavoitteille, kuten talouden tehokkuudelle ja kasvulle sekä tasoittavalle sosiaalipolitiikalle, tärkeitä veropolitiikkaa ja tulonsiirtopolitiikkaa pyritään käsittelemään tarkastelemalla niiden vaikutuksia kummankin lähtökohdaksi otetun yhteiskunnallisen tavoitteen toteutumiselle, eli tutkimalla vaihtokauppasuhdetta näiden tavoitteiden välillä empiirisesti ratkaistavana kysymyksenä.

5. MARKKINARIIPPUVUUDEN VÄHENTÄMISEN RAHOITUKSEN VAIKUTUKSIA TALOUDEN TEHOKKUUDELLE

5.1. Markkinariippuvuuden vähentämisen ja verotuksen vaihtokauppatilanne

Aikaisemmin todetun perusteella voi vetää johtopäätöksen, että yhteiskunnallinen tasa-arvoisuus ja mahdollisuuksien tasa-arvo edistävät yhteiskunnan tehokkuutta tai kokonaishyötyä paremmin kuin eriarvoisuus. Tasoittavasta sosiaalipolitiikasta koituu hyötyjä yksilön positiivisen vapauden ja hyvinvoinnin lisääntymisenä. Verotulojen käytöllä voidaan myös tukea talouden kasvua ja yhteiskunnallista kehitystä. Jotta kaikki yhteiskunnan resurssit saadaan täysimittaiseen käyttöön, edellyttää se yhteiskunnalta rakenteellista syrjimättömyyttä, mitä tavoitetta voi myös edistää yhteiskunnan toimin (Green 1981, 193).

Tuloeroja tasoittava sosiaalipolitiikka ja talouden kasvu voivat olla toisiaan tukevia tavoitteita erityisesti siksi, että tulonjaon epätasaisuus voi tietyissä tilanteissa heikentää talouskasvua. Epätasaisen tulonjaon vallitessa koulutus ja inhimillisen pääoman kasvattaminen eivät ole kaikkien ulottuvissa. Mikäli koulutusta ei ole mahdollista luotottaa tulevia tuloja vastaan, saattavat koulutusinvestointien luottorajoitukset johtaa aliinvestointeihin inhimilliseen pääomaan, ja siten talouden kasvun hidastumiseen. Eriarvoinen yhteiskunta, jossa hyvinvointi ja elämän mahdollisuudet ovat hyvin epätasaisesti jakautuneita, ei myöskään lopulta säästy verotaakalta, sillä mahdollisuuksien tasa-arvon puute johtaa ennen pitkää tulojen uudelleenjaon poliittisen kysynnän kasvuun, ja nostaa verotusta, millä puolestaan saattaa olla epäsuotuisaa vaikutusta säästämiseen ja investointeihin ja siten edelleen talouden kasvuun. (Ilmakunnas 1999, 16 – 17.)

Valtion roolin minimoimiseen talouden ohjauksessa tähtäävä talouslibertarismi korostaa hyvinvointierojen tasoittamisessa ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden toteuttamisessa yksityistä hyväntekeväisyyttä valtion toimenpiteiden sijasta, rajaehtona, että hyväntekeväisyyden vastaanottamisen tarpeen on aiheuttanut sellainen riski, joka ei ole ollut edeltä käsin markkinoilla vakuutettavissa. Silti, jopa libertarististen köyhyysstandardien mittareilla mitattuna, vapaaehtoisen antamisen taso saattaa jäädä epätehokkaan alhaiseksi. Valtio voi tällöin olla tekemättä mitään sosiaalisten ongelmien suhteen, ja hyväksyä riskin, että jotkut kansalaiset voivat nähdä nälkää ja kohdata monenlaista muuta puutetta. Mikäli valtio ei harjoita lainkaan tasoittavaa sosiaalipolitiikkaa, eikä

lievennä toimeentulon markkinariippuvuutta missään oloissa, voi tästä kuitenkin aiheutua monia suoranaisia tehokkuustappioita taloudelle. Köyhyys voi kärjistyessään lisätä rikollisuutta. Myös harmaa talous saattaa kasvaa. Hyvin epätasainen resurssien ja tulojen jakautuminen saattaa kärjistyessään lisätä yhteiskunnallisen ja poliittisen levottomuuden todennäköisyyttä. Tällöin yhteiskunnallinen epävakaus johtaa investointien vähenemiseen ja siten koko talouden kasvun hidastumiseen. Köyhyyden seurauksena voi olla tulevaisuuden työvoiman, lasten, terveydenhuoltokustannusten kasvu, sekä heikentynyt kapasiteetti ottaa vastaan koulutusta. Nämä mahdolliset kustannusskenaariot luovat jo itsessään tehokkuusperusteluja valtion toimille köyhyyden poistamiseksi, ja edes jonkinlaiselle tasoittavalle sosiaalipolitiikalle. (Barr 1987, 241; Ilmakunnas 1999, 16 – 17.)

Tasoittavan sosiaalipolitiikan harjoittaminen ja markkinariippuvuuden vähentäminen kuitenkin maksavat. Rahoituksen keräämiseksi tarvittavalla verotuksella on haittapuolensa. Esimerkiksi verotus saattaa vaikuttaa siihen, hakeutuuko yksilö työvoimaan vai pysytteleekö hän kotona lapsia hoitamassa. Se voi vaikuttaa myös siihen, kuinka suuren osan yksilö tuloistaan säästää, kuinka paljon hän näkee vaivaa ja laittaa itseään likoon työssään, tai ottaako hän lisätyötä vastaan, olettaen, että voi itse vaikuttaa työskentelemäänsä tuntimäärään. Verotus vaikuttaa työtä, säästämistä, koulutusta tai kulutusta koskeviin päätöksiin, mutta vaikutukset saattavat yltää jopa sellaisiinkin päätöksiin, kuin meneekö ihminen naimisiin tai eroaako hän. Julkisen sektorin toimenpiteillä ja verolinjauksilla on erityisesti vaikutuksia siihen, milloin työvoiman piiristä siirrytään eläkkeelle, milloin työvoimaan liitytään, ja kuinka kauan sitä edeltävänä aikana pysytään koulutuksen ja tuettujen opintovelkaohjelmien piirissä. Samoin koulutukseen investoimiseen vaikuttaa odotettavissa oleva investointien tuottojen verotuksen taso. Politiikkavalintojen monimutkaisuutta lisää se, että päätökset, jotka on tarkoitettu vaikuttamaan työn tarjontaan, vaikuttavat myös muihin kotitalouksien piirissä tehtäviin päätöksiin, joihin puolestaan samalla vaikuttaa valikoima nimenomaan näihin vaikuttamaan tarkoitettuja politiikkoja. Työn tarjontaan vaikuttavat siten monet muutkin toimenpiteet kuin pelkästään verotusta koskevat päätökset. Esimerkiksi palkkatyöhön osallistuminen on noussut 1900-luvulla johtuen myös monista muista kuin vain taloudellisista saati vain verotuksellisista syistä, vaikka nämäkin ovat toimineet vaikuttimina asiassa. (Stiglitz 1986, 328 – 329, 494 – 502.)

Verotus voi muodostaa kiiloja ja disinsentiivisiä tehokkuustappioita taloudelle ja yhteiskunnalle. Koska investoinnit ovat luopumista nykyisestä kulutuksesta sen hyväksi, että tulevaisuudessa voidaan tuottaa ja kuluttaa enemmän, ja kun verotus vaikuttaa investointien tuottoja vähentävästi, voi verotus vähentää investointihalukkuutta. Tämä johtaa pääomakannan kasvun ja siten talouden kasvun hidastumiseen. Toisaalta veroeurojen käytöllä voidaan vastaavasti edistää talouden kasvua. Tämä on tärkeää esimerkiksi siksi, että kun koulutusinvestointien yksityinen tuotto on positiivisten ulkoisvaikutustensa vuoksi alhaisempi kuin yhteiskunnallinen tuotto, jäävät investoinnit pelkästään vapaiden markkinoiden varassa pienemmiksi kuin talouden kasvun kannalta olisi optimaalista. Siten verorahoituksen käyttäminen koulutukseen, tutkimukseen ja tuotekehitykseen on kannattavaa. Talouskasvua heikentävän verotuksen vastapainona ovat siis julkiset menot, joista ainakin osa on talouskasvua edistäviä. (Ilmakunnas 1999, 14 – 15.)

Verojen maksurasituksesta syntyy disinsentiivisiä tappioita työn tarjonnalle ja tehokkaiden taloudellisten valintojen tekemiselle. Tämä vaikuttaa vaihtokauppatilanteen luonteeseen talouden tehokkuuden ja markkinariippuvuuden vähentämisen tavoitteiden välillä. Usein joudutaankin valitsemaan vaihtoehtoisten verotusjärjestelmien välillä, joista mikään ei varsinaisen selkeästi paretodominoi toisenlaisten järjestelmien suhteen. Tämä johtuu siitä, että mikään verotusjärjestelmä ei pysty hyödyttämään kaikkia, tai olemaan tuottamatta mitään kustannuksia kenellekään. Kysymys on tällöin siitä, ovatko verotusjärjestelmästä hyötyvien saamat hyödyt riittävän suuria, jotta ne riittävät oikeuttamaan toisille aiheutuvat menetykset. Kysymykseen vastaaminen on arvosidonnaisista määritelmistä riippuvainen. Yhteiskunnan yleisesti hyväksymiä arvovalintoja kuvaavaa yhteiskunnallista hyvinvointifunktiota käyttäen voidaan teoriassa päätellä, kuinka paljon veroja voidaan nostaa tulojen noustessa, samoin kuin esimerkiksi se, milloin tai missä olosuhteissa leikkaus vaikkapa terveysmenoihin tulee sallia. Optimaalinen verostruktuuri on sellainen, joka maksimoi yhteiskunnan hyvinvoinnin siten, että valinta tasavertaisuuden ja tehokkuuden välillä vastaa parhaiten yhteiskunnan asennetta näitä kahta päämäärää kohtaan. (Stiglitz 1986, 341 - 342, 389.) Sosiaalipolitiikan rahoituksen aiheuttama talouden tehokkuustappio ja taarahaitta, eli se verotuksen disinsentiivinen nettovaikutus, joka syntyy verotuksen substituutio- ja tulovaikutusten tuloksena, on kuitenkin otettava laskelmissa huomioon, jotta todelliset valintamahdollisuudet voidaan identifioida (Ng 1982, 153).

5.2. Verotuksen disinsentiiviset tehokkuustappiot

Aikaisemmin on kuvattu, miten utilitarismi näyttää tarjoavan perustelun progressiiviselle verotukselle, ja todettu, että perustelu pätee vain sillä ehdolla, että tulonjaon muutos ei vaikuta tuloihin vähentävästi. Mikäli verotulojen kasvu ei seuraa verotuksen kiristymisen tahtia, on kyseessä verotuksen tehokkuustappio tai insentiivitappio. Tällaista talouden tehokkuustappiota ja kustannuksia kutsutaan tässä tutkielmassa järjestelmään sisäänrakennetuksi ylitaakaksi, ”taaratappioksi”. Järjestelmään kätkeytyvän ylimääräisen painon ja taakan haitat, järjestelmän ”taarakustannukset”, voidaan määritellä työn tarjontaa vähentävän verotuksen substituutiovaikutuksen suuruusluokan kautta. Yleistäen voidaan väittää, että mitä enemmän verotusjärjestelmä on tehokas tulojen uudelleenjaon suhteen, sitä suuremmin se voi aiheuttaa tehottomuutta. Tällöin on olemassa vaihtokauppasuhde tasa-arvon ja tehottomuuden välillä. Toki on olemassa myös lukuisia tilanteita, joissa verojärjestelmä on suunniteltu niin heikosti, että sen kehittämisellä olisi mahdollisuus parantaa sekä tasa-arvoa että tehokkuutta samanaikaisesti. Tällaisissa tapauksissa verotusjärjestelmä itsessään aiheuttaa sen, että talous toimii hyötymahdollisuuksiensa alapuolella. (Stiglitz 1986, 66, 343 – 344, 375, 390.)

Tasoittavalla sosiaalipolitiikalla ja markkinariippuvuuden vähentämiseen tähtäävien julkisten palvelujen tuottamisella on rajansa. Yhteiskunta voi tietyssä pisteessä kuluttaa enemmän julkishyödykkeisiin vain vähentämällä samalla yksityistä kulutusta. On siten olemassa maksimaalinen summa verotuloja, joita suurempituloisilta yksilöiltä voidaan kerätä, eli verotuksen korottamisen kannattavuusmaksimi, jotta haitat eivät kasva hyötyjä suuremmiksi. Kuvion 8 kaltaisessa tilanteessa tietyn pisteen jälkeen verojen korotukset alkavat alentaa työn tarjontaa ja siten myös verotulokertymää. Tällöin henkilö esimerkiksi ohjaa vaihdantaansa ja ponnistelujaan yhä enemmän rahatalouden ulkopuolella tapahtuviksi. Yritykset kasvattaa verotuloja ottamalla käyttöön lisäveroja saavat tämän pisteen jälkeen yksilöt vähentämään vaivannäköään ja yritykset vähentämään investointejaan. Yksityinen hyödykkeiden kulutus vähenee, mikä johtaa sekä verotulojen että julkisten menojen alhaisempaan tasoon. Hyötymahdollisuuksien käyrä piirretään tällöin taaksepäin kaartuvaksi. Tämä merkitsee samalla, että on olemassa maksimimäärä, jonka valtio voi uudelleenjakaa köyhille. Lafferin käyrä antaa teoriassa argumentin myös sellaiselle tarjonnan taloustieteelle, joka sisältää oletuksen, että verotulot voivat jossakin tilanteessa kasvaa verotusta alentamalla. On silti huomattava, että vaikka oletus on

mahdollinen teoreettisesti, ei ole kuitenkaan todisteita siitä, että se olisi relevantti vielä nykyisenkaltaisilla veroasteilla. (Stiglitz 1986, 12, 118 – 119, 391, 395, 397 – 398.)

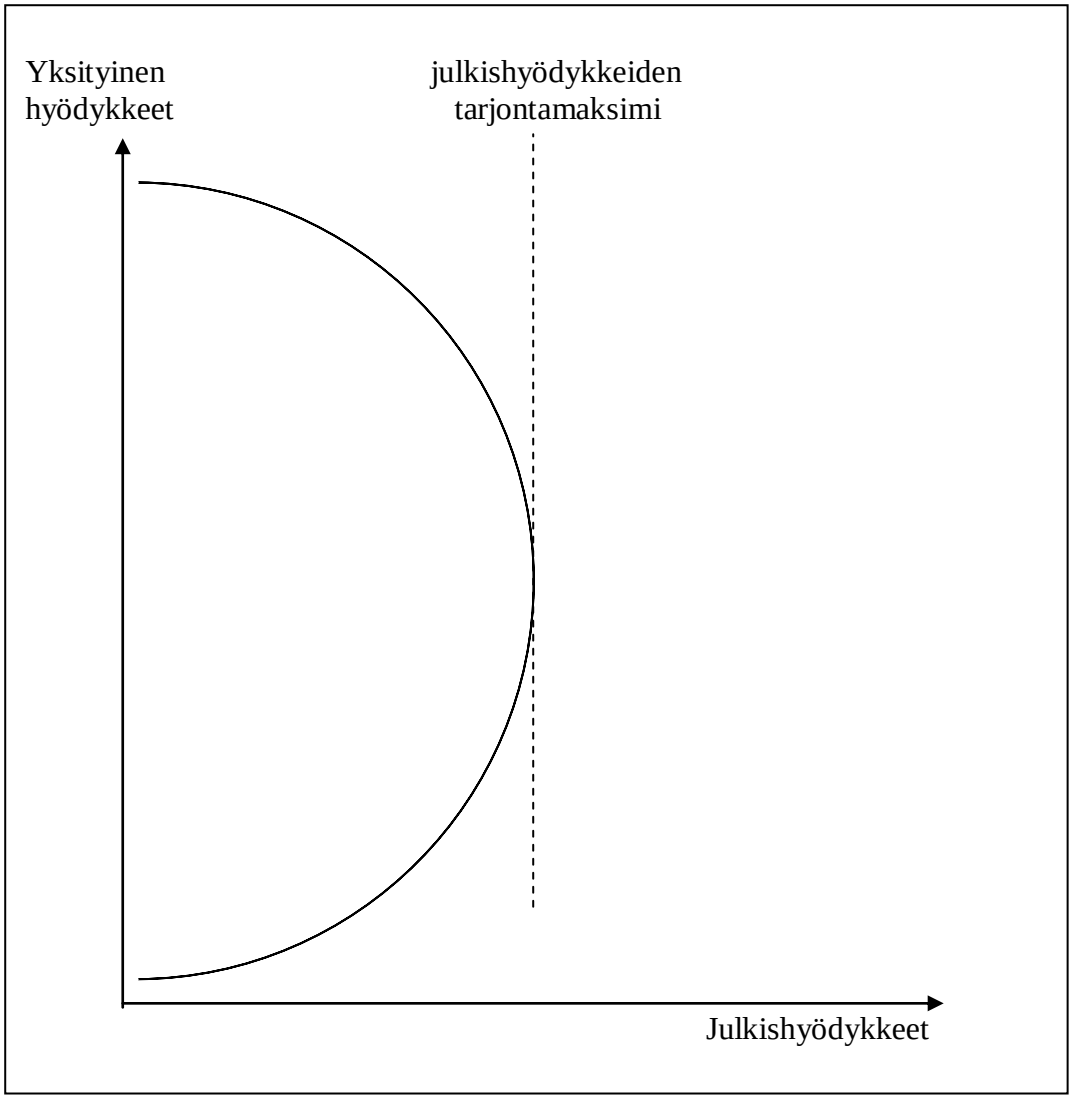

KUVIO 8. Lafferin käyrä. Verotusasteiden nosto tietyn tason yli saattaa alentaa insentiivejä niin, että verotulot vähenevät. Siksi on olemassa toteuttamiskelpoinen julkisten menojen ja julkisen sektorin tarjoamien hyödykkeiden maksimitaso. (Lähde: Stiglitz 1986, 118)

Tärkeää on mallintaa optimaalisia tilanteita siten, että verotuksen kannustinvaikutukset ja maksimaalinen verotuotto voidaan ottaa samanaikaisesti huomioon. Valintatilanteita eri veromalleissa voi havainnollistaa helpoimmin siten, että työn tarjontaa kuvataan vapaa-ajan ja tulojen välisinä valintoina. Siten kuvion 9 mukaisessa mallinnuksessa kaikki se, mikä ei ole työn tarjoamista markkinoilla, lasketaan vapaa-ajaksi. Oletuksena on, että valitsija toimii ja valitsee rationaalisesti, kuluttajan valintasäännön tarkoittamal-

la tavalla. Mallin menetelmällinen yksinkertaistus on, että tarjottu työaika määräytyy vapaasti tarjoajan tahdon ja valinnan mukaan. Tämä ei välttämättä aina ollenkaan käytännössä toteudu, mikä johtunee erilaisista institutionaalisista rajoituksista, kollektiivisista työmarkkinasopimuksista tai työnantajan määräysvallasta asiassa. (Ilmakunnas 1999, 25.)

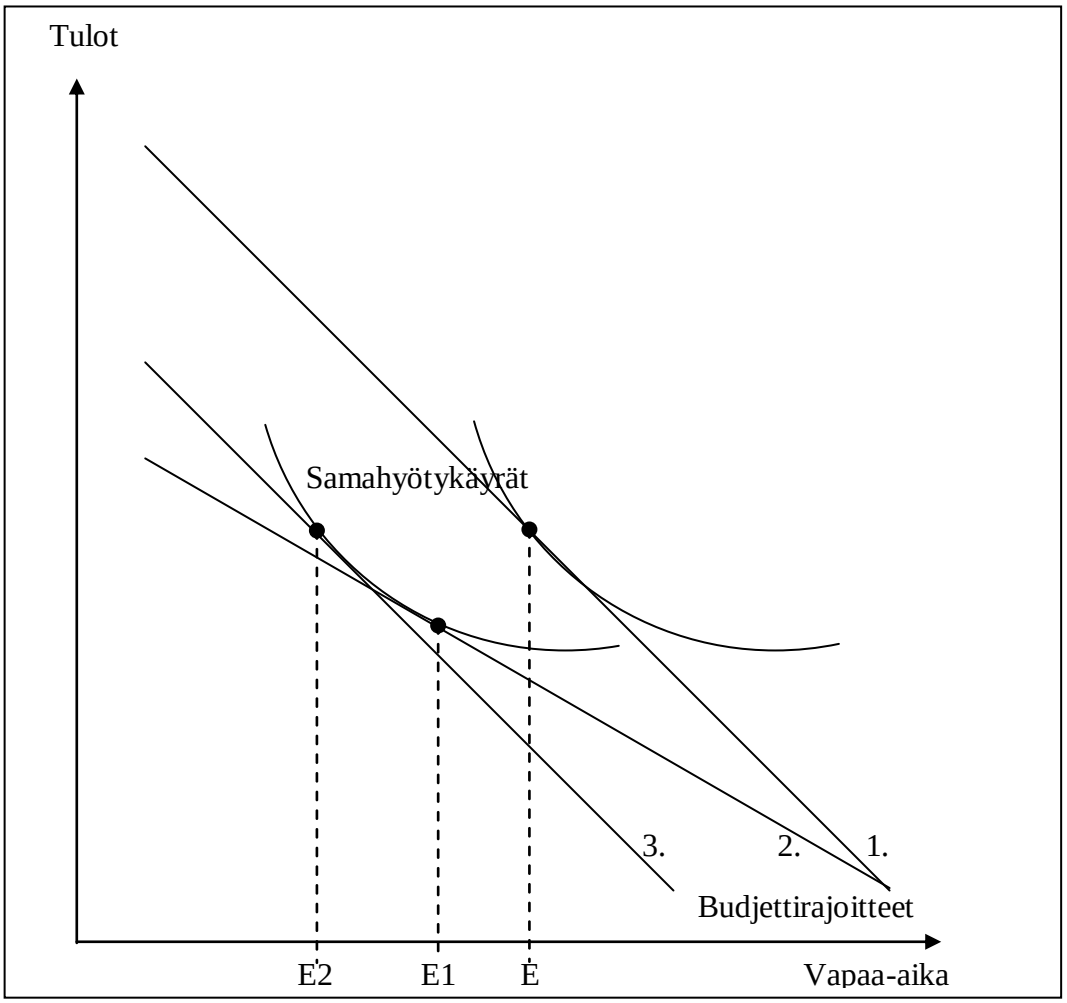

KUVIO 9. Verotus ja työn tarjonta (Lähde: Ilmakunnas 1999, 25)

Kuviossa 9 on kuvattu vaihtoehto ilman verotusta sekä proportionaalisen tuloveron tilanteessa. Suora 1 kuvaa budjettirajoitetta ennen veroa ja suora 2 budjettirajoitetta tuloveron jälkeen. Suora 3 on budjettirajoite määräsummaveron tapauksessa. Piste E on optimaalinen hyvinvoinnin maksimitaso. Teorian mukaan työn tarjontahalukkuuteen vaikuttaa sekä tulo- että substituutiovaikutus. Tulovaikutuksessa verotuksen myötä laskeva nettopalkkataso merkitsee alhaisempaa tulotasoa, ja tulotason laskiessa on vähemmän varaa tavoitella vapaa-aikaa. Pienentyvät nettotulot siis kannustavat lisäämään

työn tarjontaa. Verotuksen substituutiovaikutus puolestaan syntyy siitä, että nettopalkka on myös vapaa-ajan hinta. Mitä korkeampi nettotuntipalkka yksilöllä on, sitä enemmän hän menettää jättäessään myymättä työpanostaan. Jokainen vapaa-aikaan käytetty tunti on sitä kalliimpi, mitä korkeampi palkkataso on. Verotuksen johdosta toteutuva nettopalkan lasku pienentää vapaa-ajan lisäyksestä koituvaa ansionmenetystä. Verotuksen johdosta vapaa-aika tulee haluttavammaksi työn tarjontaan verrattuna. Kuviossa oletetun muotoisten samahyötykäyrien vallitessa siirtymä pisteestä E pisteeseen E2 kuvaa tulovaikutusta ja siirtymä pisteestä E2 pisteeseen E1 kuvaa substituutiovaikutusta. Kyseessä on siis lopulta yksinkertainen oletus siitä, että kiristyvä vero tietyllä marginaalilla vähentää työn tarjontaa enemmän, kuin jos tulot kasvaisivat enemmän. (Ilmakunnas 1999, 26; Le Grand, Propper & Robinson 1992, 211.) Verohelpotusten tapauksissa, eli nettotuntiansioiden noustessa, tulo- ja substituutiovaikutukset toimivat samansuuntaisesti kuin verojen lisääntyessäkin, ja aikaansaavat päinvastaiset vaikutukset työn tarjontaan. Tulovaikutuksen kannalta nettotuntiansioiden nousu vähentää työn tarjontaa. Koska vapaa-aika on normaalihyödyke, eli sen kulutus lisääntyy tulojen kasvaessa, johtaa korkeampi palkka lisääntyvään vapaa-aikaan ja lyhyempään työaikaan (taaksepäin kaartuva työn tarjontakäyrä). Substituutiovaikutus puolestaan tekee vapaa-ajan kalliimmaksi menetettynä kulutuksena mitattuna, ja johtaa vähempään vapaa-aikaan sekä pidempään työaikaan. (Tuomala 1997, 175.)

Kuvion 9 indifferenssikäyrien, eli samahyötykäyrien, muoto on johdettu vähenevän rajasubstituutioasteen oletuksesta eli alenevasta rajahyödystä. Samahyötykäyrät kuvaavat valitsijan päätöksenteossaan noudattamia preferenssejä, eli yksilön itsensä kokemaa hyötyä. Henkilön hyvinvointi on sitä suurempi, mitä kauempana origosta käyrä sijaitsee, ja kaikki samalla samahyötykäyrällä olevat pisteet ovat yksilön hyvinvoinnin kannalta samanarvoisia. Budjettirajoitteet puolestaan kuvaavat valinnan tekijän valintamahdollisuuksia ja valintamahdollisuudet voivat muuttua vaihtosuhteen muuttuessa epäedullisemmaksi tai edullisemmaksi. (Pekkarinen ja Sutela 1986, 54 – 55, 59, 61, 66.) Verotus muodostaa kiilan tuotoksen markkina-arvon ja yksilön siitä saaman korvauksen välille. Sekä E1 että E2 sijaitsevat samalla samahyötykäyrällä eli yksilön hyvinvoinnin taso on sama. Niinpä julkisen sektorin saama verotulo on tuloverotuksen tapauksessa pienempi kuin määräsummaveron tapauksessa. Verotulon vaje kuvaa tuloverotuksen tehokkuustappiota. Mallinnuksessa tuloverotuksen tehokkuustappioita mitataan vain suhteessa teoreettiseen ideaalijärjestelmään. Käytännössä määräsummavero on lähinnä laskennal-

linen tehokkuustappion kuvaamisen apukäsite, koska verotus on yleensä sidottu myös veronmaksukykyyn. (Ilmakunnas 1999, 27 – 28.)

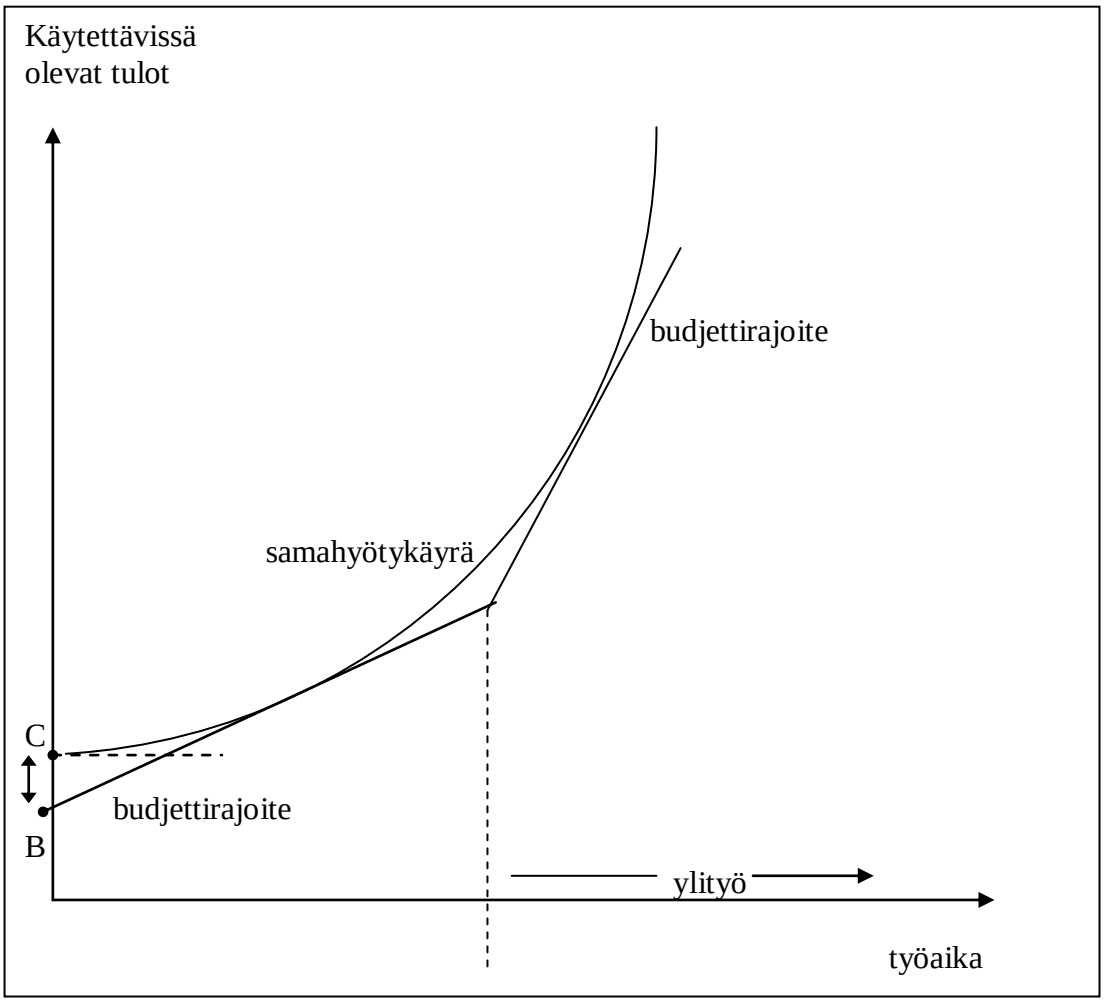

KUVIO 10. Ylityökorvaus ja työn kiinteät kustannukset (Lähde: Atkinson 1993, 37)

Korkea verotus saattaa myös lisätä harmaata taloutta, mikäli syntyy kohtuuton verokiila palkan ja käytettävissä olevien tulojen välille. Verojen lisäksi hakeutumista työhön haittaavat muutkin kustannustekijät. Kuviossa 10 on kuvattu, miten työhön hakeutuminen saattaa aiheuttaa erinäisiä kiinteitä kuluja, kuten työmatkakuluja ja työasukuluja, jotka puolestaan osaltaan pudottavat käytettävissä olevia tuloja. Samoin esimerkiksi kiinteäsummainen sosiaaliturvamaksu, jonka kaikki työntekijät maksavat riippumatta työajasta, saattaa alentaa käytettävissä olevia tuloja ja aiheuttaa jäämistä työmarkkinoiden ulkopuolelle. Piste C kuvaa työn tarjontapäätöksestä koituvia kiinteitä kustannuksia, jotka ovat alkupalkkaa (B) suuremmat. Toisaalta ylityöstä saatavan korvauksen tulee olla selvästi korkeampi kuin muusta työajasta saatavan korvauksen, jotta se rationaalisesti valiten kannattaisi, eli kohtaisi samahyötykäyrän. Lisätyön tarjontaan kannustava

budjettirajoite, jolta tarjottavan työajan ja nettotulojen välinen sopivin yhdistelmä valitaan, ei siten välttämättä ole lineaarinen. (Atkinson 1993, 36 – 38.)

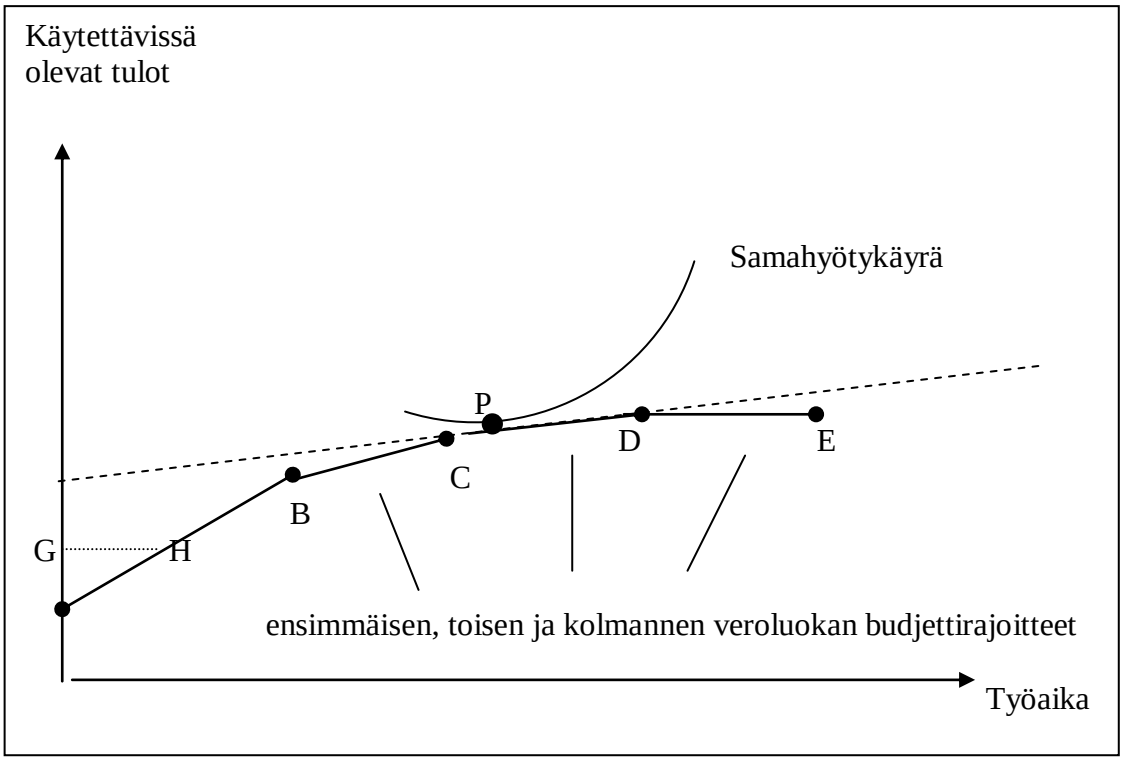

KUVIO 11. Ei-lineaarinen budjettirajoite (Lähde: Atkinson 1993, 39)

Verotuksen ja sosiaalisten tulonsiirtojen yhteisvaikutus voi olla vaikeasti ratkaistava ongelma työhön kannustavuuden kannalta. Tulonsiirtojen vähetessä työn tarjonnan kasvaessa myös kannustavuus saattaa vähetä ja lisätulon tosiasiallinen marginaalivero kasvaa aiottua korkeammaksi. Tämä saattaa johtua siitä, että tulonsiirtojärjestelmää ja verotusjärjestelmää kehitetään toisistaan erillään. Kuvion 11 mukaisessa, kireän progressiivisen tuloveron tapauksessa budjettirajoite on kupera. Viiva G – H kuvastaa yhteiskunnan tarjoamaa minimitoimeentulon tasoa. Todellinen marginaaliveroaste saattaa kuitenkin kireänkin veroprogression tapauksessa olla korkeampi alemmissa kuin ylemmissä tuloluokissa. Tähän vaikuttaa sosiaalietuuksien väheneminen tulojen noustessa (Atkinson 1993, 39). Tulojen kasvaessa pienentyviä tarveharkintaisia ja ei-universaaleja markkinariippuvuutta vähentäviä sosiaalisia tulonsiirtoja ja tukia käyttöönotettaessa onkin syytä pohtia, minkälaisia vaikutuksia niillä on marginaaliveroon ja siten työn tarjonnan isentiivisyyteen (Le Grand, Propper & Robinson 1992, 243).

Johtopäätöksenä voidaan esittää, että tasa-arvon tavoittelu progressiivisen tuloverotuksen keinoin on yleensä insentiivinäkökohtien rajoittamaa. Mitä progressiivisempi on tuloverotus, sitä tasa-arvoisempi on verotuksen jälkeinen tulonjako, mutta sitä korkeampi on todennäköisesti myös tulojen uudelleenjaosta aiheutuva disinsentiivivaikutus työn tarjonnalle. Joutuessaan maksamaan suuremman osuuden lisätuloista veroina, ihmisillä saattaa olla taipumus työskennellä vähemmän. Taloudellisten palkintojen pienentyessä ihmiset saattavat ottaa myös vähemmän taloudellisia riskejä. On silti tärkeää todeta, että empiiriset tutkimukset eivät anna lopullista vastausta verotuksen disinsentiivisten vaikutusten laajuudesta. Monet myös asettavat verojen jälkeisen tulonjaon tasa-arvoisuuden disinsentiivivaikutusten edelle ajatellen, että euro rikkaalle merkitsee vähemmän kuin euro köyhälle. Tulonmuodostuksen säännöstelyn, sen uudelleen painottamisen tai muutoin suosivan jakokohtelun aiheuttamia disinsentiivivaikutuksia ei kuitenkaan voi kokonaan jättää huomiotta. Ihanteellisinta olisivat toimenpiteet, jotka vähentäisivät eriarvoisuutta ilman, että ne loisivat lainkaan disinsentiivivaikutuksia. Yhteiskunnallista tavoitevaihtokauppaa voisi tällaisessa tapauksessa käydä minimaalisilla kustannuksilla ja maksuilla. Esimerkiksi jotkin mahdollisuuksien tasa-arvon tieltä esteitä poistavat toimenpiteet saattavat olla tällaisia. (Ng 1982, 152 – 153, 245.)

Julkisen sektorin koon ja talouskasvun välillä ei liene selvää lineaarista yhteyttä. Julkinen sektori voi talouskasvun kannalta olla liian pieni silloin, jos se aikaansaa liian vähän talouskasvua edistäviä investointeja ja tukia. Se voi olla myös liian suuri, jos verotuksen haitalliset kasvuvaikutukset pääsevät dominoimaan. Voidaankin olettaa, että alkutilanteessa, pienen julkisen sektorin tapauksessa, julkisten menojen kasvattaminen voimistaa talouden kasvua. Tietyn pisteen jälkeen tämä suhde kuitenkin muuttuu, ja menojen kasvattaminen heikentää talouskasvua. Optimaalisen julkisen sektorin koon ja toimintatavan selvittäminen on tärkeää. (Ilmakunnas 1999, 15.) Seuraavissa tutkielman kappaleissa etsitään eväitä eriarvoisuuden vähentämiseen mahdollisimman vähäisillä disinsentiivivaikutuksilla.

6. MARKKINARIIPPUVUUDEN VÄHENTÄMISEN VAIKUTUKSIA TYÖN TARJONTAINSENTIIVEIHIN

6.1. Markkinariippuvuuden vähentämisen disinsentiiviset tehokkuustappiot

Hyvinvointia koskevia teorioita on hallinnut kaksi teemaa. Toisaalta ne ovat koskeneet oikeudenmukaisuutta, eli sitä, miten hyödykkeet ja palvelut tulisi jakaa oikeudenmukaisesti, sekä toisaalta kysymystä siitä, miten resurssit saataisiin kohdennetuksi tehokkaasti niin, että talous saisi voimavaroistaan irti parhaan mahdollisen lopputuloksen (Tuomala 1997, 21).

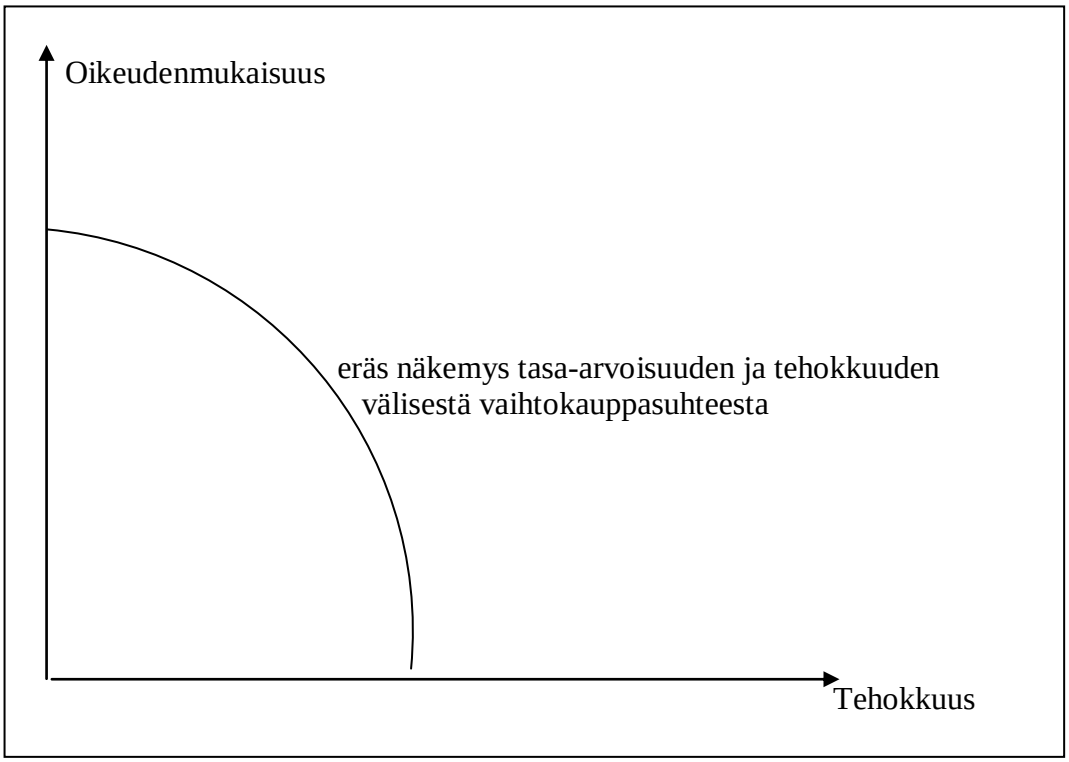

KUVIO 12. Eräs näkemys kaupankäyntitilanteesta tasa-arvoisuuden ja talouden tehokkuuden välillä (Lähde: Stiglitz 1986, 52)

Niukkojen resurssien taloudessa ilmenee aina monia vaikeita talouspolitiikkoja koskevia vaihtokauppatilanteita. Kuitenkin vaihtokauppatilanne oikeudenmukaisuuden ja tehokkuuden välillä on monen poliittisen keskustelun perimmäisin kysymys. Erilaiset arviot koskevat erityisesti vaihtokauppasuhteen luonnetta, eli sitä, kuinka paljon epätasa-arvoa vähennettäessä täytyy talouden tehokkuudesta luopua. Vaihtokauppasuhde on usein esitetty kuvion 12 kaltaisena; eli mitä enemmän halutaan oikeudenmukaisuutta, sitä enemmän on tingittävä talouden tehokkuudesta. Kuvion mukaan, jos halutaan edis-

tää politiikkoja, jotka tarjoavat entistä enemmän tulojen tasaisempaa uudelleenjakoa, saatetaan se joutua tekemään suuremman taloudellisen tehottomuuden hinnalla. (Stiglitz 1986, 51 - 52, 68, 391, 389.) Verotuksen lisäksi tehokkuudelle aiheutuvat kustannukset syntyvät sosiaaliturvan kannustinvaikutuksista. Kun talouden tehokkuustavoitteen ytimenä on sellaisen maksimaalisen tuotannon saavuttaminen, joka on aikaansaatavissa kulloisillakin olemassa olevilla kansantalouden resursseilla, on kannustavuus työn tarjontaan keskeisessä asemassa (Ilmakunnas 1999, 9, 23).

Aikaisemmin esitellyssä, tulojen alenevaan rajahyötyyn nojaavassa mallissa, tasainen tulonjako maksimoi yhteiskunnan kokonaisutiliteetin. Tällöin yhteiskunnan valintamahdollisuuksia tarkasteltiin ilman insentiivivaikutuksia. Oletuksena oli, että tulojen kokonaismäärä on itsenäinen tulojen jaosta. Nyt mallin lisätään tulonjaon saavuttamisen kustannukset, mukaan lukien siis myös tulojen uudelleenjaon disinsentiiviset vaikutukset. (Ng 1982, 152 – 153.) Tämänkaltaisessa tarkastelussa tärkeässä asemassa ovat talousyksiköiden päätökset ja valinnat, ja erityisesti se, miten tehokkaan talouden peruspiirteen mukaisesti, työvoiman mahdollisimman suuren hyödyntämisen tavoite saadaan toteutumaan (Lazear 1988, 41 - 46, 52 - 54).

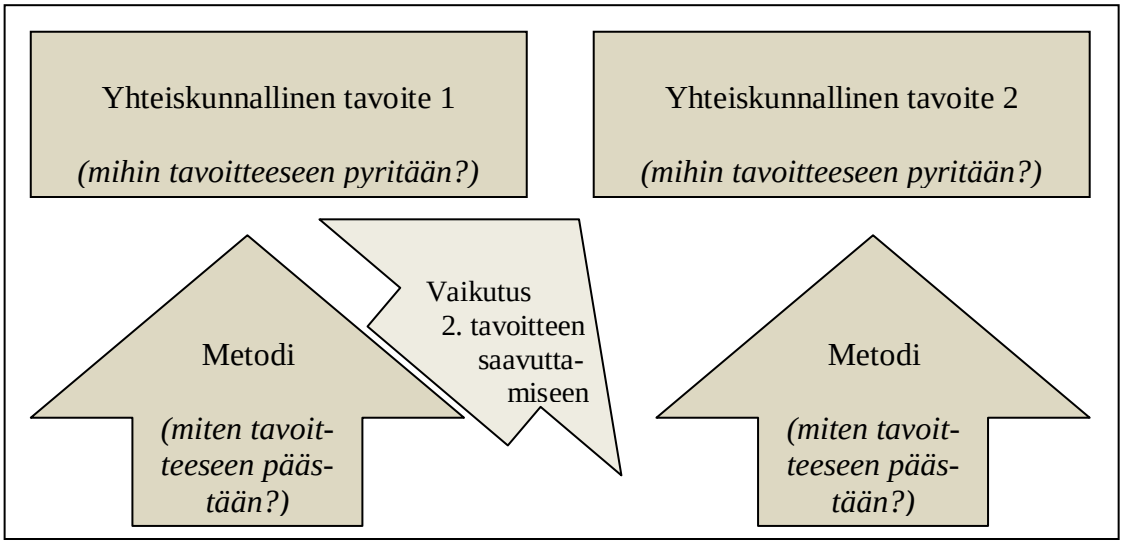

KUVIO 13. Yhteiskunnalliset tavoitteet, välineet niihin pääsemiseksi ja välinevalintojen aiheuttama tavoitteiden saavuttamisen vaihtokauppasuhde

Tavoitteiden välisessä vaihtokaupassa on kysymys siitä, merkitseekö toisen tavoitteen edistäminen jäämistä jälkeen toisen tavoitteen saavuttamisen ja toteutumisen suhteen. Esimerkiksi vaihtokauppasuhde tasaisen tulonjaon edistämisen ja elintason kasvattami-

sen välillä koskee sitä, onko sosiaaliturvan paraneminen ja kiristynyt verotus merkinneet, tasaisemman tulonjaon saavuttamisen lisäksi, myös materiaalisen elintason jäämistä jälkeen siitä, mitä se olisi ollut ilman laajaa hyvinvointivaltiota. (Ilmakunnas 1999, 9, 11.) Koska tasavertaisuutta edistävä valtiointerventio voi samalla myös estää muiden yhteiskunnallisten päämäärien saavuttamista, kuten talouden tuotoksen maksimointia tai yksilönvapauden toteutumista, on kiistämättä olemassa trade-off tehokkuuden ja tasavertaisuuden välillä (Le Grand, Propper & Robinson 1992, 203). Tätä asetelmaa on kuvattu kuviossa 13, jossa yhden tavoitteen saavuttamiseksi tehty välinevalinta vaikuttaa toisen tavoitteen saavuttamiseen.

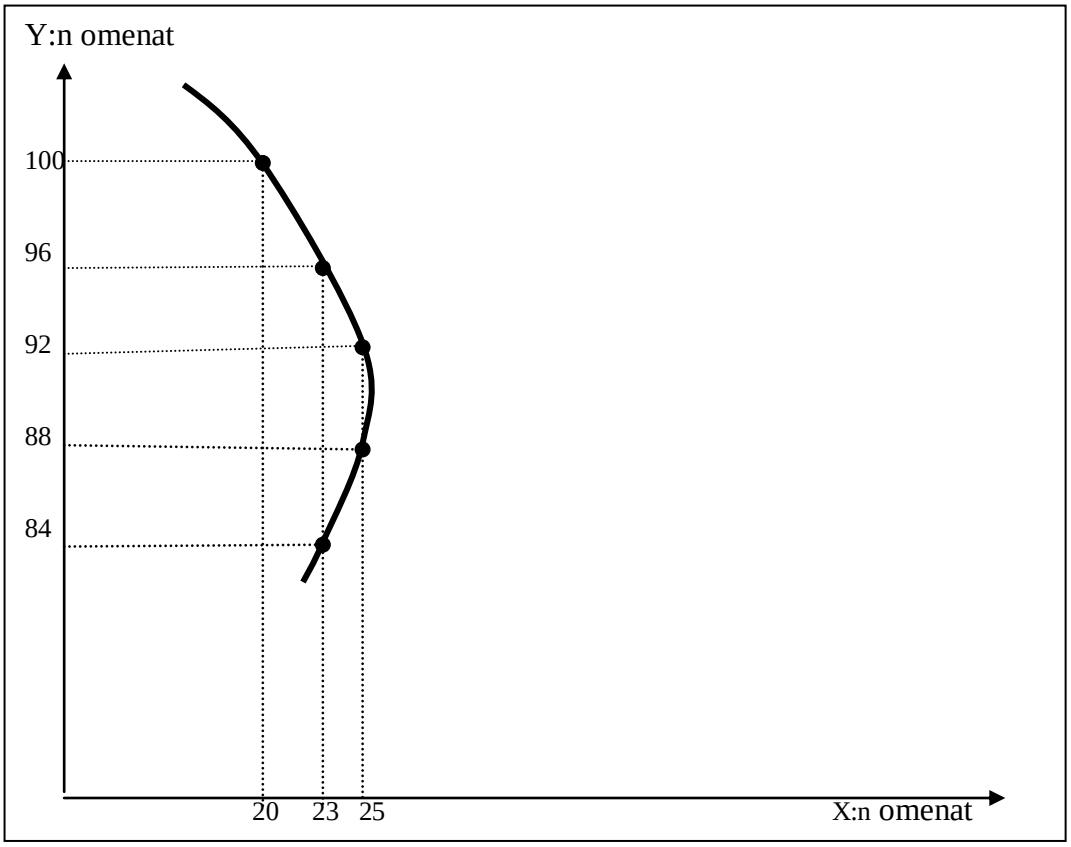

Kuvio 14. Jakomahdollisuuksien käyrä, eli omenoiden mahdolliset jakokombinaatiot X:n ja Y:n välillä (Lähde: Stigliz, 1986, 56)

Tasoittavan sosiaalipolitiikan ja talouden kasvun välistä suhdetta insentiivivaikutuksineen voi kuvata kuvion 14 kaltaisella, hyvin pelkistetyllä, esimerkillä. Siinä tasoittavasta sosiaalipolitiikasta johtuvat talouden taaratappiot lasketaan mukaan yhtälöön hyvin suurina. Alkutilanteessa kahden henkilön talous on epätasa-arvoinen: Y:llä on aluksi sata omenaa ja X:llä vain kaksikymmentä. Kun neljä omenaa siirretään Y:ltä X:lle, menetetään siirtoprosessissa taaratappioiden, kuten esimerkiksi verotuksen ja tulonsiirtojen

aiheuttamien disinsentiivivaikutusten, vuoksi yksi omena. Näin Y:llä on 96 omenaa ja X:llä 23. Jos nyt otetaan Y:ltä vielä neljä omenaa pois, saa X vain kolme omenaa lisää. Järjestelmän sisään rakennettu painolasti, taaratappiot, lisääntyvät omenoiden jakoa tasaavien siirtojen kasvaessa. Mitä enemmän yritämme siirtää omenoita Y:ltä X:lle, sitä enemmän menetämme omenoita siirtokustannuksiin. Jossakin vaiheessa olemme kyllä eliminoineet suuren osan eriarvoisuutta, mutta omenoiden kokonaismäärä on myös supistunut. Tässä nimenomaisessa ja pelkistetyssä esimerkissä, mikäli yritämme ottaa Y:ltä enemmän kuin kahdeksan omenaa, ei X:n saamien omenoiden määrä enää lisäänny. Tilanteena 12 omenan siirtäminen on paretotehotonta. Siirtämällä X:lle vain kahdeksan omenaa voidaan hänen tilannettaan parantaa yhtä paljon kuin 12 omenaa siirtämällä, Y:n asemaa samalla vähemmän heikentäen. Vastaavasti, siirtämällä 16 omenaa, saavutetaan tilanne, jossa molempien, sekä X:n että Y:n, asema on heikompi kuin vain 8 omenaa siirtämällä. (Stiglitz 1986, 52, 56, 390.) Vaihtokauppatilanne yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ja tehokkuuden välillä tarkoittaa sitä, että molempia tavoitteita ei voi saavuttaa täydellisesti samanaikaisesti. Olennaisinta on kuitenkin kysymys siitä, kuinka paljon toisesta tavoitteesta on tingittävä toisen hyväksi. Arviot tästä vaihtelevat paljon eri ideologioissa ja eri teorioissa. Voidaan kuitenkin todeta ainakin se, että sellainen talouden tehokkuuden kasvu, joka ei vähennä yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta, on kunnianhimoinen haaste mille tahansa yhteiskuntateorialle. Kun molempia tavoitteita tavoitellaan samanaikaisesti, muodostuu ydinkysymykseksi sellaisten tehokkaiden välineiden valinta, jotka haittaavat toisen tavoitteen saavuttamista mahdollisimman vähän. (Barr 1987, 4, 416.)

6.2. Rationaalisen valinnan oletus taloudellisten valintojen selittäjänä

Kun tasoittavan sosiaalipolitiikan kielteisiin kannustusvaikutuksiin perustuvia talouden taaratappioita tarkastellaan, on usein tarkastelun lähtökohtana oletus, että ihmiset käyttäytyvät taloudellisten insentiivien mukaisesti. Tämä on myös taloustieteen perustavin ja tärkein idea, ja esimerkiksi Nashin tasapainoteoria on rakennettu sen varaan, että taloudelliset toimijat ovat rationaalisia, ja toimivat muiden toimijoiden kanssa maksimoidakseen hyötynsä (Aumann 1985, 43). On kuitenkin käsitteellisiä ongelmia aiheuttavaa, esim. peliteoriassa, mitä rationaalisella tarkoitetaan (Selten 1985, 79). Valintojen tekemisen analyysissä rationaalisen valinnan teorialla tarkoitettaneen, että kun kaikkea haluttua ei ole mahdollista saavuttaa, on kannattavinta valita eniten haluttu ja vähiten

vaihtoehtoiskustannuksia aiheuttava vaihtoehto (Pekkarinen & Sutela 1986, 12 – 15; 58 – 59). Vaikka rationaalinen valinta voidaan määrittää monella tavalla, on sen määritelmille yhteistä valintojen johdonmukaisuus ja paremman valinnan sijoittaminen huonomman valinnan edelle (Richter 1966, 635 – 645; 1971, 27 – 58; Wilson 1970, 348 – 353; Sen 1969; 1971; Plott 1972; Herzberger 1973, 187 – 237; Schwartz 1972, 97 – 117). Rationaalisuutta voidaan siten määritellä tarkoituksenmukaisuuden ja päämäärähakuisuuden kautta. Ilman tarkoitushakuisuutta ei voi olla johdonmukaista taloudellista käytöstä. Ainakin tietynasteinen rationaalisuus on siis edellytys tulokselliselle taloudelliselle toiminnalle (Robbins 1935, 93).

Työn tarjonnan ollessa kyseessä, rationaalisesti käyttäytyvät yksilöt valitsevat tarjontansa tason maksimoimalla hyötyään budjettirajoitteen vallitessa, joskin ihminen määrittelee itse sen rationaliteetin, jonka suhteen hän kokee saavansa hyötyä (Kuismanen 1993, 96). Uusklassisen talousteorian mukaan markkinoiden käyttäytymistä ohjaava vaikutus ulottuu yksilötason valintoihin saakka, ohjaten insentiivien, palkintojen ja taloudellisen puutteen kautta kohti resurssien maksimaalista tarjontaa, käyttöönottoa ja hyödyntämistä (Barr 1987, 71). Näin ollen, tulonjaon tasoittamisen disinsentiivisiä vaikutuksia tarkasteltaessa lähtökohtana on se, että ihmiset käyttäytyvät rationaalisesti ja johdonmukaisesti taloudellisten palkintojen suhteen. Yksilön valintojen oletetaan vastaavan hänen henkilökohtaisia tuntemuksiaan valintojen johdonmukaisuudesta, ja olevan johdettavissa vaihtoehtojen keskinäisestä järjestyksestä. Rationaalisena valintakäyttäytymistä pidetään myös silloin, kun valinnat on tehty sopusoinnussa joidenkin mieltymysten optimoinnin suhteen. Tarkastelussa etua on siitä, että valintojen rationaalisuuden ottaminen lähtökohdaksi antaa mahdollisuuden mallintaa sitä myös matemaattisesti, ns. kuluttajan valintateorian pohjalta. (Arrow 1967a, 5; Suzumura, 1983, 20.) Mallinnuksissa ja taloustieteellisessä tutkimuksessa työn tarjonta otetaankin usein annettuna, ainoastaan riippuvaisena tietyn ajanjakson palkkatasosta. Tällaisen yksinkertaistetun oletuksen mukaan työn tarjonta lisääntyy palkan noustessa, eli työn tarjontakäyrä on oikealle nouseva. Oletuksen mukaan työn tarjonta vastaavasti vähenee palkan laskiessa. (Lazear 1988, 44 – 45.)

Ihmisen taloudellisten valintojen ja käyttäytymisen tarkasteluun systematiikkaa luomaan pyrkivän rationaalisen valinnan oletusta voi yksityiskohtaisemmin kuvata siten, että rationaalinen toimija valitsee valittavissa olevista vaihtoehtovalikoimista ne vaihto-

ehdot, jotka tuovat hänelle parhaan saavutettavissa olevan aseman. Valintojen järjestystä voi kuvata rationaalisena, esimerkiksi jos vaihtoehto x ei ole vähemmän suotuisa valinta kuin vaihtoehto y, ja jos y ei ole vähemmän suotuisa valinta kuin vaihtoehto z, niin vaihtoehto x ei ole myöskään vähemmän suotuisa kuin vaihtoehto z, eli vaihtoehto x on vähintään yhtä hyvä valinta kuin vaihtoehto z (Suzumura, 1983). Eroa voi tehdä siinä, onko vain valintojen paremmuusjärjestys todettavissa, vai voiko myös paremmuuserojen suuruutta arvioida tai mitata. Valintojen ja vaihtoehtojen järjestyksen mitattavuus tarkoittaa sitä, että tietyssä tilanteessa voidaan todeta, että vaihtoehto x on valintapreferensseissä korkeammalla kuin vaihtoehto y, mutta ei sitä, kuinka paljon korkeammalla x on y:tä, tai verrata erilaisia hyötyjä keskenään. Jos vaihtoehdon tuoma hyöty on vain järjestykseltään mitattavissa, valintojen hyötyfunktio voidaan muodostaa monotonisena siirtymänä positivistisesti joko ylös tai alas. Tämä muutos jättää vaihtoehtojen välisen suhteen selvittämättä, ja sen, kuinka suuria ovat eri vaihtoehtojen valinnan kautta saavutettujen hyötyjen erot. Sen sijaan valintojen suuruuden mitattavuudella tarkoitetaan tilannetta, jossa voidaan todeta, kuinka monta kertaa x:n tuottama hyöty on y:tä korkeampi, tai milloin hyödyt ovat yhtä suuret tai vastaavat nollaa. (Ng 1982, 13.)

Hyvinvointitaloustieteessä yksilön hyvinvoinnin mittaamisen ongelman voi ohittaa ottamalla yksilön preferenssit hyvinvoinnin indikaattorina. Tällöin milloin tahansa yksilö vain preferoi x:ää y:n edelle, voi tästä päätellä, että hänen hyvinvointinsa on suurempi x:n kuin y:n toteutuessa. Yksinkertaisesti ajateltuna ei näytä epäselvältä, etteikö kuka tahansa yksilö pystyisi vertaamaan eroja subjektiivisten etujensa ja utiliteettiensa välillä. Hyödyn ja etujen vertaaminen vaikkapa omenan, appelsiinin ja kotitalon välillä vaikuttaisi olevan suhteellisen helppoa. Vastaavasti ihminen kyennee vaivattomasti vertaamaan eroja subjektiivisesti kokemissaan epähyödyissä esimerkiksi muurahaisen pureman, mehiläisen piston tai käden poisleikkaamisen välillä. (Ng 1982, 7, 10, 13 – 14, 17.) Mahdollinen rationaalinen valitseminen tapahtuu yksilötason lisäksi myös kollektiivisella tasolla. Esimerkiksi perhe ja kotitalous tekevät valintoja muun lisäksi usein myös yhtenä päätöksentekoyksikkönä. Tällöin samassa taloudessa elävän pariskunnan yhteistä valintakäyttäytymistä voidaan pitää kummankin yksilön omien rationaalisten valintojen jatkumona. Päätökset tehdään samalla periaatteella kuin yksilökohtaisessakin valintaoletuksessa, nyt kuitenkin yhteenlasketun budjettirajoitteen ja yhteenlaskettujen tulo- ja substituutiovaikutusten tuloksina. Valintojen realistinen tarkastelu ei silti välttämättä ole kovin helposti toteutettavissa, niiden monimutkaisuudesta johtuen. Esimer-

kiksi taloudellisten palkintojen alhainen insentiivisyys voi alentaa myös elämänkumppanin työn tarjontaa, mikäli yhteisesti vietettävän vapaa-ajan arvo kasvaa. (Atkinson 1993, 31 – 32.)

6.3. Valintojen rationaalisuus taloudellisten insentiivien suhteen

Erilaisten järjestelmien kannustinvaikutuksia tutkittaessa olennaista on, että ihminen ei toimi valintoja tehdessään johdonmukaisesti, eli vain taloudellisen palkintojen ja rationaliteetin perusteella. Kuten usein taloustieteessä, teoreettisten mallien ja empiirisen näytön välillä on olemassa huomattava kuilu. Teoreettisilla malleilla on tapana olla erittäin yksinkertaistettuja ja välttää tärkeitä empiirisen todellisuuden piirteitä. Samoin empiirisellä tutkimuksella on tapana keskittyä niihin tekijöihin työvoiman tarjonnassa, jotka on mitattavissa. Näillä tilanteilla on vain rajallinen yhteensopivuus todellisuuden kanssa. Työtä koskeviin päätöksiin vaikuttavat monet muutkin kuin taloudelliset tekijät. Ihmiset esimerkiksi työskentelevät, koska heidän työnsä tyydyttää heidän tarpeitaan, tarjoaa sosiaalista arvostusta ja nostaa itsetuntoa sekä lisää tunnetta sosiaalisesta kuulumisesta johonkin. Työn teko luo päivittäiseen elämään myös kaivattuja säännöllisiä rakenteita. Tällöin on merkittävää, että työttömyyden henkilökohtaiset kustannukset ovat suurempia kuin vain menetetty ansio. Huomionarvoista on lisäksi, että ihmiset saattavat työskennellä ahkerammin ja enemmän, mikäli he tuntevat lojaliteettiutta työtovereitaan tai työnantajaansa kohtaan, tai jos he tuntevat identifioituvansa yritykseensä tai muuhun työpaikkaansa. Ja päinvastaisessa tilanteessa, ihmiset voivat luopua työstä tai pudota työmarkkinoiden ulkopuolelle varsin epätaloudellisista syiden ja vaikuttimien johdosta. Esimerkiksi vapaus työn vaatimasta kurinalaisuudesta voi olla suurempi arvo kuin työn avulla saatavissa oleva rahapalkkio on. (Atkinson 1993, 20.)

Taloudellisten valintojen perusmallien ongelma on myös se, että niitä käsitellään usein ajattomina. Tarkasteltavat päätökset tehdään näissä malleissa vain tietyssä tilanteessa, pohtimatta niitä kyseessä olevaa periodia pidemmälle. Toinen käyttäytymistä yksinkertaistava ääripää taloudellisten valintojen tarkastelulle on elämänmittaisen kulutuskäyttäytymisen päätöksentekomalli. Sen mukaan yksilö pyrkii maksimoimaan hyödyn koko elinajalta kulutuksen ja vapaa-ajan kaikilla periodeilla ottaen huomioon koko elinajan budjettirajoitteen. Tällöin rationaalisen valinnan malliin saatetaan sisällyttää sellainen oletus, että eri valinnoissa siirretty kulutus diskontataan tietyllä korolla, jolloin sen raja-

hyöty voidaan laskea. Työn tarjontaa koskeva kaupankäyntitilanne riippuu näin koko elinaikaisesta kulutussuunnitelmasta ja elinikäisestä työn tarjontasuunnitelmasta. Mallissa verotuksella on elämän eri vaiheissa erilaisia vaikutuksia. Ihmisen on otettava huomioon odotettavissa olevat tulevaisuuden edut ja verotasot, samoin kuin odotukset palkkojen ja hintojen suhteen. Tulevaisuudessa tapahtuvat verojen ja sosiaaliturvamaksujen korotukset saattavat nostaa halukkuutta nyt tehtävään palkkatyöhön. Samaa periaatetta voi pyrkiä soveltamaan myös ihmisen valintoihin koskien inhimillisen pääoman hankkimista. Verotus toisaalta alentaa investoinnin tuoton arvoa ja vähentää siten investointeja inhimilliseen pääomaan, mutta verotus voi myös luoda mahdollisuuksia tarjota insentiivejä inhimillisen pääoman kasvattamiseen alentamalla investointikustannuksia (esim. korkeat lukukausimaksut vs. verotuksella rahoitettava maksuton opetus). (Atkinson 1993, 32 – 34.)

Oletus peli- ja talousteoriasta perustuu oletukseen keskenään interaktiivisesti käyttäytyvistä homo rationaliseista, rationaalisista ihmisistä. Homo rationalis käyttäytyy tämän oletuksen mukaan aina sekä tarkoituksenmukaisesti että loogisesti. Hän on määritellyt päämääränsä hyvin, ja on motivoitunut yksinomaan näiden päämäärien saavuttamiseen tai pääsemiseen mahdollisimman lähelle niiden saavuttamista. Hänellä on lisäksi hallussaan kaikki välineet valintojensa vaikutusten asianmukaiseen ja oikeelliseen laskemiseen. Tosielämässä ihminen on kuitenkin alitajuisten ja tietoisten, mutta myös täysin irrationaalisten, psykologisten viettiensä vietävänä. Vaikka päämäärät olisi määritelty hyvin, näyttelevät ihmisen vaistot merkittävää roolia käyttäytymisessä. Motivaatio tietoisten päämäärien saavuttamiseen on kaukana täydellisestä, eikä niiden asettamisessa käytetä yleensä laskennallisia kykyjä. Ihminen toimii usein jopa suoranaisen tyhmästi. Vaikka ihminen pyrkisikin älykkäisiin valintoihin, voivat valinnat tapahtua esimerkiksi väsymyksen, päihtymyksen, nälän tai paineen alaisena. Näin ollen peli- ja talousteorioiden ei voida olettaa olevan todellisuutta kuvaavia selitysmalleja samassa mielessä kuin fysiikan tai astronomian. Rationaalisuus on vain yksi ihmisen käyttäytymiseen vaikuttava tekijä useiden muiden tekijöiden joukossa. Näyttäisikin siltä, että sellainen teoria, joka nojaa yksin rationaalisuuden oletukseen, ei pysty uskottaviin ihmisen käyttäytymistä koskeviin ennusteisiin. Tästä huolimatta homo rationalis voi teoreettisena mallinnuksena tarjota keinoja ymmärtää ja selittää joitakin homo sapiensin käyttäytymispiirteistä. Vaikka täydellistä rationaalisuutta ei ilmene ihmisen käyttäytymisessä ja valinnoissa, voi ihmisessä havaita aika-ajoin pyrkimystä tai tendenssiä rationaalisuuden to-

teutumiseen. Kasvu ja oppiminen voivat tätä taipumusta edelleen vahvistaa. (Aumann 1985, 35 – 36.)

Suuri osa talousteoriaa näyttäisi olevan oudolla tavalla riippuvaista peliteoriasta, lainaten tältä käsitteellistä välineistöä erilaisten taloudellisten ongelmien analysointiin. Taloustieteilijöiden oletukset, että yksilöt käyttäytyvät taloudellisesti rationaalisesti ovat kuitenkin olleet arvostelun kohteena jo Thomas Carlylen ajoista. Tämä kritiikki on sisältänyt useita eri ulottuvuuksia. Eräs kriittinen näkökulma on ollut, että ihmisillä saattaa olla rajoittunut tietämys itsestään ja eduistaan. Taloustieteen teoria kuvaisi siten talouden toimijoiden omaavan paljon enemmän informaatiota, kuin heillä todellisuudessa on käytettävissään. (Arrow & Honkapohja 1985, 4, 24.) Tämä saattaa pitää paikkansa esimerkiksi rationaalisten odotusten teorian kohdalla; on kyseenalaista, kuinka hyvin taloudelliset toimijat oppivat taloudellisesta ympäristöstään ja kuinka paljon he antavat sen vaikuttaa käyttäytymiseensä (Taylor 1985, 419).

On olemassa syitä, miksi yksilön tekemät valinnat eivät aina ole hyviä indikaattoreita hänen henkilökohtaisen hyvinvointinsa mittaamisessa. Yksilön hyvinvointi voi erota hänen tekemistään valinnoista, preferensseistä ja utiliteetistaan ainakin kolmesta syystä: Ensimmäinen syy on valintoja tekevän yksilön toisten yksilöiden hyvinvointiin kohdistama huolenpito. Toinen tekijä on valintoihin vaikuttava tiedon puute. Kolmas syy on valintojen irrationaalisuus. Ensimmäisen syyn tapauksessa yksilön valintataipumukset, preferenssit, eivät ole vaikuttuneita pelkästään valitsijan itseensä kohdistamasta hyvinvointiarviosta. Valintataipumuksiin vaikuttavat myös valitsijan arviot toisten henkilöiden hyvinvoinnista. Tällöin saattaa toteutua valinta, jossa esimerkiksi yksilö preferoi valinta x:ää valinnan y:n edelle, koska hän uskoo, että muut ihmiset ovat hyvinvoivempia x:n kuin y:n toteutuessa, vaikka hän itse olisikin vähemmän hyvinvoiva x:n kuin y:n tilanteessa. Tällöin usko siihen, että hänen valintansa tekee muut ihmiset onnellisemmiksi, tekee hänet itsensäkin paremminvoivaksi. Valintatilanteessa valitsijan arvioitavaksi tulee, onko muiden kasvanut onnellisuus painoarvoltaan riittävän suuri, jotta hän voi hyväksyä sen henkilökohtaisen menetyksen ja kärsimyksen, joka valinnan johdosta koituu vaihdettaessa vaihtoehto y x:ään. (Ng 1982, 7, 10, 13 – 14, 17.) Jokapäiväisessä elämässä pääosa ihmisistä toimii monenlaisten muidenkin riippuvuussuhteiden kuin vain omien intressiensä vaikuttamana. Esimerkistä käy perhealtruismi, joka on paljon

monimutkaisempi lojaalisuuksien ja velvollisuudentunteiden sekoitus, kuin että se olisi vain puhtaasti joko egoismia tai vaihtoehtoisesti vain altruismia. (Pinker 1979, 10.)

Näyttää olevan yleistä, että yksilö ei käyttäydy omaksi parhaakseen. Vaikkapa tupakoidessaan jopa täydellisesti sen huonoista vaikutuksista informoitu yksilö tekee huonon valinnan. Samaa kertoo se, että valtio pyrkii velvoittamaan yksilöt kuluttamaan meriittihyödykkeitä, kuten turvavöitä tai peruskoulutusta, eikä jätä niitä vain yksilöiden omaan vapaaseen harkintaan. (Stiglitz 1986, 92.) Irrationaalisuudella tässä tarkoitetaan yksilön irrationaalisuutta suhteessa tavoitteeseen maksimoida oma hyvinvointinsa. Voidaankin löytää ainakin kaksi irrationaalisten preferenssien lähdettä. Ensinnäkin yksilö voi juuttua johonkin tapaan, rutiiniin tai toimintatapaan, jonka tietää olevan haitallinen omalle ja muiden hyvinvoinnille, kun kaikki seuraukset ja vaikutukset on otettu huomioon. Jos yksilö pitäytyy yhä pinttymässään, hän toimii irrationaalisesti. Toinen irrationaalisten preferenssien lähde on liiallinen kivun ja vaaran pelko tai vastaavasti liiallinen houkutus mielihyvään. Tällöin syy preferointiin, joka ei edesauta, tue tai edistä valitsijan hyvinvointia, on luokiteltavissa tietämättömyydeksi. Mutta jos yksilö tietää hyvin etunsa, mutta ei toteuta sitä välttääkseen hetken kärsimystä, on kysymys käytöksen irrationaalisuudesta. Samoin on asian laita, jos yksilö pyrkii välttämään sen hetkistä kärsimyksen läpikäymistä, vaikka kertakaikkisena kokemuksena tämä olisi helpompi vaihtoehto kuin kärsimyksen kokemisen lykkääminen myöhempään vaiheeseen. (Ng 1982, 10 – 11.)

Toisen syyn tapauksessa preferenssit voivat erota hyvinvoinnista tietämättömyyden tai epätäydellisen ennaltanäkemisen johdosta. Yksilö saattaa asettaa x:n y:n edelle uskoen, että hän tulee paremmin toimeen x:n tilanteessa kuin y:n, mutta lopulta saattaakin käydä ilmi, että asia on toisinpäin. Käyttäytymistä ja valintoja selittävät etukäteisolettamukset hyvinvoinnista eroavat jälkikäteen arvioitavasta, aidosti toteutuneesta hyvinvoinnista. Kolmannen syyn tapauksessa yksilöllä voi olla irrationaalisia preferenssejä. Toinen ja kolmas syy voidaan luokitella samaan kategoriaan, ellei ole löydettävissä jotakin relevanttia todistusaineistoa, jonka perusteella nämä syyt voitaisiin erottaa toisistaan. Preferenssi määritellään tässä irrationaaliseksi, jos yksilö preferoi x:ää y:n edelle välittämättä faktasta, että hänen hyvinvointinsa on korkeampi tilanteessa y kuin tilanteessa x, ja kun samalla valinnan mahdollisista syistä on poissuljettu harkinta muiden yksilöiden hyvin-

voinnista, tietämättömyys ja epätäydellinen oman edun ennaltanäkeminen. (Ng 1982, 7, 10, 13 – 14, 17.)

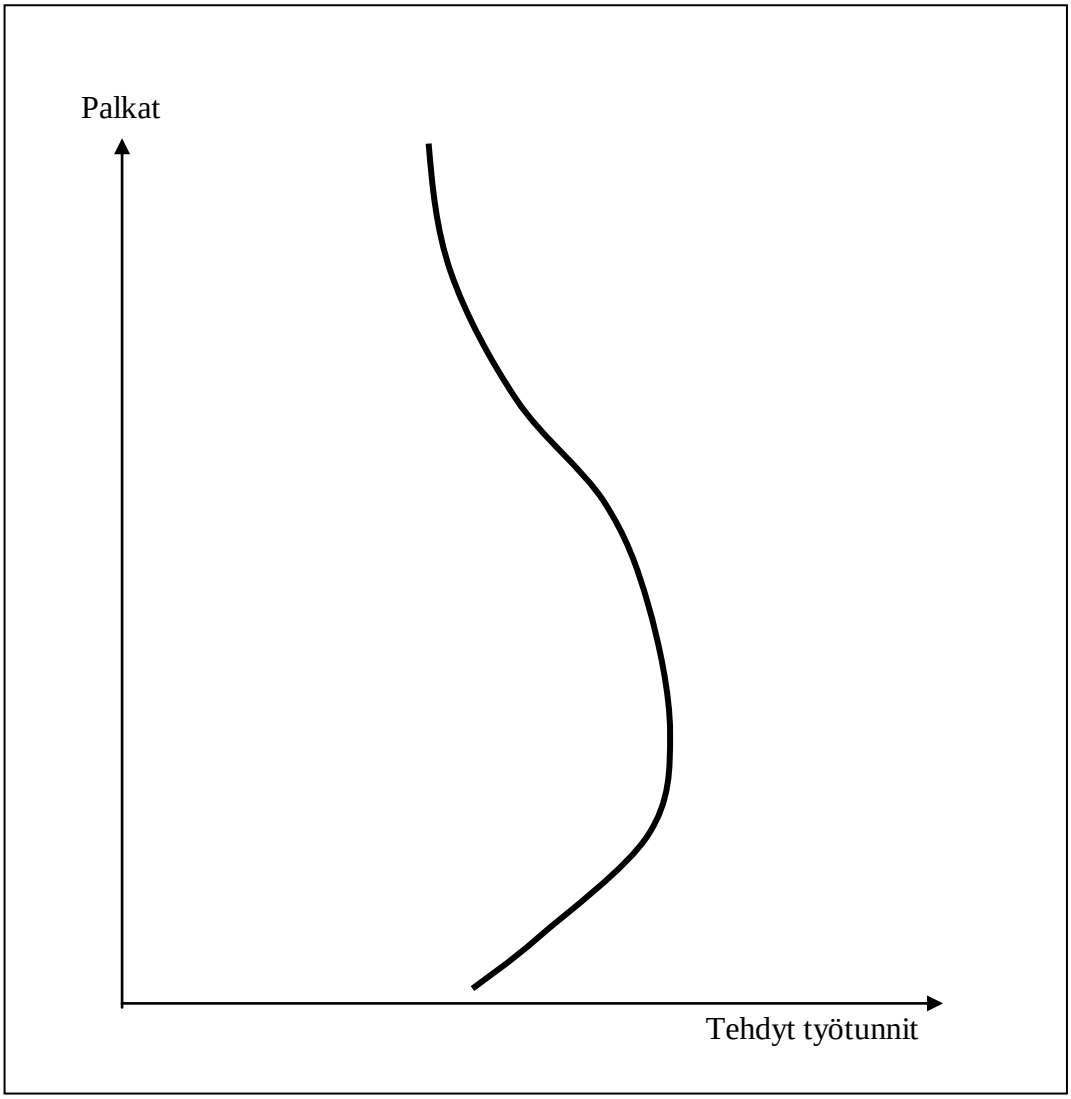

KUVIO 15. Taakse taipuvan tarjontakäyrän vallitessa työn verotuksen kiristäminen ja tulojen aleneminen lisää työn tarjontaa. (Lähde: Stiglitz 1986, 493)

Työn tarjontapäätöksiä tutkittaessa valintojen rationaalisuus, systematiikka ja monipuolisuus ovat keskeisellä sijalla. Aikaisemmin kuvatut verotuksen vaikutukset työn tarjontavalintoihin on pääosin kuvattu yksinkertaisesti, ja rationaalisen valinnan toteutuessa. Todellisuudessa inhimilliset valinnat ja taloutta koskevat ratkaisut ovat kuitenkin paljon monimutkaisempia. Työn tarjontaan vaikuttavien disinsentiivivaikutusten arvioinnin vaikeutta kuvaa se, että jo pelkästään monia verotuksen tehokkuusvaikutuksia on vaikea arvioida tai todentaa, koska verotus vaikuttaa ja ohjaa ihmisen toimintaa monilla erilaisilla tavoilla. Kuviossa 15 on kuvattu taaksepäin kääntyvä työn tarjontakäyrä, jossa jat-

kuvasti lisääntyvät tulot eivät lisää työn tarjontaa. Aluksi tehdyt työtunnit ja työn tarjonta kasvaa palkan kasvaessa. Tietyssä vaiheessa, kun tulot lisääntyvät, käytetään lisääntynyt voitto lisääntyvästi vapaa-ajan lisäämiseen. Elävän esimerkin tästä tarjoaa teollisuustyö. Teollisessa työssä työaika on viime vuosisadalla voimakkaasti vähentynyt samalla kun palkat ovat nousseet. Työn tarjontakäyrä on toteutunut taaksepäin taipuvana (Stiglitz 1986, 328 – 329, 492 - 493). Verojen vaikutusta työn tarjontaan on vaikea tutkia mm. progressiivisen verotuksen epälineaarisista vaikutuksista johtuen. On lisäksi huomattava, että tutkittavien kuvitteellinen palkka ja todellinen nettotulo eroavat usein toisistaan. Lisäksi verotuksen muutokset eivät näyttäisi vaikuttavan työelämän ulkopuolella olevien käyttäytymiseen. Esimerkiksi erään Yhdysvalloissa ja Englannissa tehdyn tutkimuksen mukaan veron alennusten vaikutus työn tarjontaan oli sitä suurempi, mitä suurempituloisemmista oli kyse. Siten tulovaikutus oli, mielenkiintoista kyllä, suurinta alimmissa tuloluokissa. (Ashworth & Ulph 1981; Hausman 1981a; 1985a; Kuismanen 1993, 58.) Erään toisen tutkimuksen estimointitulosten mukaan palkkatason nousu vähensi työtuntien tarjontaa (Ilmakunnas 1999). Toisaalta voisi ainakin jollakin tavoin loogisesti olettaa, että progressiivisessa verotuksessa korkeampien tuloluokkien korkeammat veroasteet vahvistaisivat substituutiovaikutusta työponnistelujen lisäämiseen nähden sitä mukaa, kuin alemmilta tulotasoilta pyritään korkeammille tulotasoille. Siksi edelleenkin standardiväite verovelvoitteiden lisäämistä vastaan on, että kun eriarvoisuutta alennetaan ottamalla käyttöön yhä raskaampia veroja, ne todella luovat disinsentiivejä. Toisin sanoen, hinta suuremmasta tasa-arvosta olisi menetettyjen tulojen muodossa korkea. Asia ei kuitenkaan ole näin välttämättä. (Barr 1987, 246, 422.)

Oletus ihmisen rationaalisuudesta ja hyödyn maksimoinnista on siis kyseenalainen. Käytännön elämässä ihmisten käytös on muiden tekijöiden motivoimaa ja vaikuttamaa kuin rationaliteetin, joten voi kysyä, maksimoiko ihminen todellakin hyötyään, ja kuinka usein ja kuinka paljon rationaalisen valinnan teoria on käyttökelpoinen (Arrow & Honkapohja 1985, 5.). Niinpä keskustelu, joka keskittyy vain siihen, miten verotuksen taso vaikuttaa yksilön työvoimaan osallistumispäätöksiin ja työtunteihin, yksinkertaistaa analyysiä työn tarjonnasta jättäen huomiotta monia tärkeitä työn tarjontapäätöksiin vaikuttavia tekijöitä. Rahallisen palkkion lisäksi yksilöt työskentelevät myös tunnustuksen saamiseksi ja statuksen vuoksi (Stiglitz 1986, 501). Esimerkiksi jotkut empiiriset työn tarjontatutkimukset ovat osoittaneet, että miesten työn tarjonnan muutokset johtuvat muistakin tekijöistä kuin markkinapalkasta, ja laskusuhdanteessa työntekijät arvostavat

työpaikan pysyvyyden markkinapalkkojen muutosten edelle (Kuismasen 1993, 54). Tarkasteltaessa puolestaan veromuutosten vaikutusta naisten työvoiman tarjontaan on asia moniselitteinen. Mitattavuutta heikentää monissa maissa käytössä oleva yhteisverotus miehen kanssa, jolloin veroaste voi olla erittäin korkea riippumatta työajasta ja palkasta. Tällainen järjestelmä on esimerkiksi Yhdysvalloissa, jossa vain noin puolet naisista käy töissä kodin ulkopuolella. Osa heistä ei ehkä reagoisi veroreformeihin lainkaan. Silti tuloverotuksella näyttäisi olevan suurempi merkitys työssä käyvien naisten työn tarjontaan kuin miehillä. Työssä käyvistä miehistä suurin osa näet vaihtaa työnantajaa harvoin. (Hall 1982; Hausman 1985a; Kuismanen 1993, 54, 58.)

6.4. Joitakin työn tarjontavalintoihin vaikuttavia tekijöitä

Näyttää siltä, että ihmisten valinnat eivät johdonmukaisesti ja rationaalisesti johda taloudellisten etujen maksimoimiseen, vaan ovat epälineaarisessa suhteessa taloudellisiin palkintoihin ja rangaistuksiin nähden. Tämä on erityisen merkityksellistä, kun pohditaan talousjärjestelmän insentiivisyyttä ja sosiaalisen tasauksen aiheuttamia tehokkuuskustannuksia. On erilaisia selityksiä sille, miksi työn tarjonta ei seuraa johdonmukaisesti taloudellisia palkintoja, ja minkälaiset eri tekijät vaikuttavat yksilötason työn tarjontapäätöksiin. Esimerkiksi suomalaisessa yksinhuoltajien työhön hakeutumista koskevassa tutkimuksessa on havaittu, että 86 % työssäkäyvistä yksinhuoltajavanhemmista käy työssä siitä huolimatta, että heidän käytettävissä olevat tulonsa olisivat korkeammat sosiaaliturvan varassa. Toisaalta työssäkäynti tuo mukanaan parempia ansiosidonnaisia etuja. Tutkijat ovat päätyneet tutkimukseen osallistuneiden työkäyttäytymisen selittämisessä kolmeen erilaiseen mahdolliseen syytekijään. Niistä ensimmäinen perustuu rationaalisen valinnan teorian mukaisesti informaation keskeiseen rooliin yksilöiden päätöksenteossa. Tutkimuksen tapauksessa saattaa olla, että yksinhuoltajat eivät ole olleet tietoisia sosiaalisista oikeuksistaan etuuksien suhteen. He ovat käyttäytyneet sen uskon varassa, että työtä tekemällä he saavuttaisivat korkeamman elintason kuin sosiaalietuuksien varassa eläessään. Toisen näkemyksen mukaan, sen sijaan, että tutkitut olisivat asettaneet puhtaasti taloudelliset edut etusijalle, ovat ihmisten sosiaaliset normit ja arvomaailmat vaikuttaneet käyttäytymiseen ja valintoihin. Tällöin tutkittavat ovat saattaneet suosia työtä enemmän kuin rahallista etuutta näistä syistä. Kolmas valintoihin vaikuttava tekijä on voinut olla se, että yhteiskunta on esimerkiksi päivähoitopalveluja tar-

joamalla luonut vanhemmille paremmat mahdollisuudet käydä töissä. (Forssén & Hakovirta 1997, 24, 28.)

Joidenkin teorioiden mukaan yksilön käyttäytymiseen vaikuttavat palkitsemis- ja rankaisemistoiminnot voidaan jakaa tunteisiin ja resursseihin perustuviin toimintoihin. Tunteisiin perustuvia motivaatiotekijöitä ovat esimerkiksi sellaiset tekijät, kuin fyysinen kipu, liityntä, kiintymys, ystävyys, valta, arvonanto, mielenkiinnon kokeminen, turvallisuus tai sen puute ja itsensä toteuttaminen. Resursseihin perustuvia motivaatiotekijöitä ovat puolestaan sellaiset tekijät kuin yksilölliset koulutusmahdollisuudet, sosiaaliset työuraan liittyvät mahdollisuudet sekä vapaa-aikaan liittyvien toimintojen säätelyt, kuten lomien ja palkallisten vapaapäivien määräytyminen tai aineelliset tekijät, kuten sakko tai palkankorotus. Erilaisten palkkioiden kohdalla kannusteen suuruus myös vaihtelee. Näyttää siis siltä, että työhalut ja työtyytyväisyys riippuvat sekä välittömistä että välillisistä palkinnoista. Toisaalta, mitä enemmän ja mitä useammalla tavalla työ tekijäänsä palkitsee, sitä korkeampi on työmotivaatio, eli eri motivaatiolajit voivat palkintoja tarjotessaan vaikuttaa samaan suuntaan. Valintojen kannalta merkittäviä työn etuja voivat olla myös turvallisuus, työn tarjoamat mahdollisuudet vaikuttaa tapahtumien kulkuun, työn opettava vaikutus ja työn kiintoisuus. Kun välillisiä palkintoja ovat erilaiset työn suoritustasoon liittyvät palkinnot, kuten esimerkiksi palkka, luontoisedut, lomaedut, uralla eteneminen tai koulutustilaisuuksiin osallistumisen mahdollisuudet, on yhteiskunnan kannalta tärkeää lisätä nimenomaan välittömien palkintojen määrää, tekemällä työtä esimerkiksi turvallisemmaksi ja mielenkiintoisemmaksi. Välillisillä palkinnoilla voidaan vaikuttaa työhaluihin, mutta palkintojen lisääminen ei nosta työhaluja rajattomasti. Palkinnon kasvaessa työteho nousee ensin jyrkästi, mutta jatkuessaan palkinnon lisääminen nostaa työhaluja yhä vähemmän. (Heiskanen & Auvinen 1979, 18 – 19, 146 – 147.)

Kaikissa yhteiskunnissa perustava ongelma on se, miten erilaiset yksilöt valitaan ja sijoitetaan erilaisiin tehtäviin. Yhteiskunta pyrkii palkinnoilla ja rangaistuksilla ylläpitämään jäsentensä mielenkiintoa suorittaa yhteiskunnan kannalta tarpeelliset tehtävät ja motivoimaan työn tekemiseen. Tämän tavoitteen onnistumisen kannalta keskeistä on vastata kysymykseen, miten erilaiset palkinnot ja rangaistukset ohjaavat käyttäytymistä. Esimerkiksi odotusteorioiden mukaan ihmisen käyttäytymistä ohjaavat yhtäältä hyödyn suuruus ja toisaalta vaihtoehdon toteutumisen todennäköisyys. Hedonististen viettiteori-

oiden mukaan ihmiset valitsevat tarjolla olevista vaihtoehdoista sen, jonka he uskovat maksimoivan heidän mielihyväänsä ja minimoivan heidän mielipahaansa. Yksilön päätöksentekomalleista motivaatioteoriat kuvaavat suoritusmotivaatioon vaikuttavia tekijöitä, joita ovat muun muassa sosiaalinen paine, motivoitavan persoonallisuus ja asenteet, välilliset ja välittömät palkinnot sekä investoinnit. (Heiskanen & Auvinen 1979, 136 – 137, 140.)

Epälineaarisuutta taloudellisten palkintojen ja työn tarjontapäätösten välillä selittää se, että käyttäytymisen kannustavuuteen vaikuttavista tekijöistä kaikkia ei voi laskea taloudellisten palkintojen tai rangaistusten kategoriaan. Eräissä teorioissa juuri palkintojen erilaisille lajeille on annettu suuri painoarvo inhimillisen käyttäytymisen selittämisessä. Ihmisen erilaiset toimet tuottavat mielihyvää toisille ihmisille, mutta mielihyvän laji vaihtelee kuitenkin suuresti. Uriel ja Edna Foan kehittämässä ihmisten keskinäisen vaihdon teoriassa palkinnot on luokiteltu kuuteen erilaiseen ryhmään. Teorian mukaan kaikki ne resurssit, joita ihmiset käyttävät hyödyttääkseen toisia ihmisiä, voidaan jakaa seuraaviin ryhmiin: rakkaus, palvelut, tavarat, raha, informaatio ja status. Mielihyvän tuottamisen tapa voi vaihdella vaikkapa selän rapsuttamisesta toisen ihmisen ihailuun ja ikuiseen omistautumiseen toiselle ihmiselle. Tietynkaltainen palkinto ei ihmissuhteissa ole kuitenkaan helposti korvattavissa toisenlajisella palkinnolla. Resurssien antamisen, vastaanottamisen ja vaihdon pääluokat varioivat konkreettisuutensa ja antajasidonnaisuutensa suhteen. Hyödykkeet ja palvelut ovat konkreettisempia, status ja informaatio vähemmän konkreettisia resursseja. Rahan vastaanottaminen ja antaminen on hyvin vähän antajan erityisyydestä kiinni, samoin hyödykkeiden ja informaation vaihtaminen, jakaminen tai vastaanottaminen. Sen sijaan statuksen, palveluiden ja varsinkin rakkauden vastaanottamiseen kohdistuu erityisesti antajan mukaan eriytyneitä odotuksia. Kulttuuriset säännöt suosivat vaihtoa samanlaisten resurssiluokkien sisällä, mutta eivät erilaisten luokkien välillä. Esimerkiksi useimmat ihmiset pitävät asiaankuulumattomana epäantajasidonnaisen resurssin, kuten rahan, vaihtamista antajasidonnaiseen resurssiin, kuten rakkauteen. (Gergen & Gergen 1986, 286 - 287.)

Teorian mukaan esimerkiksi jonkun toisen neuvominen siinä, kuinka suorittaa monimutkainen tehtävä, on informaation antamista. Toisen ihmisen kohteleminen kunnioittavasti on statuksen antamista. Stereon korjaaminen on palvelun antamista. On vaikea löytää toisen hyödyttämisen keinoja, jotka eivät osuisi johonkin edellä mainituista kuu-

desta luokasta. Luokkien jaottelussa antajasidonnaisuuden perusteella on kysymys siitä, että jotkut resurssit annetaan tai vastaanotetaan vain joiltakin tietyiltä ja erityisiltä ihmisiltä, kun taas toiset resurssit voidaan vaihtaa kenen kanssa tahansa. Esimerkiksi lapsi oppii sosialisaatiokokemustensa kautta vaihtamaan ystävällisiä reaktioita vanhempiensa ja perheenjäsentensä kanssa, mutta vain harvojen muiden ihmisten kanssa. Kun lapsi tulee vanhemmaksi, hän huomaa ja oppii, että on joitakin resursseja, kuten tavaroita ja rahaa, joita voi vaihtaa kumpienkin, sekä ystävien että täysin vieraiden ihmisten kanssa. Ne eivät siten ole antajasidonnaisia resursseja. Läpi sosialisaatiokokemustensa lapset oppivat myös, että resurssit vaihtelevat konkreettisuuden tasonsa mukaan. Konkreettiset palkinnot, kuten tavarat, karkit, lelut ja palvelut ovat tunnistettavissa jo varhaisella iällä. Kognitiivisten taitojen kehittyessä lapsi alkaa tunnistaa vähemmän ilmeisiä, mutta merkittäviä palkintoja, kuten statuksen ja informaation. (Foa & Foa 1980; Gergen & Gergen 1986, 286 – 287.)

Taloudelliset palkinnot ja rangaistukset saattavat joissakin valintatilanteissa jäädä jonkun tärkeämmäksi koetun palkintokategorian jalkoihin. Rationaalinen taloudellisen hyödyn maksimoiminen ei yksinomaan ole ihmisen käyttäytymistä hallitseva piirre. Ihminen tekee työaika- ja tarjontavalintoja monimutkaisessa kontekstissa, ei suoraviivaisesti tai vain yhdellä valinta-akselilla. Työurien tarkastelussa voidaankin painottaa joko ulkoista etenemistä tai ihmisen sisäistä kokemusta omasta kehittymisestään. Ulkoisen uran keskeinen tekijä on yksilön asema ja positio organisaation hierarkiassa arvostuksen, päätäntävallan ja palkkauksen suhteen. Ura voidaan tällöin ymmärtää etenemisenä ja menestymisenä hierarkkisessa suunnassa, mutta se voi toteutua myös ammatillisen kehittymisen suunnassa, eli elinikäisenä peräkkäisten töiden urasarjana tai elinikäisenä peräkkäisten työroolia luonnehtivien kokemusten sarjana. Sisäisellä uralla tarkoitetaan yksilöllisten valintojen taustalla olevaa tiedollista ja emotionaalista asennoitumistapaa työhön, sekä tapaa, jolla yksilö käsittelee työssä ja muilla elämän alueilla esiintyviä ristiriitoja. Sisäinen ura käsittää yksilölliset pyrkimykset, valinnat ja kokemukset sekä niiden muodostumisen. Yksilölliset päämäärät määräävät uralla etenemisen liikkumissuunnan. Jollekin on esimerkiksi hyvin palkattua esimiesasemaa tavoiteltavampaa pyrkiä oppimaan ja hallitsemaan useita oman ammattialansa osa-alueita. Joku saattaa arvostaa asemaa organisaation sisärenkaassa sen tarjoamien sosiaalisten suhteiden ja niiden kautta saavutettavan sosiaalisen statuksen vuoksi. Uran kehittymistä voi kuvata myös psykologisen menestymisen siivittämänä kehämäisenä tapahtumasarjana, jossa

menestys tavoitteen saavuttamisessa johtaa kohonneeseen itsetuntoon, mikä puolestaan vaikuttaa jälleen urakehitykseen. (Vartia & Kallio 1992, 58.)

TAULUKKO 1. Yksilön työuran erilaisia tarkastelusuuntia (Lähde: Vartia & Kallio 1992, 62)

AIKAJÄNNE	Sisäinen tarkastelusuunta	Ulkoinen tarkastelusuunta
Tässä ja nyt	URA YKSILÖN OMINAISUUKSIEN JA TYÖN VAATIMUSTEN VASTAAVUUTENA TAI NUORUUDESSA TAPAHTUVANA AMMATIN-VALINTANA Päähuomio yksilöön biososiaalisena järjestelmänä	YKSILÖN URA SUHTEUTETTUNA IKÄÄN, SUKUPUOLEEN, AMMATTIIN TAI MUIHIN YMPÄRISTÖÄ EDUSTAVIIN KRITEEREIHIN Päähuomio yksilöön yhteisönsä osana
Pitkittäis-aikajänne	YKSILÖN URA ELINIKÄISENÄ YKSILÖLLISENÄ KEHITYS-PROSESSINA Päähuomio yksilöön biososiaalisena, ajassa muuttuvana järjestelmänä	YKSILÖN URA MUUTTUVAAN YMPÄRISTÖÖN SUHTEUTETTUNA Päähuomio yksilöön muuttuvan ympäristönsä osana

Taulukosta 1 käy ilmi, että urateorioiden välillä olevia painotuseroja voi tarkastella kahden ulottuvuuden kautta. Ensimmäinen tarkastelutapa painottaa sisäisen ja ulkoisen tarkastelusuunnan mukaan luotua jakoa. Toinen tapa tarkastelee urateorioita aikaulottuvuuden kautta. Tarkastelun aikajänne rajautuu joko poikkileikkaukselliseksi, nyt tapahtuvaksi tarkasteluksi, tai pitkittäiseksi, pitkällä aikavälillä eteneväksi tarkastelutavaksi. Jotkut ura- ja ammatinvalinnanteorioista painottavat yksilön ominaisuuksien ohella myös yksilöiden välillä ilmenevien erojen määrittelemistä mm. taitojen, kykyjen, lahjakkuuden ja intressien suhteen. Ammatinvalinta ja ura nähdään yksilön piirteiden ja työn vaatimusten välisenä yhteensovittamistapahtumana. Osaan teorioista sisältyy kehitysprosessin kuvausta ura- ja ammatinvalinnan suhteen, jolloin kehitysprosessi nähdään

varhaiskehitysteoreettisesta näkökulmasta. Kehityksen suunnan oletetaan tällöin määräytyvän pääosin lapsuudessa ja nuoruudessa. Aikuisiällä ei ole näiden teorioiden mukaan ratkaisevaa vaikutusta yksilön uran muotoutumiseen. Varhaiskehitysteoreettista ajattelua edustavat mm. psykoanalyyttinen teoria (Freud ja Jung koulukuntineen) sekä elämänkäsikirjoitusteoria, jonka mukaan yksilö omaksuu lapsuudessa tietyt roolit, joita hän myöhemmin elämässään soveltaa eri tilanteisiin.

Tarveteoreettista näkökulmaa edustaa teoria, jossa korostuvat yksilön varhaislapsuuden kehitys sekä vanhempien kasvatustyyli aikuisuudessa ilmenevään tarpeiden ja elämäntyylin väliseen suhteeseen vaikuttavina tekijöinä. Joidenkin käsitysten mukaan ammatit voi jakaa ihmis- ja ei-ihmisorientoituneisiin ammatteihin. Lämpimien ja hyväksyvien vanhempien hoivassa varttuneet yksilöt nauttivat työskentelystä ihmisten kanssa. Heille soveltuvia aloja ovat siten palveluala, liikekontaktit, johtaminen, kulttuuri ja taiteet. Näkemyksen mukaan ihmiskontakteja välttelevät henkilöt ovat puolestaan kasvaneet torjuvien ja kylmien vanhempien kasvattamina ja valitsevat ammattinsa erityisesti tekniikan, maatalouden, teollisuuden ja tieteen aloilta. Psykoanalyyttisen teorian mukaan yksilön persoonallisuuden nähdään muotoutuvan pääosin ensimmäisten viiden elinvuoden aikana. Teoria ei kiinnitä erityistä huomiota taloudellisten, ympäristöllisten tai muiden ulkoisten tekijöiden osuuteen uravalintaa määrittelevinä tekijöinä. Eräiden teorioiden mukaan yksilöt voidaan luokitella eri persoonallisuustyyppeihin. On olemassa kutakin persoonallisuustyyppiä vastaavia ympäristöjä, joista yksilöt valitsevat ne, joissa he voivat harjoittaa taitojaan ja kykyjään, ilmaista asenteitaan ja arvojaan sekä ottaa sopivia rooleja ja sopivia ongelmia ratkaistavakseen. Minäkehitysteoriassa ammatillisten pyrkimysten ja toiveiden syntymisen avainkomponentti on minäkäsitys, jolle ihmisen 3–14 -vuotiaana tapahtuva kehitys on merkityksellisintä. (Vartia & Kallio 1992, 62 – 66.)

Taulukon 1 vasen alalohko edustaa näkemystä, jonka mukaan yksilön ura ja ammatillinen identiteetti kehittyvät elinikäisenä prosessina. Kehityksen vaiheteorioille yhteistä on eteneminen ennakoitavien ja usein tiettyyn ikävaiheeseen sidottujen kehitysvaiheiden portaikossa askelmalta seuraavalle. Kuhunkin vaiheeseen kuuluvan kehitystehtävän on tultava ratkaistuksi ennen kuin eteneminen on mahdollista. Tällöin voidaan tähdentää myös itseluottamuksen ja itsetunnon merkitystä kehitysvaiheiden teemana. Samoin tarkastelun keskiössä voi olla ammatillisen minäkäsityksen merkitys yksilön kehitystä oh-

jaavana tekijänä. Minäkäsityksellä tarkoitetaan henkilön käsitystä itsestään sellaisena, jollaiseksi hän itsensä kokee, jollaiseksi toiset henkilöt hänet kokevat ja jollainen hän toivoisi itsensä olevan sekä psyykkisenä että fyysisenä olentona. Joissakin malleissa ammatilliseen kehitykseen vaikuttaa ammatillinen minäkuva, joka koostuu kolmesta komponentista. Tällaisia ura-ankkurin komponentteja ovat itse havaitut lahjakkuudet ja kyvyt, jotka perustuvat todellisiin onnistumisiin erilaisissa työtilanteissa. Niitä ovat myös itse havaitut motiivit ja tarpeet, jotka perustuvat itsensä testaamismahdollisuuksiin, itsen diagnosointiin todellisissa tilanteissa sekä muilta saatuun palautteeseen. Ura-ankkureita ovat lisäksi itse havaitut arvot ja asenteet, jotka perustuvat vastakkainasetteluihin minän ja organisaation ja työympäristön normien ja arvojen kanssa. Yksilö kehittää ura-ankkurinsa varassa uraansa ja tekee erityisesti sisäisen urakehityksensä kannalta mielekkäitä valintoja. Nelikentän oikeassa ylälohkossa päähuomio on tässä ja nyt – tilanteessa muodostuvassa yksilön ja ympäristön sekä ympäröivän yhteisön välisessä suhteessa. Tarkastelun kohteena on yksilö yhteisössä, joka voi olla esimerkiksi perhe, ikäluokka, rotu, sukupuoli, ammattiryhmä sekä yhteiskunnallinen tai organisatorinen ammattiasema. Nelikentän oikeassa alalohkossa yksilön uraa tarkastellaan muuttuvan yhteisön perspektiivistä. Tämä kehityspsykologiaan liittyvä tutkimusote rakentuu ajatukseen ekologisesta kokeesta, eli yksilön tarkastelemisesta ympäristön osana. Siinä seurataan systeemin rakenteita ja tilaa, ei erillisten muuttujien arvoja. Esimerkiksi kehityssiirtymät, eli kriittiset elämäntapahtumat, kuten avioliitto ja lapsen saaminen, ovat luonnollisia ekologisia kokeita. (Vartia & Kallio 1992, 66 - 72.)

Ihminen reagoi työn tarjontavalinnoissaan ja työuraa koskevassa päätöksenteossa moniin muihinkin tekijöihin kuin vain taloudellisiin palkintoihin. Samalla perustalla voi esittää päätelmäehdotuksen, että työstä poisjääntiin vaihtoehtoisen, markkinariippumattoman toimeentulolähteen vuoksi vaikuttavat myös muun muassa sisäiset uranäkemykset, identiteetti ja pitkälinjaiset elämänsuunnitelmat. Tällöin päätelmänä on, että ihminen ei automaattisesti siirry työelämän ulkopuolelle sosiaalista tasausta synnyttävien tulonsiirtojenkaan johdosta, vaan valinnat tämän suhteen vaihtelevat niin eri elämäntilanteissa kuin eri yksilöilläkin. Suoritusmotivaatioteorioiden lähempi tarkastelu antaa joitakin näkökulmia siihen, mitkä tekijät motivoivat ihmistä työn tarjontaan ja erilaisiin suorituksiin ja ponnistuksiin.

6.5. Työn tarjontainsentiivien suoritusmotivaatioteoreettista tarkastelua

Halu tehdä töitä, tarjota ja myydä työvoimaansa markkinoilla liittyy motivaatioon sisäisenä tilana sekä erilaisiin motiiveihin, aiheisiin ja vieheisiin. Motivaatio voidaan määritellä sellaiseksi sisäiseksi tilaksi, joka saa aikaan, ohjaa ja pitää yllä toimintaa, ja vaikuttaa näin yksilön valintoihin eri toiminta- ja käyttäytymisvaihtoehtojen välillä (Lehtinen, Kuusinen & Vauras 2007, 177). Ulkoiset palkkiot vahvistavat ja ohjaavat käyttäytymistä, ne toimivat ihmisen käyttäytymisen ja valintataipumusten motivoijina ja niillä on saatu aikaan selkeitä vaikutuksia ja nopeita tuloksia (Ford 1992, 186 - 192). Näyttää kuitenkin siltä, että ulkoisten aineellisten palkkioiden käyttö johtaa aikaa myöten palkkioiden arvon ja motivaatiovaikutusten vähenemiseen, jolloin palkkiota on suurennettava yhtäläisen motivoivan vaikutuksen aikaansaamiseksi. Toivotun toiminnan ja käyttäytymisen vahvistaminen ulkoisilla aineellisilla kannustimilla näyttää liittävän mielihyvän tunteita etenkin palkintoihin. Mielihyvän tunteet eivät siirry suoraan itse toivottuun toimintaan. Palkkiot saattavat jopa vähentää toiminnan alkuperäistä kiinnostavuutta ja houkuttelevuutta. Näin tapahtuu etenkin silloin, jos motivointiyrityksissä korostuvat sosiaalinen vertailu ja epäonnistumisen pelko. (Condry 1977, 459 – 477; Covington 1998, 85 – 116; Covington & Müeller 2001, 157 – 176; Deci 1971, 105 - 115; 1972, 113 - 120; 1975; Lepper & Greene 1978, 479 - 486; Levine & Fasnacht 1974, 816 - 860; Maehr 1976, 443 - 462; Meichenbaum, Bowers & Ross 1968, 343 - 353; Pintrich 2003, 667 – 686.)

Behavioristisen käyttäytymisteorian mukainen ulkoinen vahvistaminen vaikuttaa tehokkaasti käyttäytymiseen erityisesti silloin, kun kyseessä on fysiologisten tarpeiden tyydyttäminen. Silti monet muutkin tarpeet ohjaavat ja ylläpitävät toimintaa ja synnyttävät suoritusmotivaation. Toimintaa koskeviin valintoihin vaikuttavat muun muassa sellaiset kuin inhimilliset tietämisen ja ymmärtämisen tarpeet, tarve tuntea itsensä päteväksi, sosiaalisen kiinnittymisen tarpeet, halu itsemääräämiseen ja autonomiaan sekä halu tuntea olevansa vastuussa tekemisestään ja vaikuttaa itsenäisesti tapahtumiin. (Deci 1975; Deci & Ryan 1985; Maslow 1970; Rogers & Freiberg 1994; Ryan & Deci 2000, 68 – 78; Ryan & Grolnick 1986, 550 - 558.) Lisäksi opitut asiat vaikuttavat suorituksiin ja toimintaan. Suoritusten odotusarvoteorian mukaan motiivit ovat opittuja odotuksia. Aikaisemmat kokemukset vaikuttavat yksilön arviointeihin onnistumisensa todennäköisyydestä. Onnistumisen toivo ja epäonnistumisen pelko ohjaavat motivaatiota. Keskeinen keino suoritusmotivaation vahvistamiseksi ja kannustamiseksi suorituksiin on itse-

luottamuksen ja onnistumisen toivon lisääminen. Lisäksi asiaan vaikuttaa suorituksen yllykearvo. Suorituksen tuottama mielihyvä on sitä suurempi, mitä suuremmaksi suorittaja subjektiivisesti arvostaa suorituksensa lopputuloksen, ja toisaalta, mitä haasteellisempana hän sitä pitää. (Atkinson & Birch 1978; Krug 1983, 317 - 346; Krug & Heckhausen 1982, 66 - 114; McClelland 1953; 1961.)

Attribuutioteorian mukaan suoritusten onnistumisen ja epäonnistumisen selitystavat ovat keskeisessä asemassa myös tulevien suoritusten suhteen. Niiden selitysmallit vaikuttavat siihen, miten ihminen toimii tulevissa tehtävissä. Aikaisempien suoritusten arviointi muokkaa menestymiseen liittyviä toiveita, pelkoja ja odotuksia, ja vaikuttaa siten tuleviin tehtäviin suuntautumiseen. (Bar-Tal 1978, 259 - 271; Dweck & Goetz 1978; Dweck & Licht; 1980; Heckhausen 1980; Meyer 1973; Weiner 1972; 1986.) Edellä mainitun lisäksi motivaation keskeisenä lähteenä voidaan pitää minäpystyvyyden kokemuksia sekä yksilön uskomuksia omista resursseistaan toteuttaa erilaisia toimintoja ja selvitä suorituksista toivotulla tavalla (Bandura 1977, 191 - 215; 1989, 1175 - 1184; 1997; Ruohotie 1998; Schunk 1991, 85 – 113). Vastaavasti negatiivinen minäkäsitys, voimattomuuden kokemus ja epäonnistumisen pelko vaikuttavat suorittajan motivationaalisiin tulkintoihin suoritustilanteissa (Salonen, Lehtinen & Olkinuora 1998, 111 - 150). Myös intressit vaikuttavat tekemisen motivaatioon. Pelkästään ulkoiset palkinnot eivät vaikuta erilaisiin kohteisiin ja toimintoihin liittyvien persoonallisten intressien syntymiseen. Intressien herääminen ja pysyminen yllä liittyy myös yksilöllisiin arvoihin, emootioihin ja tietorakenteisiin (Krapp 2005, 381 - 395), sekä aikaisemmin kuvattuihin kokemuksiin pätevyydestä ja autonomiasta (Deci & Ryan 1985).

Suoritusmotiiviteorioiden joukossa tavoiteteorioiksi kutsutut teoriat tarkastelevat erityisesti sitä, millaisia tavoitteita yksilöt asettavat itselleen, ja miten näitä tavoitteita pyritään saavuttamaan. Monenlaisten erilaisten samanaikaisten tavoitteiden koordinointi on ihmiselle vaativa tehtävä. Toimintaa koskevissa valinnoissa tärkeää on oman pätevyyden osoittaminen, tilanteiden asettamien vaatimusten täyttäminen sekä uhkien, julkisen epäonnistumisen ja liian vaativien tehtävien välttäminen (Pintrich 2003, 667 - 686; Wentzel 2000, 105 - 115). Ihmisen toiminta voi olla orientoitunutta tehtävien suorittamiseen ja keskittynyttä tehtävien mukaisten vaatimusten täyttämiseen. Tämän sijaan tai lisäksi tehtävien suorittamista saattaa hallita sosiaalinen riippuvuusorientaatio. Tällöin suoritettavat tehtävät saavat merkityksensä ennen kaikkea sosiaalisten suhteiden ja odo-

tusten tyydyttämisen perusteella. Toiminnan ja suorittamisen orientaatio saattaa olla myös minädefensiivistä. Minäkeskeisessä lähestymistavassa huomio kohdistuu tehtävien sisällön ja suorittamisen sijaan uhkaa ja riskiä ilmaiseviin tekijöihin, kuten vaikkapa jännitysoireisiin, arvioivien henkilöiden ilmeisiin tai selviytymisen vaikeuteen viittaaviin muihin vihjeisiin. Minädefensiivinen tilanneorientaatio liittyy kasautuneisiin epäonnistumisen kokemuksiin. Minään kohdistuva uhan kokemus heikentää jatkuvasti menestymistä uusissa tehtävissä. (Lehtinen, Kuusinen & Vauras 2007, 209 – 212.)

Johtopäätöksenä voi esittää, että välittömien aineellisten palkintojen arvo vähenee aikaa myöten mielihyvän lähteenä. Suorituksesta koituvan välineellisen palkinnon ohella siihen ryhtymistä ohjaavat olennaisella tavalla tulevaisuuden toivo, tulevaisuudennäkymien optimistisuus sekä ihmisen itsensä omaan minäänsä ja identiteettiinsä liittämät määritelmät ja kuvaukset sekä minään kohdistuvat pelot. Kun lisäksi aikaisemmat kokemukset onnistumisesta ja epäonnistumisesta sekä odotukset tulevissa tehtävissä onnistumisesta tai epäonnistumisesta ja niiden tuottamasta mielihyvästä tai tuskasta vaikuttavat olennaisella tavalla suorittavaa käyttäytymistä ja valintoja koskeviin päätöksiin, voi olettaa, että ajoittain markkinariippuvuuden vähenemisen mahdollistamat ja minäpystyvyyttä lisäävät elämänkokemukset valmistavat paremmin tulevaisuudessa odottavista tehtävistä suoriutumiseen kuin taloudellisten rangaistusten, kurjuuden ja köyhyyden tai sosiaalisen vajoamisen ja syrjäytymisen kokemukset. Markkinariippuvuuden tiukkuuden löyhentäminen joissakin elämäntilanteissa voi siten olla myös otollista suuremman työn tarjontavalmiuden synnyttämisessä ja inhimillisten resurssien valjastamisessa maksimaalisen tuottavalla tavalla, talouden resurssitehokkuuden tavoitteiden mukaisesti, taloudellisen kasvun käyttöön.

7. TULONJAON SOLIDAARINEN OPTIMI

7.1. Tavoitteena budjettirajoitteen maksimikorkeus ja tulonjaon tasaisuus

Tutkielmassa talouden tehokkuuden maksimointi on johdettu suoraan kansantulon arvon maksimoinnista. Talouden tuotoksen tehokas taso merkitsee mahdollisimman suurta hyödykkeiden ja palvelujen määrää. Mitä korkeampi hyötymahdollisuuksien käyrä on, sitä tavoitellumpi on yhteiskunnallinen tilanne (kuvio 16). Toisena tutkielmassa tarkasteltavana tavoitteena on hyödykkeiden jakautuminen yhteiskunnan jäsenten kesken reilusti ja oikeudenmukaisella tavalla. Politiikan sanotaan lisäävän tasa-arvoa, jos se siirtää resursseja rikkaammalta köyhemmälle. (Le Grand, Propper & Robinson 1992, 7; Stiglitz 1986, 52 – 53, 62 - 63, 78.)

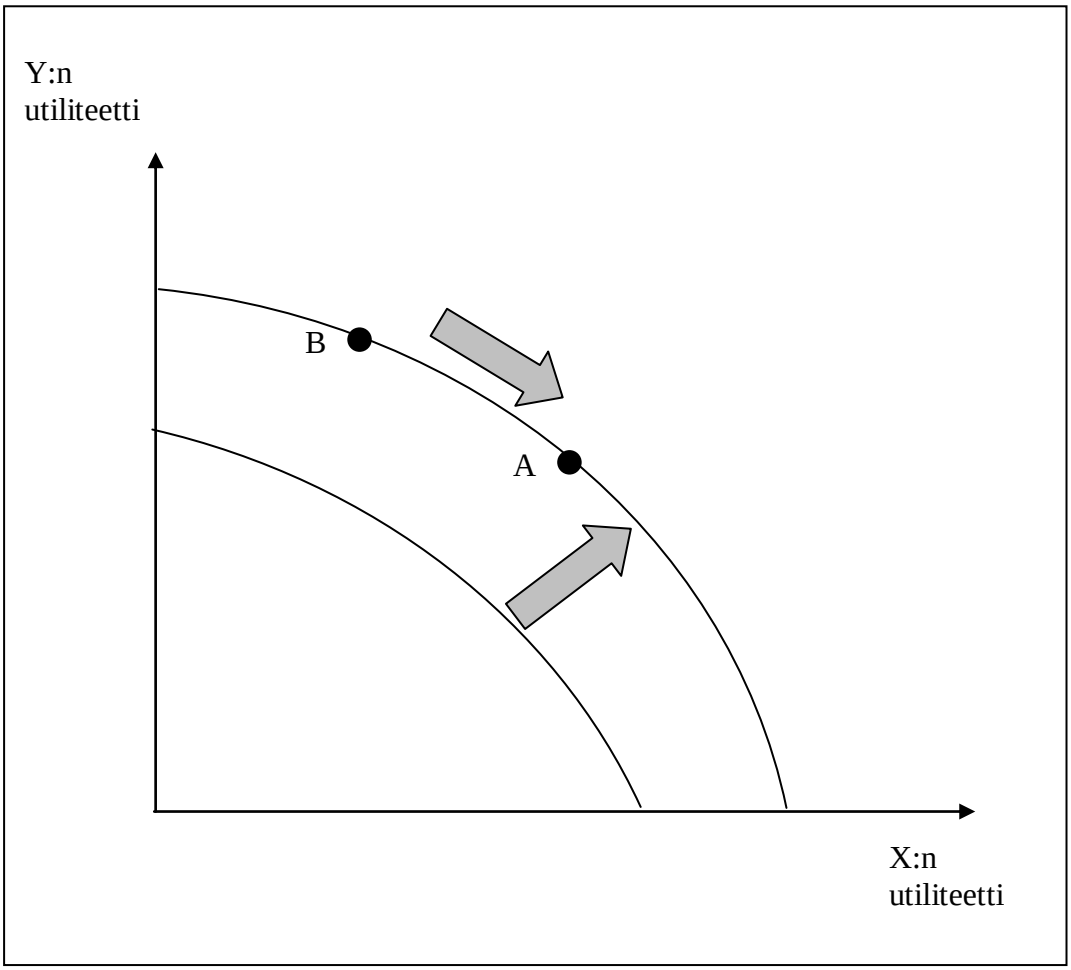

KUVIO 16. Solidaarisessa optimissa jakoa kuvaava piste on mahdollisimman keskellä ja budjettirajoittetta kuvaava hyötymahdollisuuksien käyrä mahdollisimman korkealla.

Julkisen sektorin ja taloudellisen kasvun välistä suhdetta voi lähestyä makrotaloudellisesta näkökulmasta, eli edetä “ylhäältä alas”. Tällöin tarkasteluun otetaan esimerkiksi julkisen sektorin koon ja tulonjaon sekä kokonaistuotannon ja talouskasvun välinen suhde. Monien myönteisten kasvuvaikutusten ohella julkinen sektori vaikuttaa talouden kasvuun kuormittavasti hyvinvointivaltion rahoittamiseksi kerättävän verorahoituksen tai velkarahoituksen vuoksi. (Atkinson 1995; Ilmakunnas 1999.) Toisaalta talouden kasvun ja julkisen sektorin välistä suhdetta voi tutkia tarkastelemalla sosiaalipoliittisten toimien ja tulonsiirtojen disinsentiivivaikutuksia. Tällöin hyvinvoinnin siirroilla voidaan nähdä olevan vaikutuksia yksilön suoritusmotivaatioon. Loiventaessaan hyvinvoinnin riippuvuutta suorituksesta, hyvinvoinnin siirrot vähentävät palkitsemiseen käytettävien yksilöiden välisten hyvinvointierojen määrää. Hyvinvoinnin siirtäminen saattaa tällöin motivoida kansalaisia käyttämään resurssejaan hyvinvoinnin siirtojen hankkimiseen, sen sijaan, että he käyttäisivät resurssejaan, markkinakysynnän perusteella mitattuna, tuottavaan toimintaan. (Heiskanen & Auvinen 1979, 233.)

Hyvinvointijärjestelmillä sanotaan olevan huonoja kannustinvaikutuksia, jos sosiaaliturva ja verotus vähentävät kansantalouden säästämistä, ja sitä kautta pääomanmuodostusta. Samoin sosiaaliturva ja verotus saattavat vaikuttaa pienentävästi myös yksilöiden työpanoksiin, ja siten vähentää kansantulon kasvua ja kokonaistuotantoa, eli työn tarjonnan disinsentiivisyys voi heikentää talouden tehokkuutta. Talouden kokonaistason tarkastelun rinnalla tällainen ”alhaalta ylös” etenevä tarkastelutapa kiinnittää huomiota yksilötason taloudellisiin valintoihin ja käyttäytymiseen. (Atkinson 1995; Ilmakunnas 1999, 9, 11, 23; Stiglitz 1986, 52 – 53.) Eräät disinsentiiviteoriat väittävät, että valtion ottama vastuu ihmisten taloudellisesta hyvinvoinnista vähentää yksilöiden ja perheiden vastuuta itsestään. Niiden mukaan sosiaalietuuden korkeampi taso merkitsee yksilölle matalampaa kannustinta mennä töihin. Toiset työinsentiiviteoriat sen sijaan painottavat sitä seikkaa, että sosiaalipolitiikkaa ei ole alun perin rakennettu vahingoittamaan työetiikkaa, vaan päinvastoin, se on suunniteltu edistämään työmarkkinaosallistumista. Hyvinvointietujen suuruuden ja yksilön työmarkkinakäyttäytymisen välinen suhde on siten empiirinen kiistakysymys. (Forssén & Hakovirta 1997, 3, 21, 27.)

Mikäli jaettava kakku halutaan kasvattaa niin suureksi kuin mahdollista ja pyrkiä tehokkaaseen talouden allokaatioon siten, että koko yhteiskunnan budjettirajoite mahdollistaa mahdollisimman paljon valinnanvapautta, valinnanvaraa, jakovaraa ja positiivista vapa-

utta, kannattaa taloudellisia valintoja ohjaavan järjestelmän välttää disinsentiivivaikutuksia ja työn tarjonnan kannustuneisuuden vähenemistä, ja olla budjettirajoitteen valintapiirin kasvattamiseen kannustava, eli mahdollisimman vieheellinen siten, että työvoima ja muut resurssit ovat mahdollisimman tuottavassa käytössä. Toisaalta, aikaisemmin kuvattu markkinariippuvuuden vähentämisen tavoite, positiivisen vapauden maksimointi sekä yhteiskunnan kokonaisutiliteetin maksimoinnin tavoite, varallisuuden alenevan rajahyödyn oletuksen mukaisesti tulkittuna, ohjaavat tavoittelemaan myös mahdollisimman tasavertaista ja solidaarista tulojen ja varallisuuden jakautumista. Mikäli molemmat tavoitteet saavutetaan riittävästi, on kyse solidaarisesta optimista.

Tällöin, kuvion 16 mukaisesti, yhteiskunnan jäsenten budjettirajoitteiden yhteenlaskettu etäisyys origosta on maksimoitu siten, ettei kenenkään yksittäisen henkilön henkilökohtainen budjettirajoite ole erityisen alhaisella tasolla. Vaihtokauppatilanteessa näiden kahden tavoitteen välillä on optimaalisinta valita se piste, jossa kumpikin tavoite voi toteutua mahdollisimman pitkälle niin, että se ei olennaisesti haittaa toisen tavoitteen saavuttamista. Toisin sanoen, sosiaalisen turvallisuuden ja hyvinvoinnin laaja jakautuminen ei tällöin johda olennaisesti heikkenevään talouden kasvuun, ja toisaalta talouden tehokkuuden tavoittelu ei johda tarpeettoman alhaiseen sosiaalisen turvallisuuden ja vähimmäishyvinvoinnin tasoon. Mikäli solidaarisemman tulonjaon tavoitteeseen pyrkiminen ei olennaisesti pienennä yhteisesti jaettavaa kakkua, talouden kasvua ja tehokkuutta, on solidaarisemman tulonjaon saavuttamatta jättäminen paretotehoton yhteiskunnan tila, jossa joidenkin yksilöiden hyötymahdollisuuksien käyrä jää alhaisemmalle tasolle, kuin se talouden tehokkuuden saavuttamisen kannalta on tarpeellista. Yhteiskunta ei voi valita näiden tavoitteiden toteutumisen tasoa vapaasti, vaan valittavissa olevia tulonjakoasetelman vaihtoehtoja on rajallinen määrä. Valinta-asetelma on disinsentiivisten vaikutustensa suuruuden osalta empiirisesti tutkittava kysymys.

Tässä tutkielmassa solidaarisella optimilla tarkoitetaan yhteiskunnan kokonaisutiliteetin maksimoimista siten, että tulonjaon solidaarisuus ja yksilöiden välinen utiliteetin tasaus maksimoidaan niin pitkälle, kuin se ei olennaisesti siirrä kansantalouden hyötymahdollisuuksien käyrää alemmalle tasolle. Solidaarinen optimi määritellään seuraavanlaisen tavoitteiden välisen järjestyksen kautta:

1. Tavoitteena talouden tehokkuus ja maksimaalinen talouden kasvu.
2. Tavoitteena toimeentulon markkinariippuvuuden maksimaalinen vähentäminen.
3. Tavoitteen 2 toteuttaminen heikentämättä olennaisesti tavoitteen 1 toteutumista.

7.2. Solidaarinen optimi sosiaalisten tulonsiirtojen ja työn tarjonta-alttiuden välillä

Työvoimaresurssit eivät ole tarjonnaltaan rajattomasti käytettävissä. Työvoimaresurssien käytön tehokkuus on hyödykkeiden tuotannon, niiden niukkuuden ja vaurauden kannalta keskeisessä asemassa, joten tärkeää on etenkin sen arviointi, mitkä ovat sosiaaliturvan seuraukset työn tekemisen insentiivisyyteen (Le Grand, Propper & Robinson 1992, 8, 212). Kuviossa 17 kuvataan erilaisia teoreettisia mahdollisuuksia sosiaalisten tulonsiirtojen vaikutuksesta työn tarjontahalukkuuteen. Mitä korkeampi on toimeentulon markkinariippuvuutta vähentävä vaikutus, sitä suuremmaksi arvellaan työn tarjontahalukkuuden lasku. Koska ongelmaa lähestytään tässä tutkielmassa teoreettisten mallinnusten kautta, eikä käytettävissä ole empiiristä aineistoa, arvioimme vaikutuksia erilaisten oletusten kautta. Käyrät A - E kuvaavat erilaisia näkemyksiä sosiaalisen tulonsiirron tai muun yksilön markkinariippuvuutta vähentävän julkisen uudelleenjakavan intervention vaikutuksesta työn tarjontaan.

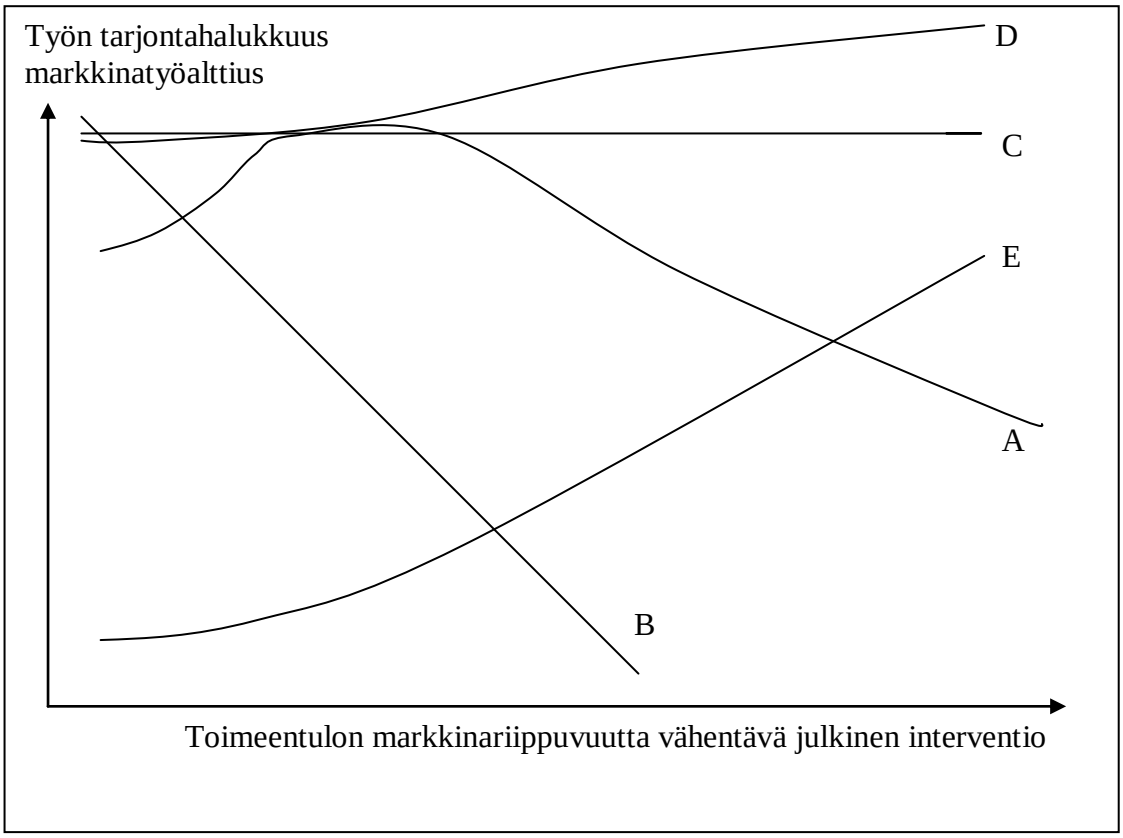

KUVIO 17. Markkinatyöalttius ja toimeentulon markkinatyöriippuvuuden vähentäminen

Laskemalla yhteen kunkin intervention disinsentiiviset vaikutukset työn tarjontaan kullakin yksilöllä, voidaan johtaa koko taloutta koskeva intervention disinsentiivinen kokonaisvaikutus ja talouden vieheettömyystappio. Kasvavien markkinariippuvuutta alentavien sosiaalisten tulonsiirtojen vaikutuksesta markkinoilla myytävän työn rajatarjontaalttius, rajakannustuneisuus, laskee kuvion 17 esimerkissä mekaanisesti talousrationaalisia valintoja tekevällä ihmisellä käyrän B mukaisesti. Toimeentulon markkinariippuvuuden vähentäminen vähentää suoraviivaisesti kannustuneisuutta työn tarjontaan. Käyrä A kuvaa puolestaan paremmin tämän tutkielman oletusta, jonka mukaan totaalinen köyhyys ja julkisen tuen puuttuminen eivät ole markkinatyön tarjontaan kaikkein kannustavin tila, vaan kun alkeellisimmat perustarpeet on tyydytetty vähintään minimitoimeentulon mahdollistavien tulonsiirtojen kautta, kyky oman elämän hallintaan ja todennäköisyys työelämään siirtymiseen kasvaa. Lisäksi on otettava huomioon, että köyhyys saattaa kannustaa käyttämään markkinatyön tarjonnan substituutiolähteitä toimeentulon varmistamisessa. Täydellinen kurjuus ja sosiaalinen turvattomuus saattavat kannustaa muuhunkin kuin markkinatyöhön, esimerkiksi tulojen hankintaan rikollisin keinoin. Perustoimeentulon turvaavan sosiaalisen tulonsiirron tai muuten markkinariippuvuutta vähentävän toimenpiteen kasvattaminen ei myöhemminkään mekaanisesti ja automaattisesti vähennä halua hakeutua töihin. Mikäli toimeentulon markkinariippuvuuden pienentyessä työn tarjonnan laskevaan raja-alttiuteen sisältyy joustoa ylöspäin verrattuna vaihtoehtoon B, vahvistaa se oletusta, jonka mukaan sosiaalisen tulonsiirron tapauksessa pelkkä köyhyys ei yksin aja työn tekoon, vaan sitä motivoivat muutkin kannustimet.

Vertailun vuoksi, kuvion 17 käyrä C kuvaa oletettua näkemystä julkishyödykkeen vaikutuksesta, käyrä D esimerkiksi sosiaalivakuutuksen kannustavasta vaikutuksesta sekä käyrä E kuntouttavaa sosiaalipalvelun vaikutuksesta työn tarjonta-alttiuteen. Markkinariippuvuuden vähentämiseksi nämä toimenpiteet lasketaan siksi, että toimenpiteen voimistuessa ne yhä enemmän irrottavat toimeentulon sen välittömästä yhteydestä työn tarjontaan markkinoilla, ja puhtaaseen markkinatilanteeseen verrattuna jakavat tuloja uudella, vähemmän suoritusten markkinahinnoittelusta riippuvalla tavalla. Erilaisilla julkisilla interventioilla ja erilaisilla sosiaalipoliittisilla toimenpiteillä on erilainen vaikutus eri yksilöiden toimintaan ja valintoihin eri aikoina ja elämäntilanteissa. Tämä johtaa erilaisiin vaihtokauppatilanteisiin kunkin tuloja tasaavan ja uudelleenjakavan järjestelmän soveltamisen kohdalla.

Tämän tutkielman johtopäätös on, että sosiaalisen tasauksen määrää tai julkisen intervention voimakkuutta on mahdollisuus lisätä ilman, että se aina suoraviivaisesti vähentäisi talouden tehokkuutta. Vaikka taloudelliset tarkoituksenmukaisuuspäätelmät ovat nimenomaan empiirisiä kysymyksiä, ja vaikka mittaamisvaikeuksien vuoksi monien julkisten toimenpiteiden vaikutusta eri yksilöiden taloudelliseen käyttäytymiseen ja valintoihin voi korkeintaan arvailla tai olettaa, ei se tee tulonsiirtointerventioiden vaikutustrendien päättelyä vähemmän tarpeelliseksi käytännön sosiaali- ja talouspoliittisen päätöksenteon kannalta. Kannustavuusvaikutuksia voi myös selvittää esimerkiksi empiirisesti toteutuneita valintoja kuvaavien tilastojen avulla tai ihmisten käyttäytymistä ennakoivien kyselytutkimusten tekemisellä.

7.3. Sosiaaliturvan leikkaaminen kannustavuussyistä

Mikäli julkinen interventio ei olennaisesti vähennä halukkuutta työntekoon, pääpaino tulonjakoargumenttien välillä siirtyy tulonsiirtojen ja muiden interventioiden eettisen arvioinnin suuntaan, jota tässä tutkielmassa kutsutaan arvosidonnaiseksi määrittelyksi. Pyrkimyksenä on erottaa edunvalvonnalliset ja tulonjaon asteen moraalista suotavuutta koskevat väitteet ja kannanotot mahdollisimman selkeästi talouden toimintaa koskevista teknisistä ja empiirisistä tarkoituksenmukaisuuspäätelmistä. Jos tasa-arvon ja tehokkuuden vaihtokauppatilanteissa halutaan etsiä pistettä, jossa sosiaalinen tasaus olisi mahdollisimman suuri ja tulonjako mahdollisimman solidaarinen siten, että se ei heikennä olennaisesti ihmisen halukkuutta työhön, voidaan puhua solidaarisesta tai sosiaalisesta optimista. Jos resurssien tehokasta allokaatiota pidetään tärkeänä, ei markkinariippuvuuden vähentämisessä kannata mennä paljoa tätä optimia pidemmälle, ainakaan pysyvästi. Toisaalta ei ole mitään syytä, pois lukien eettiset, arvosidonnaiset ja edunvalvonnalliset syyt, pelkästä kannustavuuden, ja siten talouden resurssien tehokkaan allokaation, näkökulmasta siirtyä tämän alemmallekaan tulonsiirtojen ja yhteiskunnallisen solidaarisuuden tasolle.

Kuvion 18 hypoteesivaihtoehdossa B yksilön taloudellinen valinta työn tarjonnasta markkinoilla riippuu suoraviivaisesti ja yksioikoisesti taloudellisista kannustimista. Halukkuus myydä työvoimaansa työmarkkinoilla vähenee lineaarisesti sitä mukaa, kuin toimeentulon markkinariippuvuutta vähentävän sosiaalisen tulonsiirron volyymi kasvaa. Vaihtoehtoisessa hypoteesissa A työn tarjontahalukkuus ei suoraviivaisesti vähene sa-

massa suhteessa kuin toimeentulon markkinariippuvuutta vähentävän vaihtoehtoisen toimeentulolähteen, sosiaalisen tulonsiirron, rahallinen suuruus kasvaa. Vaihtoehto A toimii johtopäätelmänä tässä tutkielmassa, perustuen aikaisemmissa kappaleissa todettuihin työn tarjontahalukkuuden epälineaarisuuteen vaikuttaviin tekijöihin.

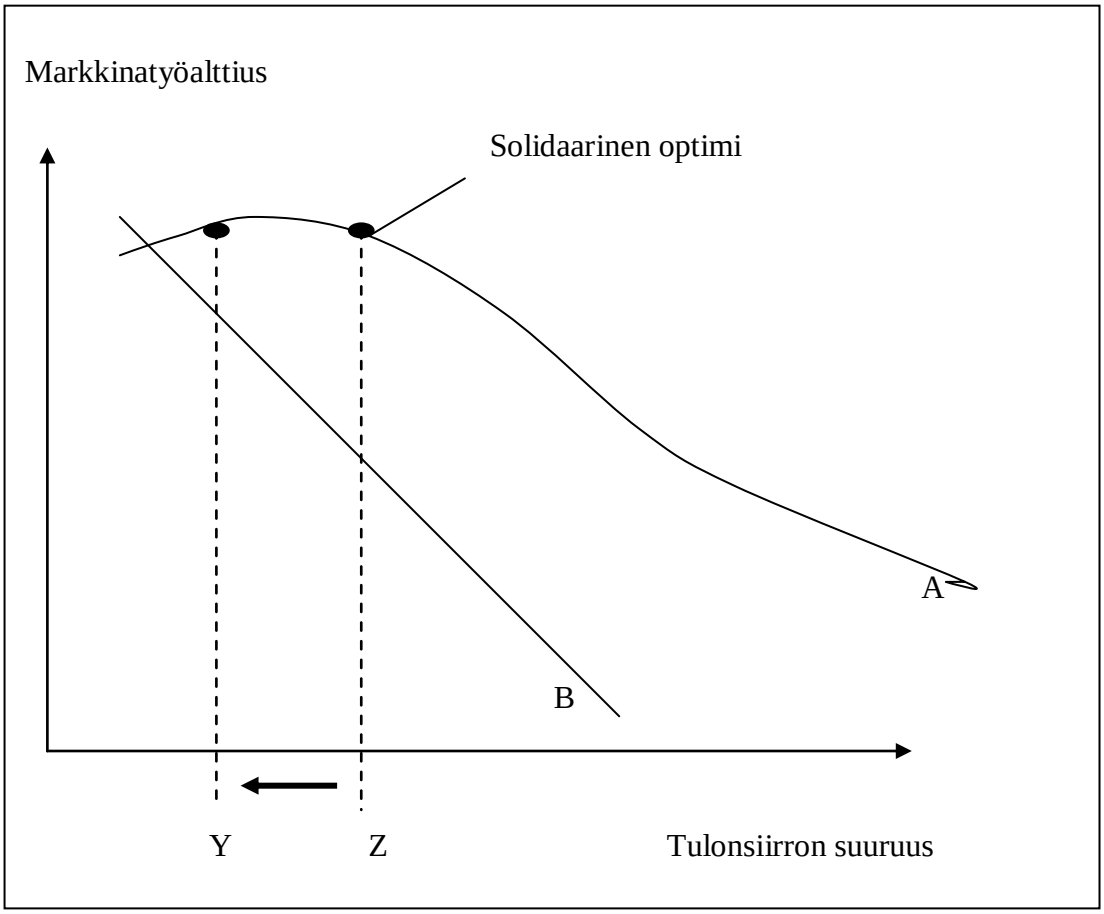

KUVIO 18. Solidaarinen optimi

Kuvion 18 esimerkissä, mikäli käyrä A vastaa tulojen uudelleenjakointervention rajakannustavuusvaikutusta, tulonsiirron leikkaaminen tasosta Z tasolle Y (jättäen verotuksen taaratappiot laskuista pois) ei lisää työhön kannustuneisuutta tai talouden tehokkuutta, mutta vähentää tulonjaon solidaarisuutta. Työn tarjonta ei olennaisesti muutu, mutta tulonjako muuttuu epäsolidaarisemmaksi. Tällöin sosiaalisen tulonsiirron tason valinta riippuu suotavan tulonjaon solidaarisuuden asteen arvosidonnaisesta määrittelystä eikä talouden kasvuun tai talouden tehokkaaseen toimintaan liittyvästä teknisvälineellisestä tarkoituksenmukaisuusjohtopäätöksestä.

7.4. Epäsolidaarinen optimi

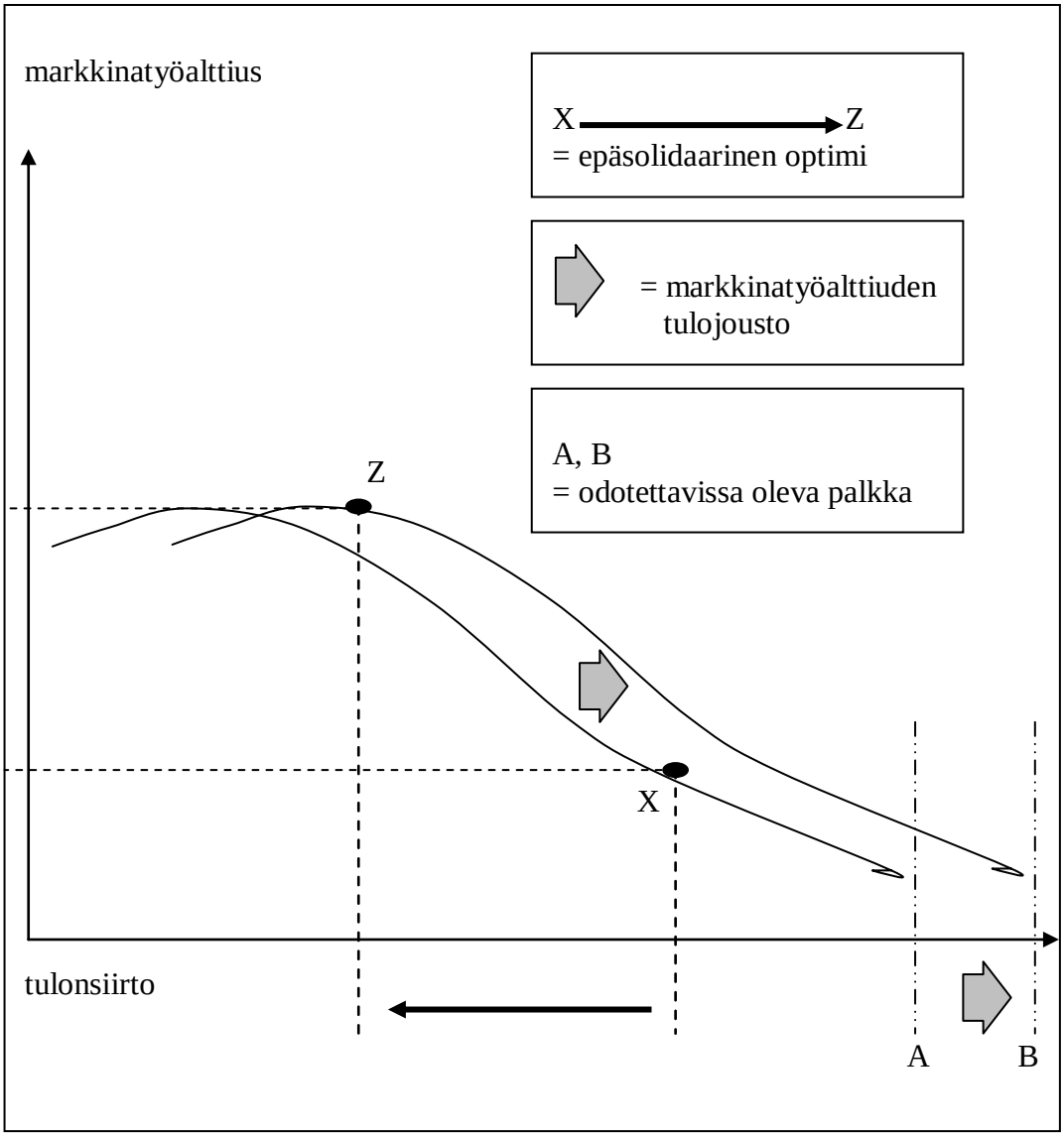

KUVIO 19. Markkinatyöalttiuden tulojousto sekä epäsolidaarinen optimi

Edellä esitelty solidaarisen optimin malli on perustunut siihen, että odotettavissa oleva palkkataso kussakin valintatilanteessa otetaan annettuna ja se on työn tarjontavalinnan tekijälle vakio (ceteris paribus). Mikäli odotettavissa oleva palkkataso nousee, kannustaa substituutiovaikutus markkinatyön tarjonnan lisäämiseen. Kuviossa 19 odotettavissa olevan nettopalkan kasvun A:sta B:hen oletetaan siirtävän markkinatyön tarjonnan rajakannustuneisuuskäyrää oikealle. Kun saatavan tulonsiirron ja odotettavissa olevan palkan erotus kasvaa, on kullakin saatavien tulonsiirtojen tasolla kannustuneisuus aikaisempaa korkeampi. Jos ajatellaan lisäksi, että saadut tulonsiirrot olisivat ensin olleet

työn tarjonta-alttiuden kannalta epäkannustavan suuria, esimerkiksi tasolla X, johtaisi niiden leikkaaminen tasolle Z työn tarjonnan kannustuneisuuden kasvuun optimaaliselle tasolle. Tulonsiirtojen tason vähentäminen pisteestä X jonkin verran kohti pistettä Z loisi tulonsiirtoihin käyttämättä jääneiden varojen verran taloudellista liikkumavaraa, jonka voisi käyttää työn verotuksen alentamiseen ja siten odotettavissa olevien nettopalkkojen kasvattamiseen, mikä osaltaan lisäisi entisestään kannustuneisuutta työhön. Esitetyillä rajakannustavuuskäyrän muodoilla ei kannustavuustavoitteen kannalta olisi kuitenkaan tarpeen leikata tulojen uudelleenjaon astetta ja tulonsiirtojen tasoa pisteestä Z pienemmälle tasolle, mikä antaisi siis mahdollisuuden ylläpitää kannattavasti toimeentuloa vähintään pisteen Z osoittamalla tasolla. Samanaikainen tulonsiirtojen leikkaus ja työssä olevien nettopalkan kasvu, olettaen että substituutiovaikutus olisi työssä olevalla tulovaikutusta suurempi, tukevat toinen toisiaan ja samalla lisäävät työhön siirtymisalttiutta, mutta toisaalta vähentävät vielä muutoksen jälkeenkin työelämän ulkopuolelle jäävien saamia sosiaalisia etuuksia ja tulonsiirtoja ja johtavat siten tulonjaon kannalta epäsolidaarisempaan ratkaisuun. Kuviossa käytetään kannustuneisuudesta eli työn tarjonta-alttiudesta termiä markkinatyöalttius vain siksi, että se erottaa ihmisen muut ponnisteluhalut, kuten palkattoman työn, halukkuudesta myydä työpanostaan työmarkkinoilla palkkatyönä.

7.5. Tulonjaon solidaarinen maksimi ja uudelleenjaon poliittiset sietorajat

Yhteiskunnan halukkuus eriarvoisuuden vähentämiseen sekä mahdollisuudet tehdä niin, säilyttäen samalla talouden kasvun tason, ovat tutkielmassa kumpikin erikseen kuvattavia, mutta yhteen sovitettavia tekijöitä. Kuviossa 20 yhteiskunnan arvovalintoja kuvataan yhteiskunnallisen samahyötykäyrän avulla. Oletukseen otetut samahyötykäyrät A ja B kuvaavat niitä yhdistelmiä talouden taaratappioiden ja eriarvoisuuden välillä, joiden vallitessa yhteiskunnan itsensä arvioima kokonaishyötytilanne on sama. Samahyötykäyrällä B yhteiskunnallinen hyvinvointi on korkeampi kuin samahyötykäyrällä A, koska kysymys on ei-tavoiteltavista asioista. Yhteiskunta on tavoitteiden vaihtokaupassa halukas hyväksymään tiettyyn määrään saakka talouden tehottomuuden lisääntymistä, ylitaakkaa ja taaratappiota, tietystä määrästä eriarvoisuuden vähenemistä. Halukkuus on suurta, kun eriarvoisuus on suurta. Kun eriarvoisuus tulee pienemmäksi, taaratappion lisäys, jonka yhteiskunta on halukas hyväksymään vastineena mistä tahansa saavutetusta eriarvoisuuden poistumasta, vähenee. Optimaalinen talouden taaratappioita

aiheuttavan verotuksen taso ja eriarvoisuutta tasoittavien tulonsiirtojen taso, joka maksimoi yhteiskunnan hyvinvoinnin käyrällä A, on kuvattu pisteessä K. Siinä taaratappion ja eriarvoisuuden välinen samahyötykäyrä kohtaa yhteiskunnan tavoitteiden toteutumismahdollisuuksia kuvaavan vaihtokauppakäyrän uloimman pisteen. (Stiglitz 1986, 391.)

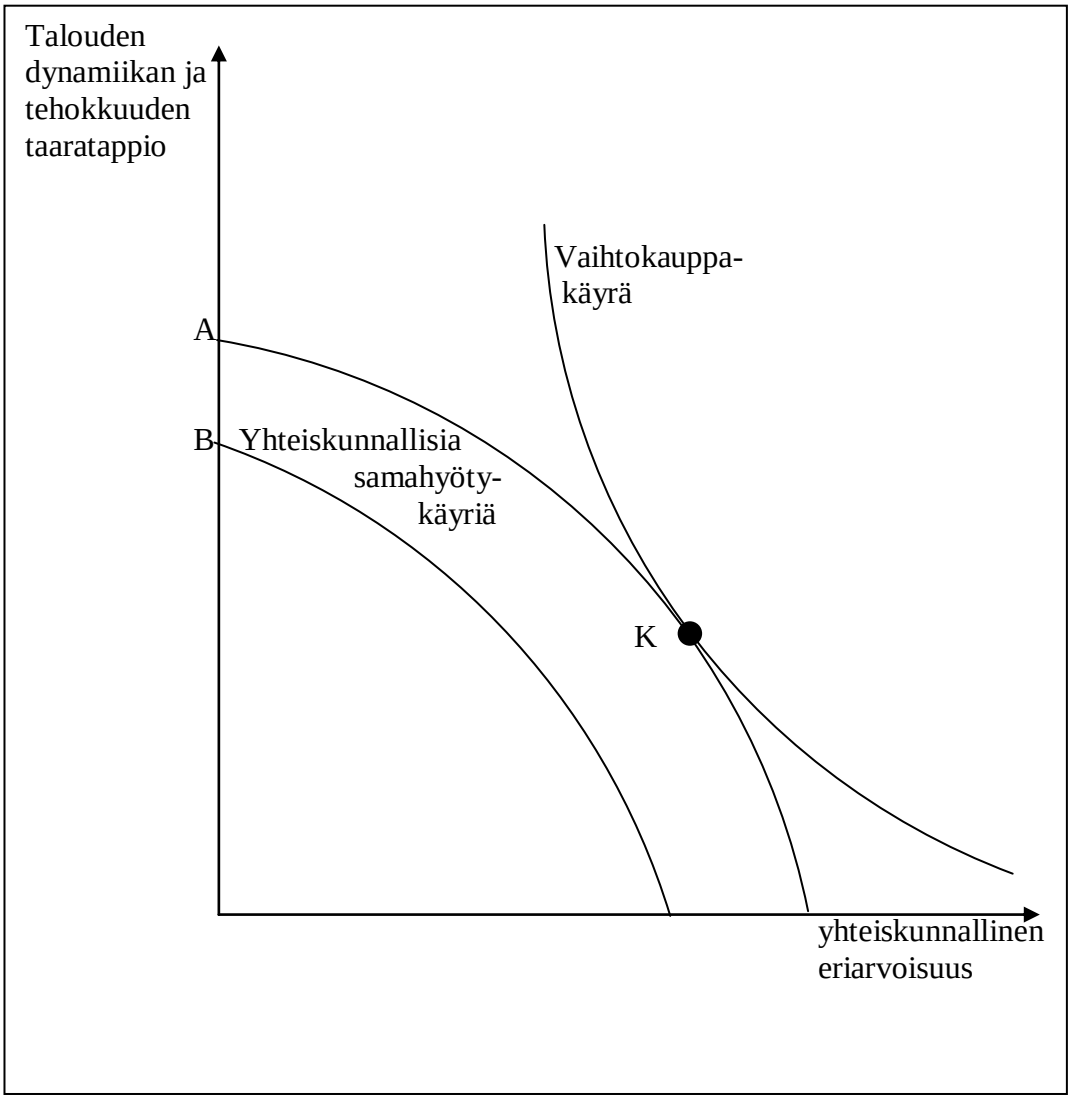

KUVIO 22. Vaihtokauppa tasavertaisuuden ja tehokkuuden välillä (Lähde: Stiglitz 1986, 391. Muunneltu alkuperäisestä esityksestä.)

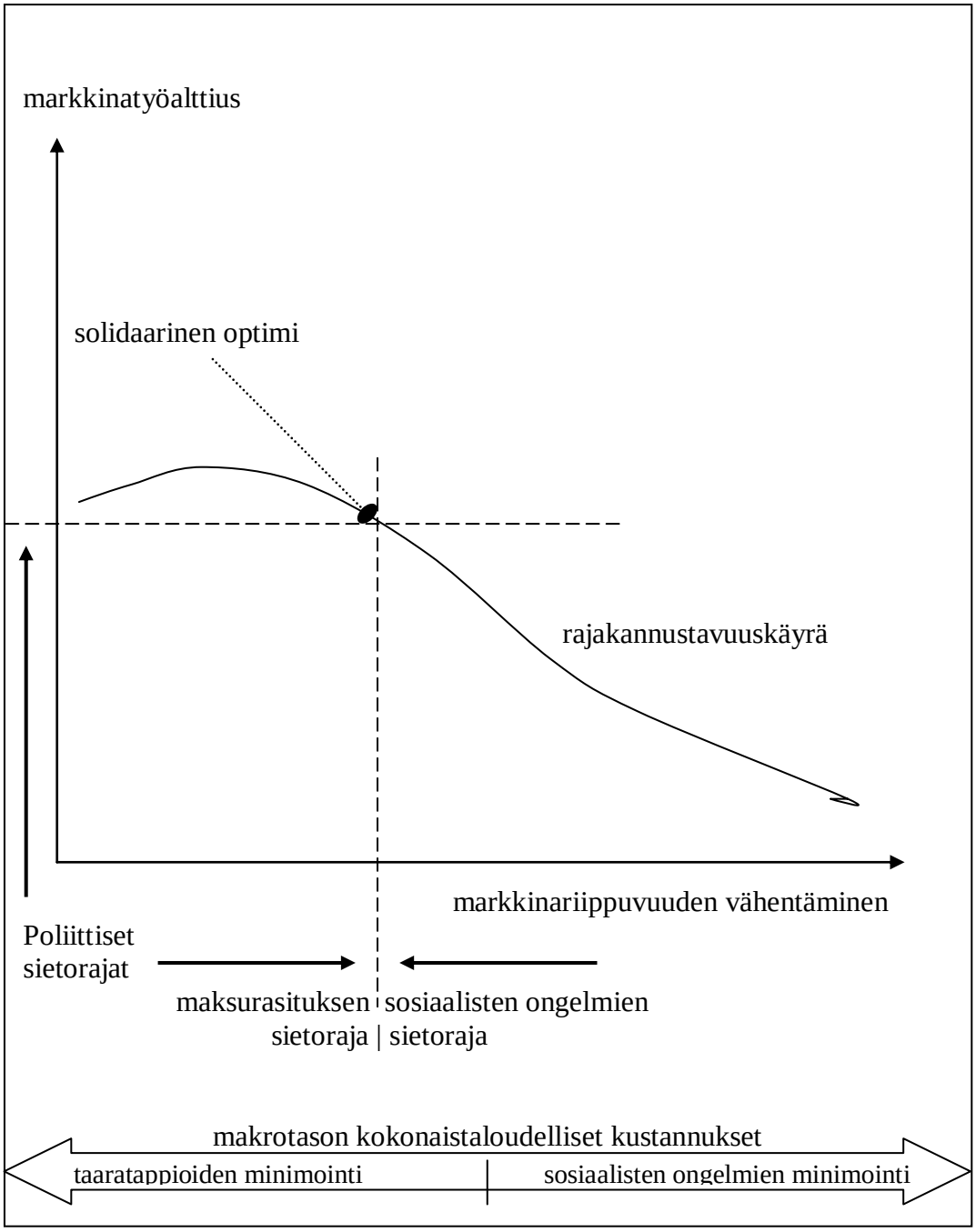

KUVIO 21. Solidaarinen optimi sieto- ja kustannusrajoineen

Pelkkä solidaarisen optimin määritteleminen ei vielä riitä määrittämään sopivinta tulonjaon asteen ja siten sosiaalisten tulonsiirtojen tasoa, koska yhteiskunta määrittää suotavan tulonjaon asteen myös arvosidonnaisten määritelmien kautta. Niiden ottaminen tarkasteluun mukaan on siksi perusteltua. Pelkkä mahdollinen työn tarjontahalukkuuden muuttumattomuus sosiaalista turvallisuutta ja markkinariippumattomuutta kasvatettaessa ei vielä muodosta riittävää perustetta korottaa sosiaalisen tasauksen ja uudelleenjaon

astetta, vaan kysymys on arvosidonnaisesta yhteiskunnallisesta valinnasta. Vastaavasti, mikäli jokin ratkaisu on tehokas, ei se tarkoita, että ratkaisu olisi oikeudenmukainen tai kohtuullinen, vaan päätelmät oikeudenmukaisuuden ja kohtuullisuuden kriteerien täyttämisestä riippuvat eettisistä valinnoista ja näkökohdista (Le Grand & Propper & Robinson 1992, 15 - 17).

Suotavan tulonjaon asteen määrittelemisessä on otettava huomioon yhteiskunnan poliittinen sietokyky kokea tai kohdata sosiaalisten ongelmien olemassaoloa, sekä halukkuus maksaa yhteiskunnan interventioista kokemuksen vähentämiseksi (ks. Tuomala 1997, 209 – 210). Kuviossa 21 on esitetty aikaisemmin kuvattu solidaarinen optimi yhdistettynä yhteiskunnan arvosidonnaisiin poliittisen siedon raja-arvoihin. Tulonjaon tasaisuuden asteen tulee pysyä poliittisten sietorajojen sisäpuolella (konsensus). Muulle taloudelle aiheutuvien taaratappioiden pitäminen mahdollisimman matalalla tasolla ohjaa yksilöiden toimeentulon markkinariippuvuuden vähentämisen optimipistettä vasemmalle ja toisaalta kansantaloudelle sosiaalisista ongelmista tai epätasaisesta tulonjaosta aiheutuvien negatiivisten ulkoisvaikutusten minimointi oikealle. Vertikaalinen poliittinen sietoraja-akseli perustuu arvosidonnaisiin määritelmiin, ja kuvaa myös sitä, kuinka suuri työalttiuden lasku yleisesti hyväksytään yhteiskunnassa.

Ihmisten hyvinvoinnin, eli tässä tutkielmassa yhteiskunnan kokonaisutiliteetin, maksimoinnin kannalta tehokkaalle talouden allokaatiolle voi asettaa seuraavat vaatimukset, jotta solidaarinen optimi toteutuu: Yhteiskunnan yhteinen budjettirajoite on mahdollisimman etäällä nollapisteestä, tulojen ja kulutusmahdollisuuksien jako ja tasaus on mahdollisimman suuri siten, että se ei olennaisesti vähennä järjestelmän insentiivisyyttä tuotantoon osallistumiseen ja poliittis-kollektiivisesti määritellyt tyytymättömyyskustannukset tulojen uudelleenjaon ja markkinariippuvuuden valituilla suuruusasteilla ovat mahdollisimman pienet.

8. POHDINTA

Tämän tutkielman tutkimusongelma on se, mitkä ovat sosiaalisina tulonsiirtoina toteutuvan tasoittavan sosiaalipolitiikan harjoittamisesta johtuvan toimeentulon markkinariippuvuuden vähenemisen vaikutukset yksilötasolla työn tarjontainsentiiveihin ja työn tarjontaan, ja siten taloudellisten resurssien hyödyntämisen tehokkuuteen ja työvoiman saatavuuteen. Talouden tehokkuusvaatimusta ja yksilön toimeentulon markkinariippuvuuden vähentämistä on tarkasteltu ihmisen taloudelliseen käyttäytymiseen ja työn tarjontavalintoihin vaikuttavia tekijöitä vasten. Tutkielman aluksi on tuotu esiin se, että työn tarjontahalukkuutta ja järjestelmän insentiivisyyttä pidetään tärkeänä tavoitteena taloudellisten resurssien tehokkaan allokoinnin ja talouden kasvun edistämisessä. Sosiaalisen tasa-arvon tavoittelu on samoin yleisesti kannatettu yhteiskunnallinen tavoite. Siksi näiden kahden tavoitteen yhteensovittamisen ja vaihtokauppasuhteen läheisempi tarkastelu on ollut perusteltua. Lähteiden perusteella on voitu todeta, että suotavaa yhteiskunnallista tulonjaon astetta on pyritty määrittelemään monenlaisten eri systematiikkojen kautta, ja tehokkuuden ja tasa-arvon tavoitteiden välistä ristiriitaa on yritetty ratkaista monilla erilaisilla tavoilla.

Tutkielman johtopäätöksenä voidaan esittää, että yksilön taloudellisen käyttäytymisen ja valintojen suhteen pelkästään rationaalisen valinnan oletuksen varaan nojaava talousjärjestelmää koskeva päätöksenteko ei saavuta sosiaalisen tasauksen ja talouden tehokkuuden välistä optimaalisinta yhdistelmää, kun tavoitteena on sekä talouden tehokkuuden että tulonjaon maksimaalisen solidaarisuuden tavoitteiden maksimaalinen toteutuminen samanaikaisesti. Tämä johtuu siitä, että tulonjaon markkinariippuvuuden vähentäminen ei automaattisesti ja suoraviivaisesti vähennä työn tarjonta-alttiutta, eikä aina mekaanisesti tai lineaarisesti heikennä talouden tehokkuutta, tai sitä tukevia yksilötason valintoja. Sen sijaan työn tarjontaan vaikuttavat lukuisat muutkin seikat kuin vain taloudellisesti rationaaliset kiihokkeet ja yllykkeet. Siksi tarvitaan enemmän yksilön taloudellisiin valintoihin ja insentiivien motivoivaan vaikutukseen liittyvää tietoa, selvityksiä ja tutkimusta. Suoralinjaisesti ihmisen taloudellista käyttäytymistä yksinkertaistavia teoreettisia malleja ei tule automaattisesti ja kritiikittä soveltaa kehiteltäessä taloudellista järjestelmää koskevia toimenpidesuosituksia. Päätelmiä optimaalisesta tulonjaosta ei tule rakentaa mekaanisesti rationaaliseen valintaan perustuvien yksilön taloudellisten käyttäytymisanalyysien pohjalta.

Tämän tutkielman tutkimusmenetelmä on teoreettinen. Pyrkimyksenä on ollut kehittää uusia mallinnuksia tutkimusongelman käsittelyyn. Kun tavoitteena on ihmisen käyttäytymisen parempi ymmärtäminen, on mitattavien tulosten aikaansaamista tärkeämpää ollut luoda uusia näkökulmia, hypoteeseja, ideoita ja selityksiä ilmiöille ja tuoda esiin ongelmien monimutkaisuutta tavalla, jossa teoreettisia malleja voidaan edelleen rakentaa, purkaa, soveltaa ja rekonstruoida (Haaparanta & Niiniluoto 1994, 72; Hempel 1966, 70; Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 1997, 112, 118, 127, 130 – 131; Kuhn 1969, 16 – 19, 28 – 31, 39, 49 – 50; Niskanen 1994, 11; Toivonen 1999, 13, 20 – 21, 26; Tuomela 1994, 49, 50, 54). Tutkielmassa on luotu ja otettu käyttöön uusia käsitteitä, tai ainakin uusia nimityksiä vanhoille ilmiöille. Talouden taaratappiot (deadweight loss), talouden vieheellisyys (synonyyminä insentiivisyydelle ja kiihokkeellisuudelle) ovat tutkielman tekijän käännöksiä, kun ei parempaakaan ole löytynyt. Tutkielman tekijä ei ole myöskään aikaisemmin törmännyt sellaisiin käsitteisiin kuin työn tarjonta-alttius, rajakannustuneisuus tai rajamarkkinatyöalttius, vaan ne ovat analogioita taloustieteen perinteisistä termeistä. Solidaarisen ja epäsolidaarisen optimin käsitteet ovat myös tutkielman uusia keksintöjä.

Jatkotutkimuksen tarve koskee sitä, onko markkinatalous tehokas voimavarojen kohdentaja ja ihmiselämien ohjaaja, sekä millaisia vaikutuksia markkinoilla ja toisaalta hyvinvointivaltion interventioilla on ihmisen toimintaan, työn tarjontaan ja siten talouden tehokkuuteen. Kysymys on samalla etenkin siitä, miten yksilön mikrotason käyttäytyminen ja valinnat sekä makrotason taloustavoitteet kasvun ja tehokkuuden lisäämiseksi liittyvät toisiinsa, ja miten sosiaalipolitiikka vaikuttaa niihin. Kysymystä voi lähestyä muun muassa työn arvoteoriasta käsin, eli sen määrittelystä, minkälainen inhimillinen toiminta on tärkeää, ja minkälainen toiminta on talouden kannalta hyödyllistä ja arvoa tuottavaa. Esimerkiksi paljon käytetty paretotehokkus käsitteenä kuvaa vain yksilöiden individualististen valintojen välistä tasapainotilaa, ja perustuu mallina pelkästään yksilötason hyvinvointeihin (Tuomala 1997, 21). Sen sijaan se, kuka lopulta hyödyttää yhteiskuntaa toista enemmän, on perimmäisempi, mutta myös huomattavasti vaikeampi kysymys, eikä näytä olevan mielekästä mittaria sen arvioimiseksi, miten kukin yksilö todellisuudessa osallistuu bruttokansantuotteen kasvattamiseen tai on yhteiskunnallisesti toistaan tuottavampi (Green 1981, 190).

Perinteisen klassisen taloustieteen mukaan oppi arvosta on teorian perustava käsite ja se tutkimusalue, jonka avulla voidaan selittää tieteen muut osa-alueet (Ruotsalainen 1988, 51). Työn ja ponnistelujen arvojen määrittely määrittelee myös yksilöiden yhteiskunnallisia kohtaloita. Yhteiskunnan suorittama yksilöiden meritointi yhteiskunnallisten palkintojen jakoperusteena perustuu yksilöiden hyödyntämiseen resurssina. Laajalti käytössä olevat erilaiset testit, arvosanat ja pisteytykset korreloivat yksilön odotetun suorituskyvyn kanssa. Kun yksilön tuottama utiliteetti, toimeentulomahdollisuudet ja elämänkohtalo sidotaan yhteen, on hyvä esittää kysymys, voimmeko todella mitata yksilön tuottamaa yhteiskunnallista utiliteettia, voimmeko todella tietää panostavatko toiset ihmiset siihen toisia enemmän, ja mitä viime kädessä yhteiskunnallinen utiliteetti pitää sisällään. (Green 1981, 188 – 189.) Ydinongelman tässä muodostaa taloudellisen vaihdon ja ihmissuhteissa tapahtuvan sosiaalisen vaihdon keskinäinen erilaisuus. Kun taloudellisen vaihdon päätteeksi vallitsee vaihdettujen arvojen keskinäinen vastikkeellisuus osapuolten välillä, edustaa sosiaalinen vaihto myös jatkuvasti uutta arvoa synnyttävää toimintaa (Pinker 1979, 46 - 47).

Pohdintaa eteenpäin kehiteltäessä voidaan kysyä, mitä ihmiset tekevät kun eivät ole palkkatyössä. Vastauksena tähän pelkkä vapaa-ajan kuluttaminen on liian kapea määritelmä. Esimerkiksi kotitalouden piirissä tehtävä tuotanto yhdistää aikaa ja hyödykkeitä, ja sen kustannus on siihen sijoitettujen hyödykkeiden ja siihen käytetyn ajan arvon summa. Aika, jota ei ole kulutettu palkkatyössä, vapaaehtoistyö ja harrastukset, tuottavat hyötyä toisille ihmisille ja positiivisia ulkoisvaikutuksia koko yhteiskunnalle. (Atkinson 1993, 30 – 31.) Talouden kannalta tehokkaasta toiminnasta kannattanee palkita. Jos tämän seurauksena sosiaalisen tasoituksen yhteiskunnallisen tavoitteen saavuttaminen kuitenkin merkittävästi heikentyy, on syytä ensin pyrkiä selvittämään todelliset kaupankäyntisuhteet ja valintamahdollisuudet näiden kahden tavoitteen toteutumisen välillä. Pääpainoa ihmisen käyttäytymisen tutkimisessa voi tuskin laittaa ongelman lopulliselle ja yksiselitteiselle ratkaisemiselle. Teoreettisen ongelmanasettelun edelleen jäsentämisessä, selkiyttämisessä, havainnollistamisessa sekä ongelman syntymiseen ja ratkaisumahdollisuuksiin vaikuttavien tekijöiden erittelemisessä on silti suurta mieltä. Esimerkiksi tulonjakoa ja talouden kasvua koskevan keskustelun kannalta on hyvä, että pyritään kehittämään nykyistä toimivampia ja ihmisen todellista käyttäytymistä paremmin kuvaavia käsitteellisiä välineitä.

LÄHTEET

Arrow, J. K. & Honkapohja, S. (toim.). 1985. Frontiers of Economics. Yrjö Jahnsson Foundation. Basil Blackwell. Oxford.

Arrow, K. J. 1967a. Public and Private Values. Teoksessa Hook, S. (toim.) Human Values and Economic Policy. New York University Press.

Ashworth, J. A. & Ulph, D. T. 1981. Estimating labour supply with piecewise linear budget constraint. Teoksessa Brown, C. (toim.). 1994. Taxation and Labor Supply. London.

Atkinson, A. B. 1993. Work Incentives. Teoksessa Atkinson, A. B. & Morgensen, G. V. (toim.) Welfare and Work Incentives. Clarendon Press. Oxford.

Atkinson J. & Birch, D. 1978; Introduction to motivation. Van Nostrand. New York.

Aumann, R. J. 1985. What is Game Theory Trying to Accomplish? Teoksessa Arrow, J. K. & Honkapohja, S. (toim.) Frontiers of Economics. Yrjö Jahnsson Foundation. Basil Blackwell. Oxford.

Bandura, A. 1977. Self-efficacy. Towards a unifying theory of behavioral change. Psychological Review 84 (2).

Bandura, A. 1989. Human agency in social cognitive theory. American Psychologist 44.

Bandura, A. 1997. Self-efficacy: The exercise of control. Freeman. New York.

Bar-Tal, D. 1978. Attributional analysis of achievement related behavior. Review of Educational Research 48.

Barr, N. 1987. The Economics of the Welfare State. Weidenfeld and Nicolson. George Weidenfeld & Nicolson Ltd. London.

Boyer, R. 1997. The Embeddedness of Institutions. Teoksessa Hollingsworth, J. R. (toim.) Contemporary Capitalism. Cambridge University Press.

Briggs, A. 1961. The Welfare State in Historical Perspective. European Journal of Sociology 2 (2).

Castles, F. G. & Mitchell, D. 1990. Three Worlds of Welfare Capitalism or Four? Public Policy Discussion Paper No 21. Australian National University. Canberra.

Castles, F. G. & Mitchell, D. 1992. Identifying welfare state regimes: the links between politics, instruments and outcomes. Governance 5, 1 – 26.

Castles, F. G. & Mitchell, D. 1993. Worlds of welfare and families of nations. Teoksessa Francis G. C. (toim.) Families of Nations: Patterns of Public Policy in Western Democracies. Dartmouth. Aldershot.

Clarke, J., Cochrane, A. & Smart, C. 1987. Ideologies of Welfare: From Dreams to Disillusion. Richard Clay Ltd. Bungay. Suffolk.

Covington, M. V. 1998. The will to learn: A guide for motivating young people. Cambridge University Press. Cambridge.

Covington, M. V. & Müeller, K. J. 2001. Intrinsic versus extrinsic motivation: an approach/avoidance reformulation. Educational Psychology Review 13 (2).

Culyer, A. J. 1980. The Political Economy of Social Policy. University of York. St. Martin's Press. New York.

Davidson, A. 1989. Two Models of Welfare: The Origins and Development of the Welfare State in Sweden and New Zealand, 1888 – 1988. Almqvist and Wiksell International. Stockholm.

Deci, E. L. 1971. Effects of externally mediated rewards on intrinsic motivation. Journal of Personality and Social Psychology. 18.

Deci, E. L. 1972. Intrinsic motivation, extrinsic reinforcement and inequity. Personality and Social Psychology. 22.

Deci, E. L. 1975. Intrinsic Motivation. Plenum Press. New York.

Deci, E. L. & Ryan, R. M. 1985. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. Plenum Press. New York.

Donnison, D. 1994. By What Authority: Ethics and Policy Analysis. Social Policy and Administration.

Dweck, C. & Goetz, T. 1978. Attributions and learned helplessness. Teoksessa Harvey, J., Ickes, W. & Kidd, R. (toim.) New directions in attribution research. Vol. 2. Lawrence Erlbaum. Hillsdale. New York.

Dweck, C. & Licht, B. 1980. Learned helplessness and intellectual achievement. Teoksessa Garber, J. & Seligman, M. (toim.) Human helplessness. Theory and applications. Academic Press. New York.

Ervasti, H. 1993. Yhteiskuntaluokat ja hyvinvointivaltion vaihtoehdot. Turun yliopiston sosiaalipolitiikan tutkimuksia A:3.

Esping-Andersen, G. & Korpi, W. 1987. From poor relief to institutional welfare states. Teoksessa Erikson, R., Hansen, E. J., Ringen, S. & Uusitalo, H. (toim.) The Scandinavian Model. Armonk. Sharpe.

Esping-Andersen, G. 1990. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Polity Press. Cambridge.

Ford, M. E. 1992. Motivating humans: goals, emotions and personal agency beliefs. Sage. Newbury Park. California.

Forssén, K. & Hakovirta, M. 1997. Work Incentives in Single Parent Families. Sosiaalipolitiikan laitos, sarja B:15 / 1997. Turun yliopisto.

Furniss, N. & Tilton, T. 1977. The Case for the Welfare State. Indiana University Press. Bloomington.

Gergen, K. J. & Gergen, M. M. 1986. Social Psychology. Second Edition. Springer-Verlag. New York.

Gordon, S. 1976. The New Contractianism, Journal of Political Economy.

Green, D. G. 1998. Teoksessa: Alcock, P., Erskine, A. & May, M. (toim.) The student's companion to social policy. Social Policy Association. 60.

Green, P. 1981. The Pursuit of Inequality. Martin Robertson & Company Ltd. Oxford.

Haaparanta, L. & Niiniluoto I. 1994. Tieteellinen päättely. Teoksessa Niskanen, V. A. (toim.) Tieteellisten menetelmien perusteita ihmistieteissä. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Yliopistopaino.

Hall, R. E. 1982. The importance of lifetime jobs in the U.S. economy. American Economic Review, 72.

Hantrais, L. 1995. Social Policy in the European Union. Macmillan Press.

Hausman, J. A. 1981a. Labour supply. Teoksessa Aaron, H. & Pechman, J. (toim.) How Taxes Affect Economic Activity. The Brookings Institution.

Hausman, J. A. 1985a. Taxes and labor supply. Handbook of Public Economics, vol. 1, section 4.

Heckhausen, H. 1980. Motivation und Handeln. Springer. Berlin.

Heiskanen, H. & Auvinen, R. 1979. Hyvinvoinninjako. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja, nro 31. Kirjayhtymä. Helsinki.

Hempel, C. G. 1966. Philosophy of Natural Science. Enlewood Cliffs. Prentice Hall. New Jersey.

Herzberger, H. G. 1973. Ordinal Preference and Rational Choice. Econometrica 41.

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 1997. Tutki ja kirjoita. 6. – 8. painos. Tammi. Helsinki.

Ilmakunnas, S. 1999. Tehokkuus vastaan oikeudenmukaisuus? Taloustieteen näkökulmia. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus (STAKES). Helsinki.

Jones, C. 1985. Patterns of Social Policy. Tavistock. London.

Klappholz, K. 1964. Value Judgments and Economies. British J. for the Philosophy of Science, (Aug).

Kearl, J. R., Pope, C. L., Whiting, G. C. & Wimmer, L. T. 1979. A Confusion of Economists? AER/S. 69. (May).

Korpi, W. 1980. Social policy and distributional conflict in the capitalist democracies: a preliminary comparative framework. West European Politics 3.

Kosonen, P. 1987. Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit. Vastapaino. Tampere.

Kosonen, P. 1988. Kapitalismin ja hyvinvointivaltion näkökulmat. Tutkijaliitto. Helsinki.

Krapp, A. 2005. Basic needs and the development of interest and intrinsic motivational orientations. Learning and Instruction 15.

Krug, S. 1983. Motivförderungsprogramme: Möglichkeiten und Grenzen. Zeitschrift tuer Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie 15.

Krug, S. & Heckhausen, H. 1982. Motivforderung in der Schule. Teoksessa Rheinberg, F. (toim.) Jahrbuch fuer empirische Erziehungswissenschaft. Schwann. Duesseldorf.

Kuhn, T. S. 1969. Tieteellisten vallankumousten rakenne. WSOY. Juva.

Kuhnle, S. 1983. Velferdstatens utvikling. Norge i komparativt perspektiv. Universitetsforlaget. Bergen.

Kuismanen, M. 1993. Progressiivisen tuloverotuksen vaikutus miesten työn tarjontaan. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus (VATT). Helsinki.

Lazear, E. P. 1988. Employment-at-Will, Job Security and Work Incentives. Teoksessa Hart, R. A. (toim.) Employment, Unemployment and Labor Utilization. University of Stirling. Unwin Hyman, Inc. Winchester.

Le Grand, J., Propper, C. & Robinson, R. 1992. The Economics of Social Problems. The Macmillan Press Ltd. Hong Kong.

Lehtinen, E., Kuusinen, J. & Vauras M. 2007. Kasvatuspsykologia. WSOY Oppimateriaalit Oy. Helsinki.

Lepper, M. & Greene, D. 1978. Turning play into work: Effects of adults surveillance and extrinsic rewards on children's intrinsic motivation. Journal of Personality and Social Psychology, 31.

Levine, F. & Fasnacht, G. 1974. Token rewards may lead to token learning. American Psychologist, 29.

Marshall, T. H. 1961. The Welfare State. A Sociological Interpretation. European Journal of Sociology 2 (2).

Maehr, M. 1976. Continuing motivation: An analysis of seldom considered educational outcome. Review of Educational Research, 46.

Maslow, A. H. 1970. Motivation and personality. Harper & Row. New York.

McClelland, D., Atkinson, J., Clark, R. & Lowell, E. 1953. The achievement motive. Appleton Century Crofts. New York.

McClelland , D. C. 1961. The achieving society. Van Nostrand Princeton. New York.

Meichenbaum, D., Bowers, K. & Ross, R. 1968. Modification of classroom behavior of institutionalized female adolescent offenders. Behavior Research and Therapy, 6.

Meyer, W. U. 1973. Leistungsmotiv und Ursachenerklärung von Erfolg und Misserfolg. Klett. Stuttgart.

Mishra, R. 1977. Society and Social Policy. Macmillan. London.

Mishra, R. 1984. The Welfare State in Crisis. Wheatsheaf. Brighton.

Mishra, R. 1990. The Welfare State in Capitalist Society. Harvester Wheatsheaf. New York.

Mitchell, D. 1991. Income Transfers in Ten Welfare States. Avebury. Aldershot.

Nieminen, A. 1984. Mitä on sosiaalipolitiikka? WSOY. Porvoo.

Niskanen, V. A. (toim.) 1994. Tieteellisten menetelmien perusteita ihmistieteissä. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Yliopistopaino.

Ng, Y-K. 1982. Welfare Economics. Introduction and Development of Basic Consepts. Unwin Brothers Limited. The Gresham Press. Old Woking. Surrey.

Pierson, C. 1991. Beyond the Welfare State? Polity Press. Cambridge.

Pekkarinen, J. Sutela, P. 1986. Kansantaloustiede 2. Toinen painos. WSOY. Juva.

Pekkarinen, J. Sutela, P. 1989. Kansantaloustiede 1. Viides painos. WSOY. Juva.

Pinker, R. 1979. The Idea of Welfare. Heinemann Educational Books Ltd. London.

Pintrich, P. R. 2003. A Motivational Science Perspective on the Role of Student Motivation in Learning and Teaching Contexts. Journal of Educational Psychology, 95 (4).

Plott, C. R. 1972. Individual Choice of a Political-Economic Process. Teoksessa Niemi R. G. & Weisberg H. F. (toim.) Probability Models of Collective Decision Making. Merrill Publishing. Columbus. Ohio.

Rainwater, L., Rein, M. & Schwartz, J. 1986. Income Packaging in the Welfare State. Clarendon Press. Oxford.

Raunio, K. 1995. Sosialipolitiikan lähtökohdat. Gaudeamus. Tammer-Paino Oy. Tampere.

Rawls, J. 1971. A Theory of Justice. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge. Massachusetts.

Rawls, J. Concepts of Distributional Equity: Some Reasons for the Maximin Criterion. American Economic Review.

Richter, M. K. 1966. Revealed Preference Theory. Econometrica 34.

Richter, M. K. 1971. Rational Choice. Teoksessa Chipman J. S. (toim.), Hurwicz, L., Richter, M. K. & Sonnenschein, H. F. Preferences, Utility and Demand. Harcourt Brace Jovanovich. New York.

Ringen, S. 1987. The Possibility of Politics. A Study in the Political Economy of the Welfare State. Clarendon Press. Oxford

Robbins, L. 1935. An Essay on the Nature and Significance of Economic Science, 2nd edition. Macmillan. London.

Rogers, C. & Freiberg, H. J. 1994. Freedom to learn. Merrill. New York.

Ruohotie, P. 1998. Motivaatio, tahto ja oppiminen. Oy Edita Ab. Helsinki.

Ruotsalainen, S. 1988. Sosiaaliturvapolitiikan teoria eri aikakausina. Tutkimus sosiaaliturvan kehittymisestä sosiaalipoliittisen ajattelun muutosten valossa. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja M:61. Sosiaaliturvan tutkimuslaitos. Helsinki.

Ryan, R. M. & Deci, E. L. 2000. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being. American Psychologist, 55.

Ryan, R. M. & Grolnick, W. S. 1986. Origins and pawns in the classroom: Self-reported and projective assessments of individual differences in children's perceptions. Journal of Personality and Social Psychology 5 (2).

Saari, J. 1996. Sosiaalipolitiikka markkinariippuvuuden vähentäjänä. Sosiaalitaloudellinen näkökulma jälkiteollistuvan yhteiskunnan sosiaalipolitiikkaan. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus (STAKES).

Sainsbury, D. 1996. Gender, Equality, and Welfare States. Cambridge University Press.

Salavuo, K. 1988. Onko hyvinvointivaltio välttämätön? Teoksessa Salavuo, K (toim.) Näkökulmia yhteiskunnan muutokseen. Turun yliopiston julkaisuja C 66.

Salminen, K. 1993. Pension Schemes in the Making. A Comparative Study of the Scandinavian Countries. The Central Pension Security Institute. Helsinki.

Salonen, Lehtinen & Olkinuora 1998. Expectations and Beyond: The Development of Motivation and Learning in a Classroom Context. Teoksessa Brophy J. (toim.) Advances in Research on Teaching, Volume 7. JAI Press.

Saunders, P. & Klau F. 1985. The Role of the Public Sector. Causes and Consequences of the Growth of Government. OECD. Economic Studies no. 4. Paris.

Schunk, D. H. 1991. Goal setting and self-evaluation: a social cognitive perspective on self-regulation. Teoksessa Maehr, M. L & Pintrich, P. R. (toim.) Advances in Motivation and Achievement. JAI press. Greenwich. Connecticut.

Schwartz, T. 1972. Rationality and the Myth of the Mazimum. Noûs 7.

Schumpeter, J. 1939. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. New York.

Selten, R. 1985. Comment. Teoksessa Arrow, J. K. & Honkapohja, S. (toim.) Frontiers of Economics. Yrjö Jahnsson Foundation. Basil Blackwell. Oxford.

Sen, A. 1969. Quasi-Transitivity, Rational Choice and Collective Decision. Review of Economic Studies 36: 381 – 393.

Sen, A. & Williams, B. 1982. Cambridge University Press.

Sen, A. 1987. On Economics and Ethics. Blackwell.

Siaroff, A. 1994. Work, welfare and gender equality: a new typology. Teoksessa Sainsbury, D. (toim.) Gendering Welfare States. Sage. London.

Sipilä, J. 1974. Sosiaalipolitiikka. 3. Painos. Tammi. Helsinki.

Stiglitz. J. E. 1986. Economic of the Public Sector. W.W. Norton & Company, Inc. New York. London.

Suzumura, K. 1983. Rational choice, collective decisions, and social welfare. Cambridge University Press.

Tarchys, D. 1975. The Growth of Public Expenditures: Nine Models of Explanation. Scandinavian Political Studies 10.

Taylor, J. B. 1985. Rational Expectations Models in Macroeconomics. Teoksessa Arrow, J. K. & Honkapohja, S. (toim.). Frontiers of Economics. Yrjö Jahnsson Foundation. Basil Blackwell. Oxford.

Therborn, G. & Roebroek, J. 1986. The irreversible welfare state. International Journal of Health Services, 16.

Toivonen, T. 1999. Empiirinen sosiaalitutkimus. Filosofia ja metodologia. WSOY. Porvoo.

Tuomala, M. 1997. Julkistalous. Gaudeamus. Tammer-Paino Oy. Tampere.

Tuomela, R. 1994. Tieteellisestä maailmankäsityksestä. Teoksessa Niskanen, V. A. (toim.) Tieteellisten menetelmien perusteita ihmistieteissä. Yliopistopaino. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.

Uusitalo, H. 1984. Comparative Research on the Determinants of the Welfare State: The State of the Art. European Journal of Political Research 12 (4).

Uusitalo, H. 1990. Hyvinvointivaltion kehitys ja tulevat haasteet. Teoksessa Riihinen, O. (toim.) Suomi 2017. Gummerus. Jyväskylä. Helsinki.

Vartia, J. & Kallio, K. 1992. Työura, pysyvyys ja muutos. Valtionhallinnon kehittämiskeskus. Helsinki.

Vartia, P. & Ylä-Anttila, P. 1996. Kansantalous 2021. Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos (ETLA), sarja B 126. Taloustieto Oy. Helsinki.

Weiner, B. 1972. Theories of motivation. Markham. Chicago.

Weiner, B. 1986. An attributional theory of motivation and emotion. Springer Verlag. New York.

Wentzel, K. R. 2000. What Is It That I'm Trying to Achieve? Classroom Goals from a Content Perspective. Contemporary Educational Psychology, 25 (1.)

Wilensky, H. & Lebeaux, C. N. 1958. Industrial Society and Social Welfare. The Free Press. New York.

Wilson, R. B. 1970. The Finer Structure of Revealed Preference. Journal of Economic Theory 2.